

ADMINISTRATĪVĀ UN KRIMINĀLĀ JUSTĪCIJA

JANVĀRIS
FEBRUĀRIS /2015
MARTS

Nr. 1 (70)

**Baltijas Starptautiskās
akadēmijas zinātniski
teorētisks žurnāls**

Galvenais redaktors

Dr.iur. Dainis Mežulis

Redakcijas kolēģija

Dr.iur. Petrus C.van Duyne (Nīderlande)

Dr.habil.iur. Jans Vidackis (Polija)

Dr.habil.iur. Viktors Justickis (Lietuva)

Dr.iur. Kristians Arbaiters (Vācija)

Dr.iur. Anatolijs Volobujevs (Ukraina)

Dr.iur. Larisa Beļajeva (Krievija)

Dr.iur. Petro Bilenčuks (Ukraina)

Dr.habil.iur. Jāns Huiks (Igaunija)

Jur.zin.kand. Vladimirs Rudņevs (Krievija)

Dr.iur. Valērijs Bužors (Moldova)

Dr.phil. Dilip K. Das (ASV)

Dr.iur. Kes Kvantens (Nīderlande)

Dr.iur. Sandra Kaija (Latvija)

Dr.iur. Ārija Meikališa (Latvija)

Dr.iur. Vitolds Zahars (Latvija)

Dr.habil.iur. Anrijs Kavalieris (Latvija)

Dr.habil.iur. Osvalds Joksts (Latvija)

Dr.habil.phil. Ivans Vedins (Latvija)

Dr.iur. Aivars Endziņš (Latvija)

Dr.iur. Ziedonis Rags (Latvija)

Dr.philol. Jeļena Bescennaja (Latvija)

Literārā redaktore

Dr.philol. Jeļena Bescennaja

Izgatavots

SIA "Petrovskis un Ko"

Vāka autore

Anita Dimante

Visi raksti ir recenzēti atbilstoši

Latvijas Zinātnes padomes prasībām.

Recenzijas ir pieejamas žurnāla redakcijā.

Autoru viedoklis var nesakrist

ar redakcijas kolēģijas viedokli.

Par faktu pareizību atbild rakstu autori.

Kriminālistikas un operatīvās darbības teorijas apakšnozare

J. Ivančiks *Saeimas apakškomisijas atbalstītie priekšlikumi grozījumiem
Operatīvās darbības likumā* 3

Krimināltiesību apakšnozare

A. Gabrieljans *Eitanāzijas ģenēze valsts un tiesību evolūcijā* 11

J. Grasis *Starptautiskās Krimināltiesības izveide un darbība:
izaicinājums XXI gadsimtam* 20

M. Sumbarova *Personu tiesību nodrošināšanas aspekti,
nosakot ekspertīzi kriminālprocesā* 29

V. Zahars,

M. Stivrenieks *leslodzījuma vietu drošības aspekti* 35

Administratīvo tiesību apakšnozare

L. Bočs *Finansiālo interešu tiesiskā aizsardzība
demokrātiskā sabiedrībā* 45

A. Dreiblatens *Latvijas ostu noteikumu tiesiskās īpatnības un problemātika* 51

Valsts tiesību apakšnozare

R. Puzikovs,
O. Makarova *19. gs. beigu – 20. gs. sākuma liberāli-tiesiskās
domas nozīme mūsdienu juridiskajā izglītībā* 59

Latvijas Zinātnes padomes lēmums Nr. 1–2–1
Rīgā, 2007. gada 23. janvārī

Latvijas Zinātnes padome, pamatojoties uz Latvijas Republikas „Zinātniskās darbības likumu” (19.05.2005.) un „Latvijas Zinātnes padomes nolikumu” (LR MK Noteikumi Nr. 383, 09.05.2006.), nolēmj iekļaut LŽP Vispāratzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu sarakstā žurnāla „Administratīvā un Kriminālā Justīcija” trīs sadaļas: krimināltiesības, policijas tiesības, kriminālistika un operatīvās darbības teorija.

Latvijas Zinātnes padomes priekšsēdētājs akadēmiķis **J.Ekmanis**

Mūsu adrese

Baltijas Starptautiskās
akadēmijas izdevums
Reģ. apl. Nr.000702194

Lomonosova iela 4, Rīga, Latvija, LV-1019
e-pasts: justicija@bsa.edu.lv
Tālr./fakss: 67100242

СОДЕРЖАНИЕ

Отрасль криминалистики и теории оперативной деятельности

Я. Иванчикс. Одобрённые парламентской подкомиссией поправки к Закону об оперативной деятельности

Отрасль уголовного права

А. Габриелян. Генезис эвтаназии в эволюции государства и права

Я. Грасис. Создание и деятельность Международного уголовного суда: вызов XXI века

М. Сумбарова. Аспекты обеспечения прав лиц при назначении экспертизы в уголовном процессе

В. Захарс, М. Стиврениекс. Аспекты безопасности в местах заключения

Отрасль административного права

Л. Боцс. Правовая защита финансовых интересов в демократическом обществе

А. Дрейблатхенс. Правовые особенности и проблемы правил портов в Латвии

Отрасль государственного права

Р. Пузиков, О. Макарова. Место либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX веков в современном юридическом образовании

CONTENT

Department of Criminalistics and the Theory of Investigation Activities

J. Ivančiks. Proposed amendments to the Operational activities Law endorsed by Parliamentary subcommittee

Department of Criminal Law

A. Gabrielyan. The genesis of euthanasia in evolution of state and law

J. Grasis. Establishment and activities of the International Criminal Court: challenge for XXI century

M. Sumbarova. Aspects of ensuring rights of persons during expert-examination in criminal procedure

V. Zahars, M. Stivrenieks. The security aspects of prisons

Department of Administrative Law

L. Bočs. The legal protection of financial interests in a democratic society

A. Dreiblatzens. Legal specificities and problems in Latvian ports' regulations

Department of State Law

R. Puzikov, O. Makarova. The role of liberal-legal thinking in the late 19th and early 20th centuries in contemporary judicial education

INHALT

Fachbereich Kriminalistik und Einsatzlehre

J. Ivančiks. Von der parlamentarischen Unterkommission gebilligte Nachträge zum Gesetz über Strafermittlungsverfahren

Fachbereich Strafrecht

A. Gabrieljans. Genesis der Euthanasie in der Staats- und Rechtsevolution

J. Grasis. Gründung und Tätigkeit des Internationalen Strafgerichtshofes: Herausforderung des 21. Jahrhunderts

M. Sumbarova. Sicherung der Menschenrechte bei Anordnung einer Begutachtung im Strafprozess.

V. Zahars, M. Stivrenieks. Aspekte der Sicherheit in Haftanstalten

Fachbereich Verwaltungsrecht

L. Bočs. Die Rechtsverteidigung von finanziellen Interessen in einer demokratischen Gesellschaft

A. Dreiblatzens. Regeln für die Häfen in Lettland: die rechtlichen Besonderheiten und Probleme

Fachbereich Staatsrecht

R. Puzikovs, O. Makarova. Bedeutung der rechtsliberalen Ideen vom Ende des 19.Jh, Anfang des 20.Jh. in der modernen Justizausbildung

KRIMINĀLISTIKAS UN OPERATĪVĀS DARBĪBAS TEORIJAS APAKŠNOZARE

SAEIMAS APAKŠKOMISIJAS ATBALSTĪTIE PRIEKŠLIKUMI GROZĪJUMIEM OPERATĪVĀS DARBĪBAS LIKUMĀ

Dr. iur. Jānis Ivančiks,

Biznesa augstskolas Turība vadošais pētnieks, Latvija

Saeimas Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisija visu 2013. gadu, cītīgi strādājot, vērtēja un analizēja Iekšlietu ministrijas sagatavoto likumprojektu "Grozījumi Operatīvās darbības likumā"¹.

Likumprojekta sagatavošanā Iekšlietu ministrijā un apspriešanā Saeimas apakškomisijā aktīvi piedalījās Tieslietu ministrija, Ministru kabineta pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs, Augstākā tiesa, Rīgas apgabaltiesa, Zemgales apgabaltiesa, Rīgas pilsētas Centra rajona tiesa, Ģenerālprokuratūra, Satversmes aizsardzības birojs, Drošības policija, Militārās izlūkošanas un drošības dienests, Valsts policija, Militārā policija, Finanšu policija, Muitas kriminālpārvalde, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs, Valsts robežsardze, Ieslodzījuma vietu pārvalde un neatkarīgie eksperti.

Raksta mērķis ir izanalizēt Iekšlietu ministrijas vadībā sagatavotos grozījumus Operatīvās darbības likumā un Saeimas Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas sēdēs izskatīto un papildināto likumprojektu, lai arī turpmāk veicinātu sabiedrības aktīvu dalību šo priekšlikumu apspriešanā un pilnveidošanā.

Pamatā tiks pielietotas analītiskās, teorētiskās un praktiskās, kā arī specifiskas juridiskās izpētes metodes.

Vispirms jāatzīmē, ka, vienveidīgam terminoloģijas lietojumam, Saeimas apakškomisijā vienbalsīgi tika atbalstīta Operatīvās darbības likumā lietotās terminoloģijas precizēšana, piemēram, aizstājot vārdus „vispārējās cilvēka

tiesības” ar vārdiem „personu pamattiesības”, vārdus „konstitucionālās tiesības” arī ar vārdu „pamattiesības” u. c.

Spēkā esošā Operatīvās darbības likuma (ODL) 3. pantā reglamentēts operatīvās darbības tiesiskais pamats. Šā panta trešajā daļā noteikts, ka ODL 3. panta otrajā daļā minētie iekšējie normatīvie akti nav jāsaskaņo ar Tieslietu ministriju. Taču, ievērojot 2010. gada 15. jūnijā izdarītos grozījumus Valsts pārvaldes iekārtas likumā², ar kuriem no Valsts pārvaldes iekārtas likuma 75. panta trešās daļas izslēdza prasību saskaņot instrukcijas vai ieteikumu projektus ar Tieslietu ministriju, šai normai vairs nav juridiskas slodzes, tāpēc tika pieņemts lēmums to svītrot no ODL.

ODL 6. panta pirmajā daļā ir uzskaitīti operatīvās darbības pasākumi, bet operatīvās darbības pasākumu saturs reglamentēts ODL 9.–17. pantā. Ja uzskatām, ka ODL 9. pantā noteikts operatīvās darbības pasākuma – operatīvā izzināšana – saturs, tad būtībā operatīvā izzināšana ir vērsta uz pagātnē notikušu faktu noskaidrošanu.

To apstiprina arī fakts, ka ODL 9. panta sestajā daļā ir definēti operatīvās izzināšanas gaitā, kredītiestāžu vai finanšu iestāžu rīcībā esošo neizpaužamo ziņu vai dokumentu, kuri satur šādas ziņas, pieprasīšanas un iegūšanas nosacījumi, t. i., attiecīgās ziņas ir iegūstamas ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu. Līdzīgs nosacījums ir paredzēts arī Kredītiestāžu likuma 63. panta pirmās daļas 6. punktā³.

Vienlaikus ODL 9. panta sestajā daļā paredzēta arī darījumu pārraudzības pieprasīšana kredīt-

iestādes vai finanšu iestādes klienta kontā uz noteiktu laiku. Pārraudzīt darījumus kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā var uz laiku līdz trim mēnešiem, bet, ja nepieciešams, šo termiņu var pagarināt. Šajā gadījumā darījumu kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā pārraudzīšana ir vērsta uz nākotni līdzīgi kā citi ODL 7. panta ceturtajā daļā minētie operatīvās darbības pasākumi. Tādējādi 9. panta sestajā daļā paredzētā kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta konta pārraudzīšana neatbilst 9. panta saturam.

Līdz ar to, lai nodrošinātu ODL normu lielāku skaidrību, ODL 6. panta pirmajā daļā ir paredzēts **jauns operatīvās darbības pasākums – operatīvā darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā**, sniedzot šī operatīvās darbības pasākuma saturu Likumprojektā ietvertajā ODL 16.¹ pantā:

„16.1. pants. Operatīvā darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā.

(1) Ja operatīvās darbības subjekta rīcībā ir pamatota informācija par personas gatavotu vai izdarītu noziedzīgu nodarījumu vai tās radītu valstij svarīgu interešu, kas saistītas ar valsts drošības vai sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzību, apdraudējumu, ir atļauta šīs personas darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā.

(2) Ir atļauta arī tādas personas darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā, kura ir saistīta ar šā panta pirmajā daļā minēto personu, meklējamo personu, noziedzīgi iegūtu mantu un citu mantu (arī finanšu līdzekļiem), kas var tikt pakļauta arestam saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ja ir pamats uzskatīt, ka darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā ļaus noskaidrot noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļus vai to izdarījušās personas, meklējamās personas atrašanās vietu, novērst vai atklāt valsts svarīgu interešu, kas saistītas ar valsts drošības vai sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzību, apdraudējumu vai arī ļaus identificēt vai atrast šajā pantā minēto mantu”⁴.

Kā arī paredzot tā uzsākšanas un veikšanas nosacījumus ODL 7. panta ceturtajā daļā:

(4) Operatīvā korespondences kontrole, operatīvā personas paustās vai uzglabātās informācijas satura iegūšana no tehniskajiem

līdzekļiem, operatīvā nepublicisku sarunu slepena noklausīšanās (arī pa tālruni, ar elektroniskajiem un cita veida sakaru līdzekļiem), operatīvā publiski nepieejamas vietas videonovērošana, operatīvā darījumu pārraudzība kredītiestādes vai finanšu iestādes klienta kontā, operatīvā iekļūšana un ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana) veicama tikai sevišķajā veidā un ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša aceptu. Atļauju veikt šos operatīvās darbības pasākumus var izsniegt uz laiku līdz trim mēnešiem, un pamatotas nepieciešamības gadījumā to var pagarināt uz laiku līdz trim mēnešiem. Atļaujas veikt šos operatīvās darbības pasākumus pagarināšanas reižu skaits nav ierobežots, taču to veikšana pieļaujama tikai kamēr tiek veikta operatīvā izstrāde.

Kā jau iepriekš norādīts, ODL 7. panta ceturtajā daļā piedāvāts ieviest vēl vienu jaunu operatīvās darbības pasākumu – **ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana)**. Tas pamatojams ar **Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru**, atbilstoši kurai personas novērošanas (izsekošanas) ilgums vai sistemātiskums, ko veic operatīvās darbības subjekti, var atstāt ietekmi uz to, vai attiecīgā *personas novērošana (izsekošana) ir uzskatāma par iejaukšanos personas privātajā dzīvē* 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta izpratnē⁵ (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 25. septembra sprieduma lietā *P.G. and J.H. v. The United Kingdom* 57. punktu, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 2. septembra sprieduma lietā *Uzun v. Germany* 44. – 46. punktu, kā arī 71. punktu). Papildus tam, saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, gadījumos, kad tiek paredzēta iejaukšanās personas privātajā dzīvē, likumam ir jābūt pietiekoši skaidram, lai sniegtu personām izpratni par to, kādos gadījumos operatīvās darbības subjekti varētu realizēt tiem piešķirtās tiesības (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 2. septembra sprieduma lietā *Uzun v. Germany* 61., 66., 70. punktu).

Ņemot vērā minēto, lai nodrošinātu ODL normu lielāku skaidrību, ODL 10. pants būtu papildināms ar personas ilgstošas novērošanas (izsekošanas) definīciju, kā arī precizējams personu loks, pret kurām var tikt veikta ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana). Ņemot vērā personas ilgstošas novērošanas (izsekošanas) iespējamo

būtisko iejaukšanos personas privātajā dzīvē, personas ilgstošas novērošanas (izsekošanas) veikšana būtu pieļaujama ar tiesas pirmskontroli līdzīgi kā citos gadījumos, kad veicami tādi operatīvās darbības pasākumi, kuri veicami tikai sevišķajā veidā. Līdz ar to, ODL 10. pants būtu atbilstoši precizējams, vienlaikus personas ilgstošas novērošanas (izsekošanas) regulējumu iekļaujot ODL 7. panta ceturtajā daļā, kā operatīvās darbības pasākumu, kas var tikt veikts tikai sevišķajā veidā. Papildus tam jāprecizē arī ODL 20. pants, nosakot, ka personas ilgstoša novērošana (izsekošana) nav veicama operatīvās izziņas procesa gaitā.

Grozījumu projekts skar arī stacionāro un mobilo objektu novērošanu, kas nav vērsta uz konkrētas personas ilgstošu novērošanu (izsekošanu). Operatīvās darbības procesa ietvaros šī novērošana īstenojama saskaņā ar Likumprojektā ietvertu ODL 10. panta pirmajā daļā noteikto regulējumu, kurš tika atbalstīts sekojoša redakcijā:

ODL 10. pants. Operatīvā novērošana (izsekošana)

(1) Operatīvās darbības subjektu amatpersonas ir tiesīgas veikt personu novērošanu (izsekošanu), dažādu stacionāro un mobilo objektu novērošanu un ar tiem saistīto personu novērošanu (izsekošanu).

(2) Ja operatīvās darbības subjekta rīcībā ir pamatota informācija par personas gatavotu vai izdarītu noziedzīgu nodarījumu vai tās radītu valstij svarīgu interešu, kas saistītas ar valsts drošības vai sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzību, apdraudējumu, ir atļauta šīs personas ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana).

(3) Ir atļauta arī tādas personas ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana), kura ir saistīta ar šā panta otrajā daļā minēto personu vai šā panta pirmajā daļā minēto objektu, meklējamo personu, noziedzīgi iegūtu mantu un citu mantu (arī finanšu līdzekļiem), kas var tikt pakļauta arestam saistībā ar noziedzīga nodarījuma izdarīšanu, ja ir pamats uzskatīt, ka personas ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana) ļaus noskaidrot noziedzīga nodarījuma izdarīšanas apstākļus vai to izdarījušās personas, meklējamās personas atrašanās vietu, novērst vai atklāt valsts svarīgu interešu, kas saistītas ar valsts drošības vai sabiedriskās kārtības un drošības aizsardzību, apdraudējumu vai arī ļaus identificēt vai atrast šajā pantā minēto mantu.

(4) **Par ilgstošu operatīvo novērošanu (izse-**

košanu) uzskatāma personas novērošana (izsekošana), kas konkrētā operatīvās darbības procesā slepeni ilgst vairāk par 30 dienām. Ilgstoša operatīvā novērošana (izsekošana) ir pieļaujama tikai operatīvās izstrādes gadījumos”.

Apakškomisijas sēdēs lielas domstarpības izraisīja grozījumi ODL 7. panta sestajā daļā, kurā regulēts operatīvās darbības pasākumu veikšanas vispārējais un sevišķais veids. Likumprojektā paredzēts izslēgt ODL 7. panta sestajā daļā paredzēto izņēmumu no nepieciešamības pēc tiesneša akcepta, lai veiktu sevišķajā veidā veicamos operatīvās darbības pasākumus pret aizturētajām, aizdomās turētajām, apsūdzētajām, tiesājamām un notiesātajām personām operatīvās darbības subjektu vai penitenciāro iestāžu telpās. Daži apakškomisijas locekļi uzskatīja, ka tas nepieciešams, lai nodrošinātu no operatīvās darbības subjekta neatkarīgas institūcijas (tiesas) pirmskontroli pār attiecīgo operatīvās darbības pasākumu veikšanas uzsākšanu pret personām, kuras atrodas minētajos apstākļos. *Tas nozīmē, ka turpmāk pret šo kategoriju personām arī operatīvās darbības subjektu telpās būs nepieciešams Augstākās tiesas tiesneša akcepts.* Šo priekšlikumu apakškomisijas deputāti pamatoja ar to, ka ODL 7. panta ceturtajā daļā noteikti tie operatīvās darbības pasākumi, kuri veicami tikai sevišķajā veidā un ar tiesneša akceptu. Savukārt ODL 7. panta sestajā daļā paredzēts nepamatots izņēmums no nepieciešamības pēc tiesneša akcepta sevišķajā veidā veicamo operatīvās darbības pasākumu īstenošanai pret aizturētajām, aizdomās turētajām, apsūdzētajām, tiesājamām un notiesātajām personām operatīvās darbības subjektu vai penitenciāro iestāžu telpās.

Deputāti arī atzina, ka ODL 7. panta sestajā daļā minētais izņēmums būtībā nemazina tās prasības, kas ir *noteiktas atlikušajā šā panta daļā*: “Tiesneša akcepts nav nepieciešams gadījumos, kad operatīvās darbības subjekts pēc konkrētas personas rakstveida iesnieguma noklausās šīs personas sarunas”, lai veiktu sevišķajā veidā veicamos operatīvās darbības pasākumus. Minētais izņēmums pieļauj attiecīgajās situācijās īstenot sevišķajā veidā veicamos operatīvos darbības pasākumus bez tiesas pirmskontroles. Apakškomisijas deputāti norādīja, ka, atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai, lai garantētu atbilstošu personu tiesību aizsardzību gadījumos, kad slepeni tiek veikti operatīvās darbības pasā-

kumi, kuru rezultātā notiek būtiska iejaukšanās personas privātajā dzīvē, likumam ir jānodrošina pietiekoša aizsardzība pret iespējamu patvaļīgu rīcību (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 2. augusta sprieduma lietā *Malone v. The United Kingdom* 67. punktu). **Minētā nosacījuma piemērošana nav atkarīga no šo personu atrašanās noteiktās vietās** (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2001. gada 25. septembra sprieduma lietā *P.G. and J.H. v. The United Kingdom* 62. punktu)⁶. Līdz ar to, lai nodrošinātu ODL normu lielāku skaidrību, pamatojoties uz Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, komisijas deputāti ar vienas balss vairākumu, neskatoties uz praktiķu un neatkarīgo ekspertu iebildumiem, **nobalsoja par šīs normas svītrošanu no spēkā esošā ODL**.

Liela diskusija izvērtās par ODL 9. panta piekto daļu, kurā reglamentēta operatīvā izziņošana, iegūstot datus no elektroniskās informācijas sistēmām. ODL 9. panta piektajā daļā ir noteikts, ka tādu datu iegūšana, kuru saglabāšana ir noteikta likumā (Elektronisko sakaru likuma 71.1. pants), ir pieļaujama ar operatīvās darbības subjekta iestādes vadītāja (priekšnieka) vai viņa pilnvarotas amatpersonas akceptu. Atkal tika norādīts, ka, atbilstoši Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai, telekomunikāciju savienojumi, katra savienojuma laiks un ilgums, kaut gan neatklāj paustās informācijas saturu, ir būtiska komunikācijas pa tālruni sastāvdaļa. Attiecīgi, minēto datu iegūšana ir uzskatāma par iejaukšanos personas privātajā dzīvē 1950. gada 4. novembra Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 8. panta izpratnē (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 2. augusta sprieduma lietā *Malone v. The United Kingdom* 83. – 84. punktu; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 3. jūlija sprieduma lietā *Copland v. The United Kingdom* 43. – 44. punktu, kā arī *mutatis mutandis* Eiropas Savienības Tiesas 2014. gada 8. aprīļa sprieduma apvienotās lietās C-293/12 un C-594/12 *Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others* 36., 37. punktu)⁷.

Deputāti izteica atbalstu Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai, ka atbilstošu personu tiesību aizsardzības garantēšanai slepeni veiktu operatīvās darbības pasākumu gadījumos, kuru rezultātā notiek būtiska iejaukšanās personas privātajā dzīvē, likumam ir jānodrošina pietiekoša aizsardzība pret iespējamu patvaļīgu rīci-

bu (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 2. augusta sprieduma lietā *Malone v. The United Kingdom* 67. punktu). Viens no aizsardzības pret iespējamu patvaļīgu rīcību elementiem ir neatkarīgas iestādes pirmskontrolē (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1978. gada 6. septembra sprieduma lietā *Klass and Others v. Germany* 55. punktu; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2010. gada 2. septembra sprieduma lietā *Uzun v. Germany* 71. punktu, kā arī *mutatis mutandis* Eiropas Savienības Tiesas 2014. gada 8. aprīļa sprieduma apvienotās lietās C-293/12 un C-594/12 *Digital Rights Ireland and Seitlinger and Others* 62. punktu).

Arī citu valstu Konstitucionālās tiesas ir atzinušas, ka informācijas iegūšana par telekomunikāciju savienojumiem, katra savienojuma laiku un ilgumu, *ja attiecīgā informācija ir iegūta ilgākā laika posmā*, ir uzskatāma par būtisku iejaukšanos personas privātajā dzīvē (sk., piemēram, Čehijas Konstitucionālās tiesas 2011. gada 22. marta sprieduma lietā Pl. ÚS 24/10 94/2011 Coll 44. punktu), Lietuvas Republikas Konstitucionālās tiesas 2002. gada 19. septembra sprieduma secinājumu daļas II sadaļu. Ievērojot citu valstu pieredzi, ir secināms, ka attiecīgo datu iegūšanas pirmskontroles īstenošana var būt noteikta neatkarīgai institūcijai.

Ievērojot iepriekš minēto, tika atbalstīts priekšlikums izteikt ODL 9. panta piekto daļu sekojošā redakcijā:

„(5) Operatīvo datu iegūšanu no elektronisko sakaru komersantiem – tas ir, tādu datu iegūšanu, kuru saglabāšana elektronisko sakaru komersantam noteikta likumā (saglabājami dati), – veic ar operatīvās darbības subjekta vadītāja (priekšnieka) vai viņa pilnvarotas amatpersonas akceptu, pieprasot datus no elektronisko sakaru komersantiem. Saglabājamus datus, ja šie dati konkrētā operatīvās darbības procesā par identificētu personu iegūti vai tiek pieprasīti par laika posmu, *kas kopumā pārsniedz 30 dienas, operatīvās darbības subjekts pieprasa ar attiecīgās apgabaltiesas darbības teritorijā nozīmēta tiesneša akceptu*⁸.

Kā pamatots tika atbalstīts priekšlikums grozīt ODL 23. panta piekto daļu, ar kuru paredzēts precizēt operatīvās uzskaites regulējumu, norādot konkrētus uzskaites lietu uzglabāšanas un iznīcināšanas termiņus:

5) Operatīvās uzskaites lietas pēc to izbeigšanas tiek uzglabātas likumā un operatīvās

darbības subjekta noteiktajā kārtībā. Operatīvās uzskaites lietas pēc to izbeigšanas glabā 10 gadus, bet lietas, kas saistītas ar personu speciālās aizsardzības nodrošināšanu – 75 gadus. Iznīcinot operatīvās uzskaites lietu, operatīvās darbības subjekts saglabā dokumentus (materiālus), kas satur informāciju, kas nepieciešama, un kam ir nozīme operatīvās darbības un kriminālprocesa uzdevumu veikšanai⁹.

Liela diskusijas komisijā izvērtās par priekšlikumu **papildināt ODL ar jaunu 24.1. pantu, kurā tiktu reglamentēta informācijas sniegšana par operatīvās darbības pasākumu veikšanu**. Šeit atkal kā arguments tika citēta Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūra, saskaņā ar kuru likumā ir jānodrošina personu pietiekosa aizsardzība pret iespējamu patvaļīgu rīcību gadījumos, kad slepeni tiek veikti operatīvās darbības pasākumi, kuru rezultātā notiek būtiska iejaukšanās personas privātajā dzīvē, (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1984. gada 2. augusta sprieduma lietā *Malone v. The United Kingdom* 67. punktu). **Viens no aizsardzības pret iespējamu patvaļīgu rīcību elementiem ir to personu informēšana, pret kurām īstenoti sevišķajā veidā veicamie operatīvās darbības pasākumi**, ja šāda informēšana par veiktajiem operatīvās darbības pasākumiem nerada citu interešu apdraudējumu (sk., piemēram, Eiropas Cilvēktiesību tiesas 1978. gada 6. septembra sprieduma lietā *Klass and others v. Germany* 55. – 58. punktu; Eiropas Cilvēktiesību tiesas 2007. gada 28. jūnija sprieduma lietā *Ekimdzheiev v. Bulgaria* 90. – 91. punktu).

Ievērojot iepriekš minēto, tika atbalstīts deputātu priekšlikums **papildināt ODL ar jaunu 24.1. pantu**, kurā reglamentēti informācijas par sevišķajā veidā veiktajiem operatīvās darbības pasākumiem sniegšanas kārtība un nosacījumi:

1) Pabeidzot operatīvās darbības procesu, operatīvās darbības subjekts informē personu, pret kuru tika veikts sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums, par veikto operatīvo darbību un laiku, kad pret personu tika veikts sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums.

2) Šā panta pirmajā daļā minēto personu neinformē par veikto operatīvo darbību, ja tas var:

1) radīt kaitējumu citas personas likumīgajām tiesībām un interesēm;

2) atklāt operatīvās darbības slepenā palīga

vai personas, kura konfidenciāli sniedza palīdzību operatīvās darbības subjekta amatpersonai, identitāti vai slepenās sadarbības faktu;

3) atklāt operatīvās darbības nodrošināšanai izveidotās segorganizācijas un citus maskēšanas līdzekļus;

4) atklāt operatīvās darbības pasākumu organizāciju, metodiku un taktiku;

5) kaitēt valsts drošības interesēm;

6) kaitēt operatīvās darbības uzdevumu izpildei;

7) kaitēt kriminālprocesam.

(3) Ja ir konstatējami šā panta otrajā daļā minētie apstākļi, operatīvās darbības subjekta amatpersona par to sagatavo pamatotu uzziņu, kuru akceptē operatīvās darbības subjekta iestādes vadītājs (priekšnieks) vai viņa pilnvarota amatpersona.

(4) Šā panta pirmajā daļā minēto personu informē par veikto operatīvo darbību, tiklīdz beidz pastāvēt šā panta otrajā daļā minētie apstākļi¹⁰.

Ievērojot Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūru, pret priekšlikumu iebildumu nav, bet autors kā neatkarīgais eksperts izteica priekšlikumu no šīs ODL 24.1. panta redakcijas svītrot ceturto daļu, **jo esošā Operatīvās darbības likuma 5. pantā ir skaidri norādīts**, ja persona uzskata, ka operatīvās darbības subjekts ar savu rīcību ir pārkāpis tās likumīgās tiesības un brīvības, šī persona ir tiesīga iesniegt sūdzību prokuroram, kas, veicis pārbaudi, sniedz atzinumu par operatīvās darbības subjekta amatpersonu rīcības atbilstību likumam, vai arī tā var griezties ar prasību tiesā.

Pamatojums ODL 24.1. panta ceturtās daļas svītrošanai tika ilustrēts ar vairākiem piemēriem. Viens no tiem raksturo situāciju, kad persona netika informēta, ka pret viņu tika veikts sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums pirms 5 – 10 gadiem, sakarā ar to, ka tajā laikā tas varētu atklāt operatīvās darbības nodrošināšanai izveidoto segorganizāciju (vai citu iemeslu). Šāda negaidīta paziņojuma saņemšana pēc tik ilga laika var būt personai liktenīga – problēmas ar sirdi u. tml.! Ir taču 24.1. pantā uzskaitīti gadījumi, kad personai netiek ziņots, ka pret viņu tika īstenots sevišķajā veidā veicamais operatīvās darbības pasākums, un, ja viņš uzskata, ka operatīvās darbības subjekts ar savu rīcību ir pārkāpis tās likumīgās tiesības un brīvības, tad viņa tiesības ir atrunātas esošā likuma 5. pantā. Tomēr, ar vienas

balss vairākumu komisijas locekļi nolēma 24.1. panta ceturto daļu atstāt nemainītu¹¹.

Jāatzīmē, ka savu viedokli šajā jautājumā izteica arī Latvijas Republikas Augstākā tiesa: "Personas informētība par operatīvo darbību pat pēc šīs darbības pabeigšanas var būtiski apdraudēt mērķus, kuru dēļ darbība veikta. Tādēļ tiesai, izskatot lietu pēc būtības, ar lielu rūpību jāizturas pret šo informāciju visā procesa laikā. Līdz brīdim, kad tiek taisīts spriedums, persona ne tieši, ne netieši no tiesas rīcības vai izteikumiem, vai citiem apstākļiem procesa ietvaros nedrīkst noprast, vai pret šo personu jebkad tikusi veikta operatīvā darbība. Cita starpā, atbilstoši jābūt formulētai arī sprieduma rezolutīvajai daļai. Šāda informācija personai drīkst būt pieejama vienīgi tad, kad rūpīgi izvērtēti visi apstākļi attiecībā uz šīs informācijas aktualitāti operatīvās darbības mērķu sasniegšanā, un šā izvērtējuma rezultātā iespējams secināt, ka nav objektīvu tiesisku šķēršļu šīs informācijas izpaušanai"¹².

Spēkā esošā ODL 29. panta (Operatīvās darbības subjektu amatpersonu atbildība) trešajā daļā noteikts pienākums attiecīgajām amatpersonām, prokuroram vai tiesai likumā noteiktajā kārtībā atjaunot tiesības un atļūdzināt vai novērst nodarīto materiālo un morālo kaitējumu.

Šeit būtu jāprecizē, ka normatīvie akti neparedz īpašu regulējumu saistībā ar prasījumiem par operatīvās darbības pasākumu gaitā iespējami nodarīto materiālo un morālo kaitējumu. Nav paredzēts arī īpašs regulējums saistībā ar prasījumiem par Kriminālprocesa likumā paredzēto speciālo izmeklēšanas darbību gaitā iespējami nodarīto materiālo un morālo kaitējumu. Tādējādi prasījumi par operatīvās darbības pasākumu gaitā iespējami nodarīto materiālo un morālo kaitējumu izskatāmi vispārējā kārtībā saskaņā ar Kriminālprocesa likumā, Administratīvā procesa likumā vai Civilprocesa likumā paredzēto kārtību. Līdz ar to, ODL 29. panta trešajā daļā ietvertais noteikums var tikt uztverts neprecīzi kā tāds, kas nosaka īpašu kārtību attiecīgo prasījumu izskatīšanai. Līdz ar to, lai nodrošinātu ODL lielāku skaidrību, ODL 29. panta trešā daļa ir izslēdzama.

Likumprojekts paredz papildināt ODL ar jauniem pantiem, piemēram:

36. pants. Operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcības pārbaude. Tas nozīmē, ja persona iesniegusi sūdzību par iespējamu opera-

tīvās darbības subjektu amatpersonas rīcību, kas pārkāpj tās likumīgās tiesības un brīvības, īpaši pilnvarots prokurors noskaidro, vai pret attiecīgo personu sūdzībā norādītajā laikā tika veikta operatīvā darbība. Ja īpaši pilnvarots prokurors, kurš veic pārbaudi par operatīvās darbības subjektu amatpersonas rīcības atbilstību likumam, attiecīgajā operatīvās darbības procesā bija sniedzis akceptu (piekrišanu) operatīvās darbības pasākuma veikšanai, viņš par to informē ģenerālprokuroru, kurš izraugās citu īpaši pilnvarotu prokuroru pārbaudes veikšanai. Pārbaude saistībā ar sūdzību par operatīvās darbības subjektu amatpersonas rīcības atbilstību likumam veicama divu mēnešu laikā. Ja objektīvu iemeslu dēļ pārbaudi nav iespējams pabeigt divu mēnešu laikā, to var pagarināt vēl uz diviem mēnešiem ar ģenerālprokurora akceptu, par to rakstveidā informējot sūdzības iesniedzēju;

37. pants. Operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcības pārbaudes atzinums. Pabeidzis pārbaudi saistībā ar sūdzību par operatīvās darbības subjektu amatpersonas rīcības atbilstību likumam, prokurors sagatavo atzinumu. Ja prokuroram ir pamats uzskatīt, ka, akceptējot tāda operatīvās darbības pasākuma veikšanu, kas veicams ar Augstākās tiesas priekšsēdētāja vai viņa īpaši pilnvarota Augstākās tiesas tiesneša akceptu, nav ievērotas likuma prasības, prokurors par to informē Augstākās tiesas priekšsēdētāju;

38. pants. Paziņojums par operatīvās darbības subjektu amatpersonu rīcības pārbaudi. Pēc atzinuma saistībā ar sūdzību par operatīvās darbības subjektu amatpersonas rīcības atbilstību likumam sagatavošanas pabeigšanas, prokurors informē sūdzības iesniedzēju par pārbaudes pabeigšanu un norāda, vai pārbaudē konstatēts personas likumīgo tiesību un brīvību pretlikumīgs aizskārums, nesniedzot papildu skaidrojumu, kā arī izskaidro tiesības griezties tiesā¹³.

2014. gada decembrī Iekšlietu ministrijas sagatavotais likumprojekts „Grozījumi Operatīvās darbības likumā” tika skatīts Tieslietu padomē. Tika diskutēts Valsts sekretāru sanāksmē nesaskaņotais jautājums par atbildīgo institūciju – tiesu vai prokuratūru, kurai jāakceptē saglabājamo datu iegūšanu no elektronisko sakaru komersantiem. Tieslietu padome, konceptuāli piekritot tiesu kā neatkarīgu institūciju iesaistei šajā regulējumā, vērsa uzmanību uz to, ka ar esošo tiesnešu skaitu un finansējumu tiesām nav

iespējams operatīvi nodrošināt pirmskontroli Operatīvās darbības likuma ietvaros, nekaitējot Kriminālprocesa likumā noteikto funkciju izpildei. Papildu funkciju deleģēšana tiesām varētu radīt apdraudējumu personām garantēto tiesību uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā nodrošināšanai, kā arī apdraudētu līdz šim īstenotās reformas, kas vērstas uz tiesvedības procesa efektivitāti, it īpaši attiecībā uz civillietām¹⁴. Līdz ar to, Tieslietu padomes lēmumā atbalstīta tiesu kā atbildīgo institūciju noteikšana Operatīvās darbības likumā paredzēto darbību akceptēšanai, ar nosacījumu, ka tam valsts budžetā jāparedz nepieciešamais papildu finansējums.

Secinājumi un priekšlikumi:

- Lai nodrošinātu operatīvās darbības regulējuma atbilstības Eiropas Padomes 1950. gada 4. novembra Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas prasībām un Eiropas Cilvēktiesību tiesas judikatūrai, likumā būtu vajadzīgi papildinājumi attiecībā uz operatīvās

darbības kontroles mehānismu. Proti, sevišķajā veidā veicamajiem pasākumiem, kuri aizskar cilvēktiesības, jābūt pastiprināti un regulāri kontrolētiem un uzraudzītiem;

- Nedrīkstētu pieļaut tādus grozījumus Operatīvās darbības likumā, kas būtiski palielinātu noziedzīgu elementu informētību par operatīvās darbības metodēm un taktiku, kā arī radītu rīcības iespēju darboties pret valsts interesēm. Pretējā gadījumā negatīvi tiks ietekmēta noziedzīgu nodarījumu novēršana, atklāšana un vainīgo personu saukšana pie likumā paredzētās atbildības, kas savukārt var veicināt apdraudējumu valsts iekšējai drošībai;

- Rakstā minētie viedokļi un izteiktie priekšlikumi publicēti publiskas diskusijas veicināšanai par likuma teorētiskajiem un praktiskajiem aspektiem. Publiska domu apmaiņa varētu palīdzēt attiecīgajām komisijām un neatkarīgajiem ekspertiem izstrādāt un virzīt tālākus konkrētus priekšlikumus grozījumiem Operatīvās darbības likumā.

Atsauces

- ¹ Iekšlietu ministrijas piedāvātais likumprojekts. tap.mk.gov.lv/doc/2014_12/IEMANot_151014_GrozODL.758.doc
- ² Valsts pārvaldes iekārtas likums. 06.06.2002. likums/LV, 94 (2669), 21.06.2002., Ziņotājs, 14, 25.07.2002.
- ³ Kredītiestāžu likums. 05.10.1995. likums/LV, 163 (446), 24.10.1995., Ziņotājs, 23, 07.12.1995.
- ⁴ Iekšlietu ministrijas piedāvātais likumprojekts.
- ⁵ Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. 04.11.1950. starptautisks dokuments / LV, 143/144 (858/859), 13.06.1997.
- ⁶ Eiropas Savienības Oficiālais Vēstnesis. http://publications.europa.eu/resource/cellar/dea280f6-1b9b-11e4-933d-01aa75ed71a1.0013.01/DOC_1
- ⁷ Tiesas (virspalāta) 2014. gada 8. aprīļa spriedums. <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=153045&pageIndex=0&doclang=LV&mode=req&dir=&occ=-first&part=1&cid=414769>
- ⁸ Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas sēdes materiāli.
- ⁹ Iekšlietu ministrijas piedāvātais likumprojekts. tap.mk.gov.lv/doc/2014_12/IEMANot_151014_GrozODL.758.doc
- ¹⁰ Aizsardzības, iekšlietu un korupcijas novēršanas komisijas Operatīvās darbības likuma pilnveidošanas apakškomisijas sēdes materiāli.
- ¹¹ Autora personiskā arhīva materiāli.
- ¹² Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 5. novembra lēmums lietā Nr.6-7-00147-13/9 SKA- 996/2013
- ¹³ Iekšlietu ministrijas piedāvātais likumprojekts. tap.mk.gov.lv/doc/2014_12/IEMANot_151014_GrozODL.758.doc
- ¹⁴ Konceptuāli atbalsta grozījumus Operatīvās darbības likumā. <http://at.gov.lv/lv/pazinojumi-pre>

Abstract

The article provides insight into the actual problem of law enforcement authorities – amendments and supplements on Operational activities Law. The article also gives analysis of proposals of amendments and supplements given by Subcommittee of Parliamentary Defense, Internal Affairs and Corruption Prevention Committee. Simultaneously author takes into account realistic circumstances, situations and opportunities of operational structures and exigency of respecting for human rights and gives certain proposals how to resolve identified problems.

Аннотация

В данной статье автор рассматривает актуальную проблему правоохранительных органов сегодняшнего дня – изменения и дополнения в Законе об оперативной деятельности. В статье анализируются предложения, внесённые депутатами подкомиссии по совершенствованию Закона об оперативной деятельности Комиссии Сейма Латвии по обороне, внутренним делам и предотвращению коррупции. Также автором статьи для обсуждения выдвинуты некоторые конкретные предложения по данному вопросу, исходя из реальной оперативной обстановки и возможностей оперативных структур, с соблюдением норм в области прав человека.

KRIMINĀLTIESĪBU APAKŠNOZARE

EITANĀZIJAS ĢENĒZE VALSTS UN TIESĪBU EVOLŪCIJĀ

*Dr. iur. Armens Gabrieljans,
Baltijas Starptautiskās akadēmijas docents, Latvija*

Ievads

Mūsdienu zinātnes evolūcijai šobrīd ir raksturīgs intereses pieaugums par eitanāzijas fenomenu, kas kļuvis par iedzīvotāju aktuālu sabiedriski tiesiskās apziņas problēmu. Līdz ar to, ka indivīda dzīvība atzīta par mūsdienu civilizācijas un zinātniski tiesiskā progresa jomā gūto panākumu galveno vērtību, eitanāzijas problēma guvusi kvalitatīvi citādu nozīmi.

Cilvēka dzīvības vērtīguma fundamentālais raksturs attiecībā uz visām tiesiskajām un tikumiskajām vērtībām iekļauj vispārcilvēcisko globālo problēmu rangā arī citas sabiedriski tiesiskās problēmas (piemēram, nāvessodu, abortu, cilvēku klonēšanas jautājumus), kas kaut kādā veidā skar tiesības uz dzīvību. Katrs vēstures laikmets paredz tai savu redzējumu un risinājumu. Mūsdienās tā tiek īpaši aktualizēta kā neviennozīmīga un visai sarežģīta problēma.

XX gadsimta beigās sabiedrība saskārās ar principiāli jaunām problēmām, kas radās, strauji attīstoties zinātnē un sabiedrībai, savukārt cilvēki nebija morāli, ētiski un tiesiski gatavi tās risināt. Pagājušā gadsimta 70. gados ASV izveidojās jauna filozofija, kas centās atrast un pamatot uz visu mūsu planētas dzīvības fenomenu attiecināmus morālos standartus. Runa ir par „tiesībām uz nāvi” un eitanāziju, dzīves kritērijiem un „vieglu nāvi”.

Eitanāzijas ģenēze valsts un tiesību teorijas attīstības vēsturē nav iespējama, ja netiek aplūkoti politiski-tiesiskās domas viedokļi par nāvi, slepkavību un pašnāvību vēsturiskajā kontekstā. Valsts un tiesību vēsturē nāve tiek uzskatīta par konkrētu tiesisko apstākli ar valsts un atsevišķu personu tiesībām rīkoties ar savu dzīvību un ar katra cilvēka tiesībām lemt savu likteni. Šajā kontekstā tiek aplūkota arī eitanāzija – slepkavība aiz

līdzjūtības, par kuru paredzētas reālas tiesiskās sekas.

Valsts un tiesību vēsturē attieksmi pret eitanāzijas fenomenu var iedalīt četros pamata periodos, kuri sakrīt ar cilvēces vēstures globālajiem etapiem: senie laiki, viduslaiki, jaunie un jaunākie laiki.

Eitanāzija kā sabiedrības problēma ir radusies jau seno laiku periodā. Seno laiku politiski tiesiskajās teorijās eitanāzija tika uzskatīta par labumu, bet atsevišķos gadījumos par neizbēgamību. No Sokrāta laikiem dzīvības un nāves problēma kļūst par galveno filozofijas tēmu. Bet dilemma „dzīvība – nāve” tiek aplūkota kā cilvēces dialektiskā pretruna.

Filozofiskā doma izskata dzīvības un nāves jēdzienus kā cilvēces esamības dabiskus fenomenus. Jāatzīmē, ka Sokrāts un Platons, kā arī stoīki par likumīgu uzskatīja smagi slimo un novājināto cilvēku nonāvēšanu pat bez viņu piekrišanas. Platons savā darbā «La República» pauda domu, ka „medicīna ir domāta, lai rūpētos par tiem, kuriem ir vesela miesa un gars; nav jāliek šķēršļus fiziski vājo nāvei, bet tie, kam nekrietns gars, paši sevi pazudinās”¹.

Viņu skatījumā cilvēks sava vājuma dēļ kļūst par nastu citiem cilvēkiem un padarīt sev galu ir viņa morālais pienākums. Pieskaroties eitanāzijas problēmas pirmsākumiem, vietā būtu atcerēties Hipokrāta zvērestu, kas liedza ārstiem slepkavot. Hipokrāta zvēresta pamatā ir morālās atbildības sajūta par savām darbībām un cieņa pret cilvēka dzīvību, kas vienlaikus kalpoja arī par zināmu drošības garantiju pacientam. Zvērestā, starp citu, tika atzīmēts: „Nevienam, kas to lūgs, es nedošu nāvējošas vielas, nedz arī došu padomu, kā īstenot šādu nodomu. (..) Es neatkāpšos no šķīstības un svētbijības nedz savā dzīvē, nedz veicot sava amata pienākumus”².

Zvērests liedza palīdzību mirstošiem pacientiem, kuri lūdza palīdzēt nomirt.

Tādējādi eitanāzijas liegums nošķīra Hipokrāta skolas pārstāvjus no vairuma Senās Grieķijas ārstu, kuri uzskatīja par pieņemamu ļaut saviem pacientiem nomirt, vai pat slepkavību aiz līdzjūtības, uzskatot, ka dzīvei ir dabiskas robežas, aiz kurām būtu neprātīgi to paildzināt. Savukārt Pitagora skolas piekritēji, īpaši Platona māceklis Aristotelis, bija smagi slimo cilvēku nonāvēšanas pretinieki.

Aristotelis uzskatīja, ka „pašnāvība ir noziegums pret valsti, jo tikai valstij ir tiesības rīkoties ar saviem pilsoņiem”³. Slepkavība Aristotelim bija pieņemama, ja tas skāra valsts intereses. Attiecībā uz pašnāvību likumību Aristotelim bija kategoriska noliedzoša pozīcija valsts interešu dēļ. Viņš baidījās, ka pašnāvību legalizācijas gadījumā valsts var zaudēt svarīgu kapitālu, proti, karadienestam derīgus pilsoņus. Aristotelis rakstīja: „Tas, kurš sevi nonāvē, zinot, ka rīkojas pret likumu, rīkojas netaisnīgi. Tas, kurš nogalina pats sevi, izdara noziegumu, tamdēļ viņam ir liegtas pilsoniskās tiesības uz cienīgu apbedīšanu, jo viņš iznīcina valstij piederošo dzīvību”⁴.

Neraugoties uz Hipokrāta zvērestu, antīkā sabiedrība tomēr neuzskatīja pašnāvību par noziegumu, kas apdraud sabiedrības iekārtas pamatus. Vēsturē ir piemēri, kad valsts liedzot brīvprātīgu aiziešanu no dzīves, vienlaikus nostiprina normas, kas noteiktajos gadījumos atbrīvo no atbildības.

Piemēram, Senās Grieķijas valstsvīri tikai dažos gadījumos atzina pilsoņu tiesības šķirties no dzīves. Bieži pašnāvības atļauja tika dota notiesātajiem noziedzniekiem. Vispārzināmais vēsturiskais piemērs ir Sokrāta notiesāšana, kuram bija atļauts iedzert velnarutka indi un tādējādi brīvprātīgi aiziet no dzīves, neapkaunojot sevi ar nāves sodu. Atēnās un citās pilsētās tika uzglabāts īpašs indes krājums tiem, kuri vēlējās aiziet no dzīves un savu nodomu varēja pamatot areopāga priekšā.

Sengrieķu filozofs Plūtarhs min piemēru no Spartas, kuras iedzīvotāji, lai uzlabotu spartiešu dzimtu, nometa no klintīm vājus, slimus zīdaiņus, kā arī visādi veicināja to personu pašnāvību, kurām bija vairāk nekā 60 gadu. Spartai bija vajadzīgi karavīri un arāji, un Plūtarhs „Salīdzinotajos dzīves aprakstos” stāsta, ka saskaņā ar 885. gadā p.m.ē. proklamētajiem Likurga liku-

miem, „tēvs rādīja jaundzimušo cilts vecākajiem un, ja zīdains bija vājš, viņu meta no klints aizā”⁵.

Tāpat jau tolaik valsts atzina gan cilvēka tiesības uz dzīvību, gan tiesības rīkoties ar savu dzīvību, gan tiesības uz nāvi, taču tas attiecās tikai uz pilntiesīgiem pilsoņiem, jo vergiem brīvība nebija paredzēta.

Senās Romas vēsturē ir arī daudz piemēru par apzinātu rīcību ar savu dzīvību. Pazīstamais Senās Romas filozofs Seneka, kuram imperators Nerons piesprieda pašnāvības izdarīšanu, pārgriezta sev apakšstilbu vēnas un vēnas zem ceļiem, paguva pēc tam mierīgi un rāmi nodiktēt rakstītājiem dažas no savām filozofiskajām domām. Viņš neļāva nevienam citam rīkoties ar viņa paša dzīvību. Vēlāk Romā, īpaši pēc impērijas izveidošanas, likuma bardzība attiecībā uz *mors voluntaria* (labprātīga nāve – *lat. val.*) pastiprinājās.

Imperatora Adriana (117. – 138. g.m.ē.) kodeksā bija noteikts, ka leģionāram par pašnāvības mēģinājumu draud nāves sods: „Ja kareivis mēģinās sevi nonāvēt, bet nemācēs, tad viņš zaudēs galvu”. Tam sekoja raksturīga atruna: „(..) tajā gadījumā, ja tikai tam par iemeslu nebija neciešamas bēdas, slimība, sēras vai cits līdzīgs iemesls”. Tālāk tika atrunāti citi vainu mīkstinājoši motīvi: „nogurums no dzīves, vājprātība vai kauns”⁶. Pat ņemot vērā, ka pašnāvniekiem, kuri netiek iekļauti minētajās kategorijās, bija paredzēts *capite plectatur* (nāves sods – *lat. val.*), Adriana laikos prētorisko tiesību attieksme pret pašnāvniekiem bija humānāka nekā Eiropas XIX gadsimta normatīvie akti, jo atzina pašnāvību attaisnojošu apstākļu esību.

Klasiskajā romiešu tiesību krājumā – „*Justiniana Digestos*” (VI gs.) tiek nosodīta tikai pašnāvība bez iemesla. Jo „tas, kurš nežēlo sevi, nežēlos arī citus”. „Nav jāapglabā tie, kuri pakārušies vai citādi sevi nonāvējuši nevis neciešamās dzīves, bet savas ļaunas gribas dēļ”⁷, – norādīts likumā. „Neciešama dzīve” ir vēl liberālāks jēdziens nekā Adriana traktējums. Taisnību sakot, atvieglājumi kareivjiem Justiniāna kodifikācijā tika atcelti, smaguma ziņā pašnāvības mēģinājums tika pielīdzināts dezertēšanai.

Atsevišķu kultūru vēsturiskā pieredze liecina, ka, dažkārt, vājas veselības dēļ dzīvot nespējīgu cilvēku slepkavība bija ne tikai pieļaujama, bet arī visādi tika atbalstīta sabiedrībā. Japānā sirmgalvjus „ar to piekrišanu” nesa Svētājā kalnā un atstāja tur sagaidīt nāvi, šādā veidā atbrīvojot sa-

biedrību un ģimeni no to aprūpes nastas. Vēsture pazīst arī gotu „Senču klinti”, no kuras lejā metās slimi, nevarīgi sirmgalvji. Par Spānijas ķeltiem, kuri nicināja vecumdienas, ir zināms, ka, tikko ķelts bija sasniedzis vecumu, kas sekoja pilnam fiziskam plaukumam, viņš beidza savu dzīvi ar pašnāvību. Paražas, kas noteica vecam, slimam cilvēkam izdarīt pašnāvību, gadījumos, kad tas netika darīts, atņēma šiem cilvēkiem cieņu un apglabāšanu ar pagodinājumu u.c. Šī, pēc pirmā acu uzmetiena šķietami „brīvā” darbība īstenībā bija ļoti stingri reglamentēta pagānu sabiedrībā.

Viduslaikos kristietības reliģijas ietekmē sabiedrība nonāca pie negatīvās attieksmes pret eitanāzijas ideju.

Līdz ar kristietības ieviešanu attieksme pret labprātīgo nāvi sāka pārdzīvot būtiskas izmaiņas, kas izpaudās baznīcas neiecietībā un nosodījumā, kā arī atzīšanās par nelikumīgu vispārējo civiltiesisko normu krājumos. Jāatzīmē, ka tiesību vēsturē attieksme pret eitanāziju pieļāva vairākus traktējumus. Divu interešu (privāto un publisko) sadursme jautājumā par tiesību uz dzīvību nodrošināšanu pamudināja teorētiķus padziļināt cietušā piekrišanas nozīmes krimināltiesiskā institūta izpēti. Vēl senajā Romā, ja cietušais piekrita kaitējuma nodarīšanai, kaitētājs netika pakļauts sodam publiskajā kārtībā.

Ar Ulpiāna formulēto atzinumu (*Volentia non fit injuria* – netiek uzskatīts, ka personai nodarīts juridiskais kaitējums, ja tā piekritusi kaitīgas darbības veikšanai) un tā izmantošanu romiešu tiesībās var uzskatīt par krimināltiesiskā institūta „cietušā piekrišana” rašanās sākumu.

Lūzums sabiedrības attieksmē pret labprātīgu aiziešanu no dzīves iestājās reliģisku faktoru ietekmē. Ar kristietības ieviešanu pašnāvība un slepkavība pēc cietušā lūguma ieguva īpaši nosodāmu darbību raksturu. Kristietības teoloģija sniedz teorētisku pamatu tam, ka cilvēka dzīvība, kā arī viss pārējais ir Dieva rokās un tāpēc, neraugoties uz iemesliem, pašnāvība vai citas līdzīgas darbības kļūst par vislielāko grēku. Svētais Augustīns apgalvoja, ka „tikai Dievs var dāvināt glābiņu cilvēkam, bet pašnāvība, pat ja tā izdarīta ticības vārdā, ir grēks un maldīšanās”⁸.

Galīgo apsūdzību XIII gadsimtā „Teoloģiju summā” formulēja Akvīnas Toms, kurš pasludināja pašnāvību par trīskāršu grēku, proti, pret Dievu, kurš dāvā dzīvību; pret sabiedrības likumiem; pret cilvēka dabu – pašsaglabāšanās

instinktu, kas piemīt katrai dzīvai būtnei⁹.

Saskaņā ar baznīcas kanoniem pašnāvība nav bailu pārvarēšana nāves priekšā, bet gan otrādi – hipnotiskā pakļaušanās tai. Senatnē uzskatīja, ka kristietis ir tas, „kurš nebaidās no nāves”, jo zina: cilvēka dzīvības cena ir visa Jēzus dzīve un nāve. Un tāpēc pašnāvība nav tikai atteikšanās no Dieva dotās dzīves, bet pēc būtības Krusta un Jēzus augšāmcelšanās noraidīšana. Pakāpeniski kristietība arvien negatīvāk attiecās pret pašnāvību un pasludināja to par pilnīgi aizliegtu. Ņemot vērā šo pozīciju, likumdevējs noteica bargus sodus par pašnāvībām. Sākot ar XIII gadsimtu, Anglijā pašnāvība tika uzskatīta par „smagu paša slepkavību” (*self-murder*)¹⁰, tāpēc jebkāda pašnāvniekam sniegta palīdzība tika uzskatīta par līdzdalību smagā slepkavībā.

Cilvēka dzīvība – paša cilvēka izvēle. Šī ideja attīstās Jaunajos laikos, kad notiek atbrīvošanās no reliģiskajām dogmām un veidojas jauns priekšstats par cilvēka dabu. T. Hobbs apgalvo, ka cilvēks ir vientuļš. „Viņš nav sabiedrības atvasinājums, bet pats ir vērtība”¹¹.

Kas attiecas uz cilvēka tiesībām brīvi rīkoties ar savu dzīvību, tad Jaunā laika filozofi pirmoreiz sāka runāt par personas dabisko tiesību koncepciju.

M. Montēns, D. Hjūms, A. Šopenhauers, F. Bēkons, T. Hobss – visi viņi cīnījās par ideju, ka tiesības uz nāvi ir tikpat dabiskas kā uz dzīvību.

Pirmais pašnāvnieku aizstāvis bija M. Montēns. Savos „Eksperimentos” viņš ņirgājās par cilvēkiem, kuri nolēmuši šķirties no dzīves, bet kuriem pietrūcis drosmes novest to līdz galam.

M. Montēns attaisnoja „cēlas pašnāvības” un apbrīvoja antīkās sievietes, kuras ziedoja savas dzīvības pienākuma un mīlestības vārdā. Vispār viņš neaicināja uz pašnāvībām, atstājot cilvēkam iespēju pašam lemt. Montēns norādīja: „Mēs skatāmies uz nāvi, nabadzību un ciešanām kā uz lielākajiem ienaidniekiem. Taču visi zina, ka tā pati nāve, ko vieni sauc par briesmīgāko no visām visbriesmīgākajām lietām, citiem ir vienīgais glābiņš no dzīves raizēm, augstākais labums, brīvības avots, pilna un galīga atbrīvošanās no visām bēdām. Un tajā pašā laikā vieni bailēs un drebešanā gaida tās tuvošanos, bet citi redz tajā vairāk prieka nekā dzīvošanā”¹².

Skotu filozofs un vēsturnieks Deivids Hjūms viennozīmīgi pieļāva pašnāvību, attaisnojot to ar dzīves apstākļiem, kas veicina šo soli. Viņš

neuzskatīja pašnāvību par iejaukšanos Providences lietās. D. Hjūms apgalvoja, ka „cilvēks, kas šķiras no dzīvības, nenodara sabiedrībai nekādu ļaunumu, viņš tikai pārstāj darīt labus darbus un, ja tas arī ir pārkāpums, tad pieder pie tādiem, ko var piedot. Esmu pārliecināts, ka neviens un nekad neatsakās no dzīvības, kamēr to ir vērts saglabāt. Jo mūsu dabiskās bailes nāves priekšā ir tik lielas, ka nenozīmīgiem iemesliem nekad nebūs pa spēkam samierināt mūs ar to”¹³.

Tomēr tikai krietni vēlāk žēlsirdīgas nāves princips tika galīgi noformulēts un loģiski pamatots. Par tā autoru kļuva Frānsiss Bēkons, cilvēks, kurš mūsdienu medicīnā ieviesa lielu skaitu ideju, daļu no kurām sabiedrība pieņēma, bet daļa izraisīja strīdus. Un tieši F. Bēkons formulēja eitanāzijas jēdzienu tā klasiskajā izpratnē, tādā veidā, kādā to izmanto mūsdienu doktrinālajos avotos. Jāatzīmē, ka Bēkona sniegtais eitanāzijas skaidrojums ir ļoti plašs un, galvenais, tajā netiek apspriests jautājums par eitanāzijas piemērošanu pēc pacienta gribas. F. Bēkona izpratnē eitanāzija ir viegla, nesāpīga, pat laimīga nāve. F. Bēkona idejas burtiska iztulkošana ļauj secināt, ka eitanāziju var veikt pēc ārsta lēmuma, kad tas nonāk pie secinājuma, ka slimība ir neārstējama un citādi novērst ciešanas nav iespējams. Tieši šī pieeja ir uzskatāma par pirmatnējo iemeslu sabiedrības negatīvajai attieksmei pret eitanāziju.

F. Bēkons uzskatīja, ka ārstiem būtu jāpieliek visas pūles, lai nedziedināmi slimam cilvēkam atvieglotu aiziešanu no dzīves. No tiesību teorijas viedokļa eitanāzija, tās klasiskajā izpratnē, ko izstrādāja F. Bēkons, mūsdienu, satur divas atšķirīgas rīcības:

- 1) eitanāzija pēc ārsta iniciatīvas;
- 2) eitanāzija pēc slimnieka iniciatīvas¹⁴.

Juridiskajā skatījumā eitanāzija pēc ārsta iniciatīvas ir slepkavība ar žēlsirdības motīvu. Žēlsirdība un vēlēšanās atvieglot ciešanas labākajā gadījumā varētu būt mīkstinošs apstāklis.

Vēlāk jautājums par nāves nozīmi un jēgu kļuva par centrālo Šopenhauera filozofijā. Viņš savas personīgās filozofijas konstrukcijā formulēja domu, ka dzīvei nav nekādas jēgas, bet no nāves nav glābiņa, nonāca pie secinājuma: ”Vienīgais cēlais mērķis ir patīkams un nesāpīgs gals, kas nav no slimībām, ne miršana agonijā, bet gan nesāpīga nāve, bez ciņas par dzīvību, bez gārdzieniem, bez agonijas, pat bez „bāluma”. Tā arī ir eitanāzija”¹⁵.

XIX gadsimta laikā F. Bēkona sauklis ārstiem par obligāto palīdzību mirstošajiem kļuva par ētisku normu. Taču līdz pat XIX gadsimta beigām līdzīgi uzskati neizraisīja plašas diskusijas sabiedrībā. XX gadsimta sākumā, ieejot Jaunākajos laikos, Vācijā jurists K. Bindings un psihiatrs A. Hohe piedāvāja, bet vēlāk arī panāca, lai tiktu oficiāli atzīts no F. Bēkona teorijas atšķirīgs eitanāzijas traktējums.

K. Bindinga un A. Hohes zinātniskā darba „Nepilnvērtīgu dzīvību iznīcināšanas tiesības, to robežas un formas” jēga izriet no tā nosaukuma, bet kā arguments tādu tiesību eksistēšanai tiek minēta cilvēka, kurš vēlas šķirties no dzīvības, piekrišana. Par eitanāziju viņi piedāvāja saukt „nepilnvērtīgu cilvēku” iznīcināšanu, nonāvējot jaundzimušos ar „nepareizu attīstību”, garīgi slimus, tuberkulozes slimniekus vai slimniekus ar ļaundabīgiem jaunveidojumiem, invalīdus un gados vecus cilvēkus”¹⁶.

Vēlāk „nepilnvērtīgu cilvēku” jēdziens tika piemērots arī „rasu nepilnvērtīgajiem”, attaisnojot romu, ebreju, slāvu, politisko oponentu, koncentrācijas nometņu strādāt nespējīgo gūstekņu iznīcināšanu. Tieši tāda eitanāzijas interpretācija guva atzinumu un izplatījās nacistiskajā Vācijā.

K. Bindings norādīja, ka neārstējamo vai smagā slimības formā esošo garīgi slimo cilvēku nonāvēšana ir nepieciešama arī tāpēc, ka viņu dzīve ir „mūžīgs skrējieni zem špicrūtenām (pātagām), jo viņi vienmēr ir izsmieklu objekts”. Saskaņā ar K. Bindinga teoriju nonāvēšanas akts ir pieļaujams attiecībā uz trim cilvēku grupām:

- 1) cilvēki, kuri pakļauti neizbēgamai bojāejai to slimības vai ievainojumu dēļ, kuriem ir neatlaidīga vēlēšanās atbrīvoties no ciešanām un kuri kaut kādā veidā šo vēlmi izteikuši;
- 2) nedziedināmie garīgi slimie neatkarīgi no tā, vai tādi tie ir kopš dzimšanas vai pēc kādas slimības;
- 3) garīgi veselas personas, kuras kādas nelaimes rezultātā iegrimušas bezsamaņas stāvoklī un ir pakļautas nožēlojamai eksistencei.

K. Bindinga teorija nozīmē, ka nebūt nav jābūt nepanesamām sāpēm, lai vēlētos nāvi, bet arī bezcerīgs stāvoklis, kas nav sāpju pavadīts, pelnījis tādu pašu likteni. Neilgi pēc K. Bindinga un A. Hohes darba rodas E. Manna monogrāfija „Cilvēces glābšana no posta”.

E. Manna izvirza teoriju, saskaņā ar kuru „tiesības uz dzīvību ir pilnvērtīgiem, veseliem,

augstas pakāpes dzīvotspējīgiem cilvēkiem, un tāpēc, lai nebūtu mazvērtīgo dzīvību, jāapstiprina iespēja to nonāvēšanai, tādējādi selekcionējot cilvēkus”¹⁷. E. Manna koncepcijas pamatprincipi:

1) garīgi slimo nesāpīga iznīcināšana, t.i., cilvēku, kuri zaudējuši pašnoteikšanās spēju, iegrimuši neārstējamā psihiskajā slimībā, kuri ir nasta gan sev, gan apkārtējiem;

2) palīdzības sniegšana visiem nāves nolēmtajiem pirmsnāves mokās;

3) palīdzības sniegšana visiem, kuri noguruši dzīvot un kuri vēlas atbrīvoties no neciešamām garīgām vai fiziskām ciešanām un labprātīgi šķirties no dzīves;

4) nesāpīga nepilnvērtīgo jaundzimušo nonāvēšana vai tādu mazo bērnu nonāvēšana, kuri piedzimuši ar neārstējamām slimībām.

Darbā minēto problēmu cietusirdīgas risināšanas propaganda pamudināja Vācijas valstsvīrus uz to praktisku realizāciju. Viss tika uzsākts ļoti humāni un dažiem pat ļoti vilinoši, kā, piemēram, neārstējami slimo āriešu privilēģija, kuri vēlas bez ciešanām aiziet no dzīves. Minētās problēmas teorētiskais pamatojums pieder vācu ārstam Klingeram, kurš apgalvoja, ka: „valstij nav izdevīgi ārstēt nedziedināmus slimniekus, tāpēc tie jāpakļauj eitanāzijai, ātrai nesāpīgai nāvei”¹⁸. Šīs programmas īstenošanai tika izstrādāta speciāla slimo atlasē metode, ar kuru nodarbojās speciālas organizācijas. 1933. gada 14. jūlija dekrētā „Par nācīgas veselības aizsardzību” bija iekļauta „Eitanāzijas programma”¹⁹, kuras sastāvā bija trīs paragrāfi: nedziedināmi slimo nonāvēšana; tiešā iznīcināšana ar īpašas apiešanās palīdzību un masu sterilizācijas izmēģinājumi.

1939. gadā Hitlers parakstīja slepenu rīkojumu, saskaņā ar kuru eitanāzijai bija jāpakļauj visas dzīvību formas, kas nav dzīves cienīgas (*lebensunwerten Leben*): deformēti jaundzimušie, vājprātīgie, sirmgalvji, nedziedināmie sifilitiķi, u. c., pat slimojošie ar Gentingtona horeju. Tajā pašā 1939. gadā bija nodibināts resors „T - 4” (no ielas nosaukuma, kur tas atradās, – *Tiergarten, 4*), kuram pakļāvās visas psihiatriskās slimnīcas un garīgi slimo patversmes Vācijā.

Hitlers izdeva slepenu rīkojumu par „neārstējamo slimnieku” nonāvēšanu, kas attiecās ne tikai uz vairākām invalīdu, hronisko slimnieku un garīgi nepilnvērtīgo kategorijām, to varēja brīvi piemērot pret nacistu režīma politiskajiem

oponentiem²⁰.

1941. gada augustā „Eitanāzijas programmas” upuru skaits sasniedza 70 tūkstošus cilvēku²¹.

1947. gadā Nirnbergas Starptautiskais kara tribunāls kvalificēja šīs darbības kā noziegumus pret cilvēci. Spriedums nacistu mediķu lietā kļuva par pamatu gan „Nirnbergas kodeksam”, kurā noteikti obligāti ētiskie un juridiskie klīnisko eksperimentu nosacījumi²², gan 1949. gadā pieņemtajam „Starptautiskajam medicīnas ētikas kodeksam”, kurā ārstiem tika noteikts pienākums „saglabāt cilvēku dzīvības” un tieši noraidīta eitanāzija²³.

Pēc Nirnbergas tribunāla atzinuma „T - 4” programmas ietvaros nogalināto cilvēku skaits bija aptuveni 275 000.

Kā redzams no iepriekš minētajiem piemēriem, pasaules sabiedrība nosodīja XX gadsimta eitanāzijas ideju, taču XX gadsimta otrajā pusē un XXI gadsimta sākumā tā atkal pieņēmas spēkā.

1958. gadā Oksfordas Universitātes tiesību zinātņu profesors Glenvills Villjamss (*Glanville Williams*) publicēja pētījumu „Dzīvības svētums un krimināltiesības”, kurā pirmoreiz tika piedāvāts izmantot labprātīgu eitanāziju noteiktai pacientu kategorijai²⁴.

Par nākamo eitanāzijas nostiprināšanas posmu var uzskatīt „*Living Will*” izveidošanu ASV 1967. gadā, kad tika taisīts pirmais „testaments, kas bija jāizpilda testatora dzīves laikā” (dzīvības testaments)²⁵.

Minētajā dokumentā bija iekļauts cilvēka rīkojums par iespēju atslēgt dzīvību uzturošu aparāturu gadījumā, ja kādu iemeslu (traumas, slimības u. c.) dēļ viņš nebūs spējīgs izteikt savu gribu. Faktiski šis dokuments ir rīkojums par pasīvās eitanāzijas īstenošanas iespēju.

Liela nozīme ir eitanāzijas fenomena tiesiskajam regulējumam. Vēstures gaitā jautājums par eitanāzijas iekļaušanas tiesiskumu sabiedrības praksē tika apspriests ne vienu reizi vien. Eitanāzijas problēmas apspriešanas pamatā ir tiesības uz dzīvību un attiecīgi – tiesības uz nāvi. Valsts vienmēr centās kaut kādā veidā regulēt cilvēka attiecības ar nāvi. Ilgu laiku eitanāzija bija aizliegta visās valstīs.

1968. gadā Hārvarda Universitātes Medicīnas fakultātes speciālisti pirmoreiz formulēja jēdzienu „smadzeņu nāve”²⁶.

1969. gadā Ņujorkā Pasaules Medicīnas asso-

ciācija izskatīja jautājumu par eitanāziju un nosodīja to kā „ne pie kādiem apstākļiem nepieļaujamu”²⁷.

Mūsdienās vairākās valstīs pacienta smadzeņu nāve ir pamats dzīvību uzturošas aparātūras atslēgšanai. Par nākamo eitanāzijas tiesiskuma nostiprināšanas posmu ir kļuvusi gribas autonomijas principa atzīšana, kas ir viens no eitanāzijas pamatprincipiem. 1973. gadā Amerikas Slimnīcu asociācijas (*American Hospital Association*) kongress publicēja paziņojumu „Pacientu tiesību likumprojekts” (*Patient Bill of Rights*), kurā tika prezumētas slimnieka tiesības atteikties no viņa dzīvību uzturošām procedūrām, t.i., tiesības uz pasīvās eitanāzijas veikšanu.

Paziņojumā bija teikts, ka „slepkavība aiz līdzjūtības” vai „cilvēka dzīvības tiša pārtraukšana, ko izdara cits cilvēks” tiek uzskatīta par morāli attaisnojamu, ja pacients vai viņa tuvākie radnieki apsprieduši ar ārstu un nolēmuši neuzsākt vai pārtraukt izmantot miesas dzīvības paildzināšanas „ekstraordinārus” līdzekļus, ja ir nenoliedzams apliecinājums, ka bioloģiskā nāve ir jau tuvu²⁸.

1975. gadā Nīderlandē, valstī, kas kļuva par pionieri eitanāzijas legalizācijā, pirmoreiz atklāti tika publicētas rekomendācijas par nesāpīgu aiziešanu no dzīves. Vēlāk Lisabonā (1981. gada 2. oktobrī) Pasaules Medicīnas asociācija Slimnieka tiesību deklarācijā atzina tiesības uz cienīgu nāvi (p. «e»), respektīvi, slimniekam ir tiesības atteikties no ārstēšanas (p. «c»)²⁹.

Eitanāzijas problēmas svarīgums lika Pasaules Medicīnas asociācijai 1983. gadā Itālijas asamblejā pieņemt dokumentu par ārstēšanas izbeigšanu pēdējā slimības stadijā. Saskaņā ar Venēcijas deklarācijas par nedziedināmiem slimniekiem 2. pantu „ārsts var atvieglot neārstējama slimnieka ciešanas, atturoties no viņa ārstēšanas ar pacienta vai viņa tuvāko radnieku piekrišanu, ja pats pacients nevar izteikt savu gribu. Atturēšanās no ārstēšanas neatbrīvo ārstu no pienākuma palīdzēt mirstošajam cilvēkam un dot viņam medikamentus, lai atvieglotu slimības noslēdzošo fāzi”³⁰.

No šī principa nav atkāpes pat gadījumos, ja slimība ir neārstējama vai ja vērojams kropļīgums.

Problēmas aktualitāte kļuva tik liela, ka pat baznīca, tradicionālā tiesību uz nāvi pretiniece, nevarēja palikt malā no eitanāzijas problēmas.

1980. gadā Romas pāvests Jānis Pāvils II pub-

licēja “Deklarāciju par eitanāziju”, kura atļāva veikt sāpju mazināšanu mirstošajiem slimniekiem pat tad, ja tā kā netieša blakusiedarbība varēja novest pie dzīvības saīsinājuma (dubultais efekts), kaut gan sāpēm dzīves beigās varēja būt īpaša nozīme – tas simbolizē Jēzus Kristus ciešanas uz krusta.

1995. gadā savā darbā «*Evangelium Vitae*»³¹, kas vēlāk tika izdots saīsinātā variantā «*Catechismus Catholicae Ecclesiae*»³², viņš pauda baznīcas oficiālo viedokli par eitanāziju. Neraugoties uz to, ka var pārtraukt ārstēšanu, neilgi pirms savas nāves Romas pāvests Jānis Pāvils II izteicās pret mākslīgās ēdināšanas pārtraukšanu pacientiem, kuriem ir smags veģetatīvais stāvoklis, – šis aspekts vienmēr bijis pretrunīgs³³.

Katoļiem vienmēr bija liegta „slepkavība aiz žēlsirdības”, taču bija atļauts izmantot jebkādos līdzekļus cīņā ar sāpēm un atļauts atteikties no dzīves paildzināšanas ekstraordināriem līdzekļiem. Pirmoreiz kopš tā laika tika runāts par to, ka baznīca atzīst pasīvo eitanāziju.

1987. gada oktobrī Madrides asamblejā tika pieņemta Deklarācija par eitanāziju, kurā teikts, ka „eitanāzija ir tišs pacienta dzīvības pārtraukšanas akts, pat ja tas veikts pēc paša pacienta vai viņa tuvu radnieku lūguma, ir neētisks. Tas neatbrīvo ārstu no pacienta gribas ievērošanas, lai dabīgas miršanas procesi ietu savu gaitu slimības noslēdzošajā stadijā”³⁴.

Par eitanāzijas legalizācijas pēdējā posma sākumu, autoraprāt, var uzskatīt 1992. gadu, kad Nīderlandē eitanāzija kļuva par dzīves beigu likumīgu ceļu (tiesa, tikai atbrīvojot no kriminālatbildības ārstu, kurš paveica eitanāziju).

Laikā no 1996. līdz 1998. gadam eitanāzijas likumība bija noteikta Austrālijas Ziemeļu teritorijā. Tā ir legalizēta arī dažās ASV pavalstīs. Likums, kas ļauj sniegt medicīnisko palīdzību pašnāvības veikšanā slimniekiem terminālajā (beigu) stadijā, bija pieņemts 1994. gadā Oregonas pavalstī, 1999. gadā (ar vairākiem ierobežojumiem) Teksasas pavalstī un 2008. gadā Vašingtonas un Montanas pavalstīs.

23 ASV pavalstīs likumīgs spēks ir dokumentam „dzīvības testaments”, kurā cilvēks pats nosaka palīdzības apjomu, ko vēlas saņemt iespējamā bezcerīgā stāvoklī. Pēc ASV speciālistu viedokļa, šo dokumentu drīzumā atzīs visās pavalstīs³⁵. ASV zinātnieki uzskata: ja pacients cieš un nav cerību viņu izārstēt, tad žēlsirdība pieprasa at-

balstīt brīvprātīgu aktīvo eitanāziju³⁶.

XXI gadsimta sākumā vairākās valstīs (Nīderlandē, Beļģijā un Luksemburgā) tika pieņemti likumi, kas legalizēja kā aktīvās, tā arī pasīvās eitanāzijas formas. Bet dažās valstīs, piemēram, Francijā, Šveicē, Zviedrijā, Spānijā, Dānijā, Japānā u. c., likumdošanas līmenī atļauta tikai pasīvā eitanāzija.

Šo laika sprīdi var uzskatīt par lūzuma momentu, jo, vienu reizi saņemot likumīgu nostiprināšanu, eitanāzija (šīs parādības pietiekamā aktualizācijas pakāpē) agri vai vēl pāries „likumā-atļaujā,” kas piešķirs tai likuma spēku, vienlaikus nosakot apstākļus, saskaņā ar kuriem parādība var sevi attīstīt.

Tādējādi jāatzīmē, ka šī ir viena no sarežģītākajām apziņas kategorijām. Ja agrāk cilvēks varēja paredzēt un izskaitļot pieņemamu labuma un ļaunuma bilanci, tad tagad, pateicoties zinātniski tehniskajam progresam, cilvēka darbības seku sfēra mainījās, un pienāca laiks veidot kvalitatīvi jaunus imperatīvus.

Ņemot vērā cilvēka dzīves līmeni, mūsdienu medicīnas sasniegumi ir nonākuši acīmredzamās pretrunās ar tradicionālajiem tikumības un li-

kumības pilāriem.

Diemžēl prakse liecina par to, ka vairāki bāzes principi ne vienmēr ir īstenojami, tajā pašā laikā prasība tos ievērot izriet no personas un valsts attiecību dabas un ir obligāts nosacījums politiskajam, tiesiskajam un sociālajam progresam. Un šajā nozīmē efektīvai cīņai pret nāvi jābūt prioritārajam sabiedrības un valsts virzienam.

Secinājumi:

Eitanāzijas kā sociāli tiesiskā fenomena rašanās un attīstības vēsturē ir vērojami četri posmi. Pirmajā iekļautas seno laiku politiski tiesiskās mācības, kad eitanāzija noteiktajos gadījumos tika uzskatīta par labumu un neizbēgamību.

Otrais posms noteikts ar viduslaiku politiski tiesisko mācību, kurā valdība kristiešu reliģijas uzskati, kas noveda sabiedrību pie negatīvas attieksmes pret eitanāzijas idejām.

Trešais un ceturtais posms apvieno jauno un jaunāko laiku periodu un ir saistīti ar pieaugošu domu plurālismu attiecībā uz eitanāziju, jaunas argumentācijas rašanos tās legalizācijas labā.

Atsauces

- ¹ Plato: *The Republic*. Translated from the Greek by Benjamin Jowett. Republished. Forgotten Books. 2008. P. 302.
- ² Steven H. Miles. *The Hippocratic Oath and the Ethics of Medicine*. Oxford University Press, 2005. P. 154.
- ³ *The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation, Vol.2 (Bollingen Series LXXI-2)* by Aristotle and Jonathan Barnes. 1984. P. 268.
- ⁴ Aristotle *The Nicomachean Ethics of Aristotle*. Kessinger Publishing, LLC, 2008. P. 265.
- ⁵ Matthew Dillon, Lynda. *Garland Ancient Greece: Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Socrates*. Routledge, 1999. P. 485.
- ⁶ Jules Michelet *History of the Roman republic* D. Appleton & Company, 1847 Kessinger Publishing, LLC, 2008. P. 165.
- ⁷ *The Digest Of Justinian*. Translated by Charles Henrey Monro, M. A. (Vol I) Cambridge at the university press, London. 1904. P. 265.
- ⁸ Saint Augustin. Louis Bertrand. Publishing Kessinger, 2004. P. 84.
- ⁹ *Summa Theologica, Vol. 4 (Part III, First Section)* by St. Thomas Aquinas. Publisher: Cosimo Classics. 2007. P. 251.
- ¹⁰ Enciklopedija «Białych Plam». Radom. 2001. P. 313.
- ¹¹ Thomas Hobbes: skepticism, individuality, and chastened politics. Richard E. Flathman. Rowman-Littlefield. 2002. P. 125.
- ¹² Hartle A. Michel de Montaigne: accidental philosopher. Cambridge University Press, 2003. P. 269.
- ¹³ Hume D. *A Dissertation on the Passions, The Natural History of Religion (The Clarendon Edition of the Works of David Hume)* Oxford University Press, USA. 2009. P. 56.

- ¹⁴ Bacon F. Advancement of Learning. Originally published in 1605. Series editor Stephen Jay Gould Publisher: Modern Library New York 2001. P. 102.
- ¹⁵ Schopenhauer A. The Essays of Arthur Schopenhauer: the Wisdom of Life. Publisher: Hard Press 2006. P. 36.
- ¹⁶ Binding K, Hoche A. Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens, ihr Mass und ihre Form. University of Michigan Library. (German Edition), 1920. S. 35.
- ¹⁷ Mann E. Die Erloesung der Menschheit vom Elend. Weimar, 1922. S. 53.
- ¹⁸ Weinauer W. Sterbehilfe in der Praxis – praktische Sterbehilfe // Wien. med. Wech, 1986, H. 14. N 136,S. 351—353.
- ¹⁹ Euthanasia and the right to die: a comparative view. Jennifer M. Scherer, Rita James Simon. Publishers: Rowman & Littlefield, USA. 1999. P. 96.
- ²⁰ Hohendorf G. Die Opfer der nationalsozialistischen “Euthanasie-Aktion T4 “Erste Ergebnisse eines Projektes zur Erschliessung von Krankenakten getöteter Patienten im Bundesarchiv Berlin [Victims of Nazi euthanasia, the so-called T4 action. First results of a project at the German Federal Archives to disclose records of killed patients] / G. Hohendorf, M. Rotzoll, P. Richter, W. Eckart, C. Mündt // Nervenarzt. - 2002. - 73(11). - P. 1065 - 1074.
- ²¹ Burleigh, M., Death and Deliverance: Euthanasia in Germany c.1900–1945, Cambridge: Cambridge University Press. 1994. P. 98.
- ²² Nazi Euthanasia, «World War II in Europe» Boston: The History Place, 1996. P. 46.
- ²³ Code of Medical Ethics of the American Medical Association: Council on Ethical and Judicial Affairs, Current Opinions with Annotations, 2006-2007. University School of Medicine, Southern Illinois University School of Law. American Medical Association, 2006. P. 86.
- ²⁴ Williams G. The Sanctity of Life and Criminal Law. Publishers: Knopf. 1974. P. 46.
- ²⁵ Nancy R. Hooyman, H. Asuman Kiyak. Social gerontology: a multidisciplinary perspective. Library of Congress Cataloging – in Publication Data. 2008. P. 78.
- ²⁶ The Definition of Death: Contemporary Controversies Stuart. J. Youngner, Robert M. Arnold, Renie Schapiro. J. H. University Press, 2002. P. 149.
- ²⁷ Van Hooff A.J. Ancient euthanasia: ‘good death’ and the doctor in the graeco-Roman world // Soc. Sci. Med. - 2004. - Vol. 58(5). - P. 975.
- ²⁸ Giesen D. International medical malpractice law: a comparative law study of civil liability arising from medical care Martinus Nijhoff Publishers 1988. P. 733.
- ²⁹ Alfredsson G., Tomaševski K. A therminatic guide to documents on health and human right. Publishers Kluver Law international. 1988. P. 564.
- ³⁰ Greene B. Understanding medical law. Publishers, Cavendish. 2005. P. 157.
- ³¹ Pope John Paul II (1995) Evangelium Vitae, 25 March. http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae_en.html
- ³² Pope John Paul II Catechismus Catholicae Ecclesiae Sections 2278 and 2279, Libreria Editrice Vaticana. 1997.
- ³³ Shannon TA (2006) Nutrition and hydration: an analysis of the recent Papal statement in the light of the Roman Catholic bioethical tradition. Christ Bioeth 12:29-41.
- ³⁴ Herring J. Medical Law Publishers, Pearson Education, 2009. P. 59.
- ³⁵ Andersen C Walker H. Piere P.M. Mille C.M. Living wills do mercies and physicians have them? //Amer J. Nurs. 1986. V. 86. N 3.P. 271—275.
- ³⁶ Miller Ph.J. Death with dignity and t h e right to die: Sometimes doctors have to hasten death // Op. cil. P. 81—85.

Abstract

The aim of this article is to analyze the epistemological study of euthanasia, as well as provides the general description of euthanasia in the historical development of the country and legislation.

Euthanasia being a socio-legal phenomenon has very ancient historical roots. However, euthanasia has been highlighted as a scientific research object only at the end of the nineteenth century; thus, euthanasia has been classified as an independent scientific approach. In the history of state and law attitude towards euthanasia phenomenon can be divided into four main periods which coincide with global stages in history of mankind. Each of these stages had specific traditions concerning the issue of this kind of ending one's life.

Аннотация

Цель статьи – представить анализ гносеологических и нормативно-правовых основ эвтаназии, а также исторический очерк развития идей об эвтаназии в аспекте учений о праве и государстве.

Эвтаназия как социально-правовой феномен имеет глубокие исторические корни. Однако только к концу XIX века эвтаназию выделили в качестве объекта научного исследования, оформив тем самым учение об эвтаназии в самостоятельное научное направление. В развитии идей эвтаназии в истории учений о праве и государстве автор выделяет четыре этапа, для каждого из которых характерны свои традиции в вопросе об отношении к такому способу ухода из жизни.

STARPTAUTISKĀS KRIMINĀLTIESAS IZVEIDE UN DARBĪBA: IZAICINĀJUMS XXI GADSIMTAM

Dr. iur. Jānis Grasis,

Banku augstskolas Uzņēmējdarbības un biznesa informātikas katedras vadītājs,
asociētais profesors, Latvija

Ievads

Pagājušajā gadā visā pasaulē tika pieminēta I pasaules kara izcelšanās simtgade. Harijs Pačs, pēdējais zināmais Pirmā pasaules kara kombatants, kurš 2008. gadā, gadu pirms savas nāves 111 gadu vecumā, izdeva grāmatu, rakstīja: „Karš ir organizēta slepkavība un nekas cits”¹. Pirmais pasaules karš tiešām kļuva par milzīgu masu slepkavu: aptuveni desmit miljoni gāja bojā un aptuveni 20 miljoni cilvēku tika ievainoti². Diemžēl vēlāk starptautiskā sabiedrība nesekoja Amerikas Savienoto Valstu prezidenta Vudro Vilsona izteiktajam apzīmējumam par Pirmo pasaules karu 1917. gada aprīlī: „Karš, lai izbeigtu citus karus”³. XX gadsimtā sekoja neskaitāmi militārie konflikti, ieskaitot II Pasaules karu, karadarbību bijušajā Dienvidslāvijā u. c.

Tāpēc Starptautiskās Krimināltiesas (turpmāk tekstā – SKT) izveide XX gadsimta beigās ir liels sasniegums starptautiskajās humanitārajās tiesībās. Šim jautājumam starptautisko publisko tiesību literatūrā latviešu valodā pagaidām ir bijusi pievērsta salīdzinoši maza uzmanība. Piemēram, profesora J. Fogeļa grāmatā par starptautiskajām tiesībām, SKT ir veltītas 5 rindkopas⁴. Visplašāk SKT izveide un darbība ir aprakstīta profesora J. Bojāra grāmatā⁵. Rakstus par SKT ir publicējušas profesore A. Ušacka⁶ un K. Krūma⁷.

„Likums bez tiesas” – tā savulaik starptautisko tiesību klasiķis Hugo Grocijs (*Hugo Grotius*) rakstīja savā 1625. gada darbā „Kara un miera likumi” (*De jure belli ac pacis*), raksturojot tiesas varu starptautiskajās attiecībās⁸. Jau XX gadsimta vidū pēc II pasaules kara uzvarētājvalstis radīja tribunālus kara noziedznieku tiesāšanai: Nirnbergas starptautisko militāro tribunālu⁹ un Tokijas starptautisko militāro tribunālu Tālajiem Austrumiem¹⁰. Tiesneši un apsūdzētāji bija no uzvarētājvalstīm¹¹; sodīti tika arī tikai kara zaudētāji. Jāpiezīmē, ka viens no katalizatoriem un labās

prakses piemēriem SKT izveidei bija Starptautiskā Krimināltiesas bijušajai Dienvidslāvijai¹² (turpmāk tekstā – SKTD), kas sauca pie kriminālatbildības personas, kuras izdarīja smagus starptautisko humanitāro tiesību pārkāpumus bijušās Dienvidslāvijas teritorijā sākot no 1991. gada. SKTD bija unikāla institūcija un starptautiskās tiesvedības pionieris: pirmā patiesā starptautisko kara noziegumu tiesa, kura tika nodibināta saskaņā ar ANO Statūtu VII nodaļu kā starptautiskā miera un drošības uzturēšanas līdzeklis. SKTD paveica daudzus ilglaicīgus ieguldījumus starptautiskajam taisnīgumam:

1. SKTD radīja inovatīvu procesuālo sistēmu, kas apvienoja sacikstes un izmeklēšanas tiesību tradīciju elementus;

2. SKTD radīja vismodernākās tiesas zāļu aprīkojumu pasaulē, kuru izkārtojums un tehniskais aprīkojums vēlāk tika izmantots kā paraugs citās modernās tiesas zālēs, kā, piemēram, SKT un Sjerraleones Speciālajā Tiesā¹³;

3. SKTD izveidoja, attīstīja un uzturēja efektīvu upuru un liecinieku aizsardzības programmu;

4. SKTD nodibināja unikālu juridiskās palīdzības sistēmu un palīdzēja izveidot augsti kvalificētu aizstāvības advokātu grupu, kas pārstāv kara noziegumos apsūdzētās personas starptautiskās tiesvedības institūcijās;

5. SKTD izveidoja Tiesisko datubāzi tiesību zinātnei, nodrošinot plašu pieeju starptautiskajām procesuālajām un krimināltiesībām¹⁴.

Kā norādīts SKT Statūtu (turpmāk tekstā – Statūti) preambulā, tad, „...apzinoties, ka šī gadsimta laikā miljoniem bērnu, sieviešu un vīriešu ir kļuvuši par neiedomājamas nežēlastības upuriem, kas dziļi satricina cilvēces sirdsapziņu,..., apstiprinot, ka visnopietnākie noziegumi, par kuriem kopumā ir nobažījusies starptautiskā sabiedrība, nedrīkst palikt nesodīti, un, ka to efektīva izskatīšana ir jānodrošina kā valsts līmenī, tā arī stiprinot starptautisko sadarbību, apņēmušies izbeigt

šo noziegumu izdarītāju nesodāmību, tādējādi dodot ieguldījumu noziegumu novēršanā,..., apņēmoties to paveikt un tagadējo un nākamo paaudžu vārdā dibināt neatkarīgu, pastāvīgu Starptautisko Krimināltiesu, kas saistīta ar ANO sistēmu, ar jurisdikciju attiecībā uz visnopietnākajiem noziegumiem, kas skar visu starptautisko sabiedrību kopumā...”¹⁵. SKT ir pastāvīga institūcija, un tā ir tiesīga realizēt savu jurisdikciju pār personām vissmagāko starptautiska mēroga noziegumu gadījumos, kā norādīts Statūtos, un ir komplementāra nacionālajai kriminālajai jurisdikcijai.

SKT jurisdikcija

Statūtu 5. punkts nosaka, ka Tiesas jurisdikcijā ir tikai vissmagākie noziegumi, kas skar visu starptautisko sabiedrību kopumā.

Tiesas jurisdikcijā ir sekojoši noziegumi:

- a) genocīds;
- b) noziegumi pret cilvēci;
- c) kara noziegumi;
- d) agresija¹⁶.

Statūtu mērķiem termins “genocīds” nozīmē jebkuru darbību, kas tiek izdarīta nolūkā pilnīgi vai daļēji iznīcināt kādu nacionālu, etnisku, rasu vai reliģisku grupu, tādas kā:

- (a) šādas grupas locekļu nogalināšana;
- (b) nopietnu miesas bojājumu vai garīgas traumas radīšana šādas grupas locekļiem;
- (c) tiša tādu dzīves apstākļu radīšana šādai grupai, lai to pilnīgi vai daļēji fiziski iznīcinātu;
- (d) tādu līdzekļu izmantošana, kuru mērķis ir novērst bērnu dzimšanu šādā grupā;
- (e) bērnu pārvietošana piespiedu kārtā no vienas grupas uz citu.

Savukārt ar terminu “noziegums pret cilvēci” Statūtos tiek apzīmētas jebkuras sekojošas darbības, ja tās tiek veiktas kā daļa no plaša vai sistemātiska uzbrukuma, apzinoties šā uzbrukuma būtību, kas vērstas pret civiliedzīvotājiem:

- (a) slepkavība, sevišķi ņemot uzbrukumus, kas vērsti pret civiliedzīvotājiem, kas ietver sevi vairākkārtēju darbību veikšanu pret civiliedzīvotājiem, saskaņā ar vai sekmējot Valsts vai organizācijas politiku izdarīt šādu uzbrukumu;
- (b) iznīcināšana – ietver apzinātu tādu dzīves apstākļu radīšanu, *inter alia*, liedzot pieeju pārtikai un medikamentiem, nolūkā iznīcināt

daļu iedzīvotāju;

(c) paverdzināšana – nozīmē daļēju vai pilnīgu varas, kas saistīta ar īpašuma tiesībām, realizēšanu pār personu un ietver tādas varas realizēšanu, tirgojot personas, it īpaši sievietes un bērnus;

(d) deportācija vai iedzīvotāju piespiedu pārvietošana – kas nozīmē personu piespiedu pārvietošanu, kas saistīta ar padzīšanu vai citām piespiedu darbībām no likumīgi apdzīvotas teritorijas, kas ir pretrunā starptautiskajām tiesībām;

(e) ieslodzīšana vai citi fiziskās brīvības ierobežošanas veidi, pārkāpjot starptautisko tiesību pamatnoteikumus;

(f) spīdzināšana – nozīmē neciešamu fizisku vai garīgu sāpju vai ciešanu apzinātu radīšanu personai, kas atrodas apsūdzētā aizbildniecībā vai kontrolē; paredzot, ka spīdzināšana neietver sāpes vai ciešanas, kuras rodas vienīgi likumīgu sankciju rezultātā un kuras nav atdalāmas no šīm sankcijām vai rodas nejauši;

(g) izvarošana, seksuāla paverdzināšana, piespiedu prostitūcija, piespiedu grūtniecība, piespiedu sterilizācija vai jebkura cita līdzīga smaguma pakāpes seksuāla vardarbība; šajā gadījumā “piespiedu grūtniecība” nozīmē prettiesisku brīvības ierobežošanu sievietei, kas atrodas piespiedu grūtniecības stāvoklī, ar mērķi ietekmēt kādas iedzīvotāju grupas etnisko sastāvu vai izdarot citus nežēlīgus starptautisko tiesību pārkāpumus. Šī definīcija nekādā veidā nav interpretējama kā tāda, kas ietekmē nacionālos tiesību aktus attiecībā uz grūtniecību;

(h) jebkuras identificējamās grupas vai kolektīva vajāšana, pamatojoties uz politisko, rasu, nacionālo, etnisko, kultūras, reliģijas vai dzimuma piederību (attiecinot to uz abiem dzimumiem, gan vīriešu, gan sieviešu), vai tamlīdzīgiem iemesliem, kas starptautiskajās tiesībās ir vispāratzīti kā nepieļaujami saistībā ar jebkuru darbību, kas norādīta šajā punktā, vai jebkuru noziegumu, kas atrodas Tiesas jurisdikcijā; jēdziens “vajāšana” nozīmē apzinātu un nesaudzīgu pamattiesību atņemšanu pretrunā starptautiskajām tiesībām, kas pamatojas uz kādas grupas vai kolektīva identitāti;

(i) personu piespiedu pazušana, kas nozīmē personu apcietināšanu, turēšanu ieslodzījumā vai nolaupīšanu, ko veic Valsts vai politiska organizācija vai tas tiek veikts ar šo organizāciju

pilnvarojumu, atbalstu vai piekrišanu, kam seko atteikšanās atzīt brīvības ierobežošanu vai sniegt informāciju par šo personu likteni vai atrašanās vietu nolūkā ilgāku laika periodu atstāt tos bez likuma aizsardzības;

(j) aparteids – ar ko saprot necilvēcīgas darbības, ko sistemātiskas apspiešanas un valdīšanas institucionalizēta režīma ietvaros veic vienas rases grupa pret citas rases grupu vai grupām nolūkā saglabāt esošo režīmu;

(k) cita tamlīdzīga nehumāna rīcība nolūkā radīt lielas ciešanas vai nopietnu miesas traumu, kā arī traumu fiziskajai vai garīgajai veselībai.

Par “kara noziegumiem” SKT Statūtos tiek uzskatīti:

(a) nopietni 1949. gada 12. augusta Ženēvas Konvenciju¹⁷ pārkāpumi, proti, jebkuras tālāk nosauktās darbības pret personām vai īpašumu, ko aizsargā attiecīgās Ženēvas Konvencijas noteikumi:

(i) tīša slepkavība,

(ii) spīdzināšana vai necilvēcīga izturēšanās, ieskaitot bioloģiskos eksperimentus,

(iii) tīši radītas lielas ciešanas, vai nopietnas fiziskas traumas vai traumas veselībai,

(iv) plaša mēroga īpašuma postīšana un piesavināšanās, kuru neattaisno militāra nepieciešamība un kura tiek veikta nelikumīgi un nepamatoti,

(v) kara gūstekņu vai citu aizsargājamu personu piespiedu dienēšana ienaidnieka armijā,

(vi) tīša kara gūstekņa vai citas aizsargājamas personas tiesību uz taisnīgu un kvalificētu tiesvedību atņemšana,

(vii) nelikumīga deportācija vai pārvietošana, vai nelikumīga brīvības ierobežošana,

(viii) ķīlnieku sagrābšana;

(b) citi nopietni tiesību normu un paražu pārkāpumi, ko pielieto starptautisku bruņotu konfliktu gadījumos starptautisko tiesību noteiktajos ietvaros, proti, jebkuras tālāk uzskaitītās darbības:

(i) apzināti vērsti uzbrukumi pret civiliedzīvotājiem kā tādiem vai atsevišķām personām, kas tieši nepiedalās karadarbībā,

(ii) apzināti uzbrukumi pret civiliem objektiem, tas ir, pret objektiem, kas nav militāri mērķi,

(iii) apzināti uzbrukumi personālam, iekārtām, materiāliem, karaspēka vienībām vai transportlīdzekļiem, kas saskaņā ar ANO

Statūtiem piedalās humānās palīdzības vai miera uzturēšanas misijās, kamēr viņi ir pilnvaroti aizsargāt civiliedzīvotājus vai civilos objektus saskaņā ar starptautiskajām tiesībām par bruņotiem konfliktiem,

(iv) apzināti uzsākti uzbrukumi, zinot, ka šādi uzbrukumi izraisīs nejausūs dzīvības zaudējumus vai ievainojumus civiliedzīvotājiem, vai civilo objektu bojājumus, vai arī plašus, ilgstošus un smagus postījumus apkārtējai videi, kas būtu nepārprotami pārmērīgi attiecībā uz konkrētu un tiešu sagaidāmo vispārēju militāro ieguvumu,

(v) uzbrukums pilsētām, ciematiem, patvērumiem vai ēkām, kuras nav aizsargātas un kuras nav militāri mērķi, vai to bombardēšana ar jebkādiem līdzekļiem,

(vi) karavīra, kurš ir nolīcis savus ieročus vai kuram vairs nav aizstāvēšanās līdzekļu, vai kurš ir brīvprātīgi padevies, nogalināšana vai ievainošana,

(vii) neatbilstoša pamiera karoga, ienaidnieka vai ANO karoga vai militāro zīmotņu un formas tērpa, kā arī Ženēvas Konvenciju atšķirības emblēmu izmantošana, kā rezultātā ir iestājusies nāve vai ir nodarīti nopietni ievainojumi,

(viii) okupētājas valsts veikta tās civiliedzīvotāju daļas tieša vai netieša pārvietošana uz teritoriju, kuru tā ir okupējusi, vai daļēja vai pilnīga okupētās teritorijas iedzīvotāju deportācija vai pārvietošana okupētās teritorijas ietvaros vai ārpus tās,

(ix) apzināti uzbrukumi ēkām, kas tiek izmantotas reliģijas, izglītības, mākslas, zinātnes vai labdarības mērķiem, kā arī vēstures pieminekļiem, slimnīcām un vietām, kur uzturas slimie un ievainotie, pieņemot, ka tie nav militārie mērķi,

(x) personu, kuras atrodas pretējās puses varā, pakļaušana fiziskai sakropļošanai vai jebkāda veida medicīniskiem vai zinātniskiem eksperimentiem, kas nav attaisnojami ar iesaistītās personas terapeitisku ārstēšanu, stomatoloģisku ārstēšanu vai ārstēšanu slimnīcas apstākļos, ne arī veikta tās interesēs, un kas izraisījusi šādas personas vai personu nāvi vai arī nopietni apdraud to veselību,

(xi) ienaidnieka nācijai vai armijai piederīgo personu nodevīga nogalināšana vai ievainošana,

(xii) paziņošana par neapžēlošanu,

(xiii) ienaidnieka īpašuma iznīcināšana vai

sagrābšana, ja vien šāda iznīcināšana vai sagrābšana nav noteikti nepieciešama kara darbības vajadzībām,

(xiv) paziņošana par ienaidnieka puses pilsoņu tiesību un prasību atcelšanu, apturēšanu vai nepieļaujamību tiesā,

(xv) ienaidnieka puses pārstāvju piespiešana piedalīties pret savu valsti vērstās kara darbībās, pat ja viņi pirms karadarbības uzsākšanas atradās karojošās puses dienestā,

(xvi) pilsētas vai vietas izlaupišana, pat tad, ja tā ieņemta uzbrukumā,

(xvii) indes vai saindētu ieroču izmantošana,

(xviii) smacējošu, indīgu vai citu gāzu un visu līdzīgu šķidrumu, materiālu un ierīču izmantošana,

(xix) tādu ložu izmantošana, kas cilvēka ķermenī viegli izplešas vai saplok, tādas kā lodes ar cietu apvalku, kas pilnīgi nenosedz serdeni vai ir ar iegriezumiem,

(xx) ieroču, lādiņu un materiālu, un karadarbības metožu izmantošana, kuras var izraisīt nevajadzīgus ievainojumus vai liekas ciešanas vai kurām ir raksturīga dažādu starptautisko tiesību normu bruņotu konfliktu gadījumā pārkāpšana, pieņemot, ka šādi ieroči, lādiņi un materiāli, un karadarbības metodes ir vispārēji aizliegtas,

(xxi) tādas vardarbības lietošana, kas aizskar personas cieņu, it īpaši pazemojoša un apkaunojoša izturēšanās,

(xxii) izvarošana, seksuālā paverdzināšana, piespiedu prostitūcija, piespiedu grūtniecība, kā norādīts jau iepriekš, piespiedu sterilizācija vai jebkura cita veida seksuālā vardarbība, kas ir arī Ženēvas Konvenciju nopietns pārkāpums,

(xxiii) civiliedzīvotāju vai citu aizsargātu personu klātbūtnes izmantošana, lai padarītu atsevišķas vietas, apgabalus vai karaspēkus aizsargātus pret militārām operācijām,

(xxiv) apzināti vērsti uzbrukumi ēkām, materiāliem, medicīnas vienībām un transportam un personālam, kas lieto Ženēvas Konvenciju atšķirības zīmes saskaņā ar starptautisko tiesību normām,

(xxv) apzināta, pielietojot badu pret civiliedzīvotājiem kā karadarbības metodi, tādu lietu atņemšana, kas ir nepieciešamas viņu izdzīvošanai, ieskaitot tišu plānotās palīdzības piegādes kavēšanu, kā paredzēts saskaņā ar Ženēvas Konvencijām,

(xxvi) bērnu, kas jaunāki par piecpadsmit

gadiem, iesaukšana vai iesaistišana nacionālajos bruņotajos spēkos, vai viņu izmantošana aktīvai līdzdalībai karadarbībā;

(c) nestarptautiska bruņota konflikta gadījumā nopietni 1949. gada 12. augusta Ženēvas Konvenciju pārkāpumi, proti, jebkuras tālāk minētās darbības, kas veiktas pret personām, kuras aktīvi nepiedalās karadarbībā, ieskaitot bruņoto spēku karavīrus, kuri ir nolikuši ieročus un tos, kuri nav spējīgi cīnīties slimības, ievainojuma, apcietinājuma vai jebkura cita iemesla dēļ:

(i) vardarbība pret dzīvību un personu, it īpaši jebkura veida slepkavība, sakropļošana, cietsirdīga apiešanās un spīdzināšana,

(ii) tādas vardarbības lietošana, kas aizskar personas cieņu, it īpaši pazemojoša un apkaunojoša izturēšanās,

(iii) ķīlnieku sagrābšana,

(iv) soda mēra pasludināšana un soda izpildīšana bez iepriekšēja sprieduma, ko pasludinājusi atbilstošā veidā izveidota tiesa, ievērojot visas tiesiskās garantijas, kas vispārēji atzītas par nepieciešamām;

(d) citi nopietni tiesību normu un paražu, kuras pielieto nestarptautisku bruņotu konfliktu gadījumos, pārkāpumi starptautisko tiesību noteiktajos ietvaros, proti, jebkuras tālāk minētās darbības:

(i) apzināti uzbrukumi pret civiliedzīvotājiem kā tādiem vai atsevišķām personām, kas tieši nepiedalās karadarbībā,

(ii) apzināti uzbrukumi ēkām, materiāliem, medicīnas vienībām un transportam, un personālam, kas lieto Ženēvas Konvenciju atšķirības zīmes saskaņā ar starptautisko tiesību normām,

(iii) apzināti uzbrukumi personālam, iekārtām, materiāliem, karaspēka vienībām vai transportlīdzekļiem, kas saskaņā ar ANO Statūtiem piedalās humānās palīdzības vai miera uzturēšanas misijās, kamēr tie ir pilnvaroti aizsargāt civiliedzīvotājus vai civilos objektus starptautisko tiesību par bruņotiem konfliktiem ietvaros,

(iv) apzināti uzbrukumi ēkām, kas tiek izmantotas reliģijas, izglītības, mākslas, zinātnes vai labdarības mērķiem, vēstures pieminekļiem, slimnīcām un vietām, kur uzturas slimie un ievainotie, pieņemot, ka tie nav militārie mērķi,

(v) pilsētas vai apdzīvotas vietas izlaupišana,

pat tad, ja tā ieņemta uzbrukumā,

(vi) izvarošana, seksuālā vardzība, piespiedu prostitūcija, piespiedu grūtniecība, kā norādīts iepriekš, piespiedu sterilizācija vai jebkura cita veida seksuālā vardarbība, kas ir arī četrām Ženēvas Konvencijām kopīgā 3. panta nopietns pārkāpums,

(vii) Bērnu, kas jaunāki par piecpadsmit gadiem, iesaukšana vai iesaistīšana nacionālajos bruņotajos spēkos, vai viņu izmantošana aktīvai līdzdalībai karadarbībā,

(viii) Pavēlēšana pārvietot civiliedzīvotājus tādu iemeslu dēļ, kas saistīti ar konfliktu, ja vien tas nav nepieciešams konfliktā iesaistīto civiliedzīvotāju drošībai vai noteiktiem militāriem mērķiem,

(ix) Pretējās puses karavīra nodevīga nogalināšana vai ievainošana,

(x) Paziņošana par neapžēlošanu,

(xi) Personu, kuras atrodas pretējās puses varā, pakļaušana fiziskai sakropļošanai vai jebkāda veida medicīniskiem vai zinātniskiem eksperimentiem, kas nav attaisnojama ar iesaistītās personas terapeitisku ārstēšanu, stomatoloģisku ārstēšanu vai ārstēšanu slimnīcas apstākļos, ne arī veikta tās interesēs, un kas izraisījusi šādas personas vai personu nāvi vai arī nopietni apdraud to veselību,

(xii) Pretējās puses īpašuma iznīcināšana vai sagrabšana, ja vien šāda iznīcināšana vai sagrabšana nav noteikti nepieciešama karadarbības vajadzībām.

SKT dalībvalstis

SKT jurisdikcijā ir tikai tie noziegumi, kas izdarīti pēc šo Statūtu spēkā stāšanās. Savukārt attiecībā uz Valsti, kas kļūst par Statūtu dalībvalsti pēc tam, kad tie ir stājušies spēkā, Tiesa var realizēt savu jurisdikciju tikai attiecībā uz tiem noziegumiem, kas izdarīti pēc Statūtu stāšanās spēkā šajā Valstī, ja vien šī Valsts nav iesniegusi speciālu deklarāciju saskaņā ar Statūtu 12. panta 3. punktu. 2015. gada sākumā SKT ir 123 dalībvalstis: 34 Āfrikas valstis, 19 Āzijas – Klusā okeāna valstis, 18 Austrumeiropas valstis, 27 Latīņamerikas un Karību baseina valstis un 25 Rietumeiropas un citas valstis¹⁸. Latvijā SKT Statūti stājās spēkā 2002. gada 1. septembrī. Diemžēl joprojām SKT dalībvalstis nav Amerikas Savienotās Valstis (ASV). Lai arī ASV parakstīja

SKT Statūtus 2000. gada 31. decembrī, tomēr vēlāk 2002. gada maijā tās atsauc savas saistības. Reaģējot uz to, Eiropas Savienība 2002. gada 14. maijā nāca klajā ar oficiālu „Paziņojumu par Savienoto Valstu pozīciju attiecībā uz Starptautisko Krimināltiesu” un apstiprināja savu apņēmību pēc iespējas plašāk sekmēt starptautisko atbalstu SKT, ratificējot Romas Statūtus vai pievienojoties tiem, lai atbalstītu to kā vērtīgu ieguldījumu cīņā ar nesodāmību par vissmagākajiem starptautiskajiem noziegumiem, un atstāja sevi atklātu sarunām ar ASV par efektīvu un bezpartejisku starptautisku atbildību par vissmagākajiem starptautiskajiem noziegumiem¹⁹.

Kaut gan ASV savulaik stingri atbalstīja *ad hoc* krimināltiesas izveidi Dienvidslāvijā un Ruandā, tās delegācija nebija to 120 valstu delegāciju vidū, kas nobalsoja par SKT Statūtiem, jo vēlējās mazināt SKT pilnvaras. Dīvaini, bet ASV šajā jautājumā balsoja tāpat kā Irāka, Lībija, Katara, Jemena, Ķīna un Izraēlas delegācijas, valstis, kuras diez vai ir uzskatāmas par demokrātiskām no Eiropas valstu izpratnes viedokļa par demokrātiju. Var piekrist J. Bojāram, kurš norāda, ka ASV puses argumenti par „pārāk neatkarīgu” SKT nav argumentēti²⁰. Faktiski veidojas paradoksāla situācija: no vienas puses, ASV uzskata, ka tie, kas izdara genocīdu, kara noziegumus vai noziegumus pret cilvēci, ir jāsauc pie atbildības. No otras puses, ņemot vērā, ka ASV bruņotie spēki ir izvietoti aptuveni 100 valstīs visā pasaulē, ASV ir jānodrošina, ka tās karavīri un valdības amatpersonas netiek pakļautas politizētas kriminālvajāšanas un izmeklēšanas iespējām²¹. Pārāk liela SKT neatkarība, pēc ASV domām, nevar izslēgt politiskas vajāšanas iespējas. Ņemot vērā, ka ASV pietiekami stingri tiesā savus karavīrus nacionālajā tiesā par SKT jurisdikcijā esošajiem noziegumiem, nav tomēr īsti saprotama ASV loģika nebūt par SKT dalībvalsti. SKT dalībvalstis nav arī valstis, kas šobrīd iesaistītas visasiņainākajā konfliktā Eiropas kontinentā: Krievijas Federācija un Ukraina. Ukrainas parlaments – Verhovna Rada ir vērsusies SKT par tās jurisdikcijas atzīšanu attiecībā uz noziegumiem pret cilvēci, ko veikušas augstas valsts amatpersonas, kas radīja smagas sekas un masu slepkavības Ukrainas pilsoņu miermīlīgo demonstrāciju laikā no 2013. gada 13. novembra līdz 2014. gada 22. februārim²².

SKT darbība

SKT savā darbībā veic gan situāciju izpēti atsevišķās valstīs, gan iztiesā arī konkrētas krimināllietas. Dažādās procesa stadijās, vai pabeigtas, šobrīd ir sekojošas krimināllietas²³:

Valsts	Apsūdzētais	Lietas būtība
Kongo Demokrātiskā Republika	Tomas Lubanga Duilo	14 gadi ieslodzījumā par bērnu, kas jaunāki par 16 gadiem, iesaistīšanu militārās operācijās
Kongo Demokrātiskā Republika	Džermēns Katanga	12 gadi ieslodzījumā par civiliedzīvotāju slepkavībām
Kongo Demokrātiskā Republika	Bosko Ntaganda	Lietā vēl izskatīšanā; kara noziegumi: civiliedzīvotāju nogalināšana, izvarošana, seksuāla paverdzināšana utt.
Kongo Demokrātiskā Republika	Kallikste Mbarusšimana	Apsūdzēts kara noziegumos; aizturēts, bet atbrīvots
Kongo Demokrātiskā Republika	Silvestrs Madakamura	Apsūdzēts kara noziegumos; ir izsludināts meklēšanā
Kongo Demokrātiskā Republika	Metjū Ngudjolo Šui	Apsūdzēts kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci; attaisnots, notiek apelācijas process
Centrālāfrikas Republika	Žans Pjērs Benba Gombo	Apsūdzēts kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci
Uganda	Jozefs Konī, Vincents Ottī, Okots Odhiambo	Apsūdzēti kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci; izdoti aresta orderi
Uganda	Ahmeds Mohamads Haruns, Ali Muhamads Ali Abd Al Rahmans	Apsūdzēti kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci; izdoti aresta orderi
Uganda	Omārs Hasans Ahmads Al Baširs	Apsūdzēts kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci; izdots jau otrais aresta orderis. Šobrīd Sudānas prezidents
Uganda	Bahars Adriss Abu Garda	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; notiek papildus pierādījumu vākšana
Uganda	Abdalla Banda Abakeirs Norēns	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; process pārtraukts viņa nāves dēļ
Uganda	Abdels Rahems Muhamads Huseins	Apsūdzēts kara noziegumos un noziegumos pret cilvēci; izdots aresta orderis
Kenijas Republika	Vuiljams Samuels Ruto, Džoša Arap Sang	Apsūdzēti noziegumos pret cilvēci; notiek tiesas process

Kenijas Republika	Uhuru Muigai Keniatta	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; apsūdzības atsauktas
Kenijas Republika	Valters Osapiri Barasa	Apsūdzēts par liecinieku ietekmēšanu
Libija	Saifs Al IsIslams Gaddafi	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; izdots aresta orderis
Libija	Muamars Mohamads Abu Minuirs Kaddafi	Lieta izbeigta pēc viņa nāves
Libija	Abdulla I Senussi	Lieta izbeigta jo nav piekritīga SKT
Kotdivuāra	Lorents Gbagbo	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; 2015. gadā sāksies tiesas process
Kotdivuāra	Čarlzs Ble Gudē	Apsūdzēts noziegumos pret cilvēci; tiesvedība turpinās
Kotdivuāra	Simone Gbagbo	Apsūdzēta noziegumos pret cilvēci; izdots aresta orderis

Pievēršot uzmanību SKT lietām, paveras interesanta statistika: visas lietas ir ierosinātas pret Āfrikas valstu pilsoņiem; no visām ierosinātajām lietām, tikai vienā lietā atbildētāja ir sieviete. SKT lietas norāda arī uz sekojošu interesantu faktu: ne visas lietas beidzas ar notiesājošu spriedumu; pierādījumu trūkuma dēļ apsūdzētās personas tiek arī attaisnotas. Tas netieši norāda, ka ASV bažas par SKT pārmērīgām pilnvarām un iespējamiem politiskajiem procesiem pret ASV karavīriem nav pamatotas: gan apsūdzība, gan aizstāvība, gan tiesneši ļoti rūpīgi pilda savus pienākumus, lai nepamatoti nenotiesātu personu bez pietiekamiem pierādījumiem. Vienlaicīgi SKT lietu analīze norāda uz esošajiem trūkumiem tiesvedības lietās: kā izpildīt aresta orderus, ja valstis nav gatavas sadarboties. It īpaši tas attiecas uz gadījumiem, ja cilvēks ieņem valsts vadītāja amatu, piemēram, esošo Sudānas prezidentu Omāru Hasanu Ahmadu Al Baširu. Novēršot šos trūkumus, SKT tiešām var kļūt par justīcijas iestādi, kur kara noziedznieki XXI gadsimtā saņems pelnītu taisnīgu sodu.

Kompensāciju ieviešana

SKT saskaņā ar tās Statūtiem ir radījusi vienu progresīvu jaunievedumu starptautiskajās krimināltiesībās: ievērojami ir palielinājusi iespējas kara noziegumu upuriem pieprasīt kompensācijas. Ne SKTD, ne arī Ruandas Starptautiskās krimināltiesas²⁴ Statūti neparedzēja reparācijas kara noziegumu upuriem, bet tikai īpašuma restitūciju. SKT Statūtu 75. panta 1.

daļa paredz, ka „Tiesa nosaka principus attiecībā uz atlīdzību cietušajiem, ieskaitot restitūciju, kompensāciju un rehabilitāciju. Pamatojoties uz to, savā lēmumā Tiesa, vai nu pēc pieprasījuma vai, izņēmuma gadījumos, pēc savas iniciatīvas, nosaka jebkādu zaudējumu, bojājumu vai ievainojumu vērienu un apjomu, kas nodarīts cietušajiem, un paziņo savas darbības principus”. SKT 2012. gada augustā pasludināja savu pirmo lēmumu attiecībā uz reparācijām²⁵. Pagaidām vēl šis lēmums nav izpildīts, bet tā izpildes efektivitātei būs ļoti liela nozīme nākotnē līdzīgiem reparāciju izmaksu gadījumiem²⁶.

Secinājumi un priekšlikumi

1. SKT izveide ir neapšaubāmi pozitīvs solis starptautiskajās humanitārajās un starptautiskajās krimināltiesībās, lai sauktu pie atbildības personas, kuras veikušas vissmagākos kara noziegumus, noziegumus pret cilvēci vai genocīdu.

2. SKT autoritāti starptautiskajā sabiedrībā mazina apstākļi, ka ASV un Krievijas Federācija nav kļuvušas par SKT dalībvalstīm. SKT lietu analīze liecina, ka nav pamatotas bažas par SKT pārāk plašajām pilnvarām un iespējamajiem politiskajiem procesiem.

3. Lai pilnveidotu SKT tiesvedības mehānismu, ir jāpanāk ANO dalībvalstu sadarbība ar SKT, piemēram, izpildot aresta orderus. Īpaši tas attiecas uz gadījumiem, kad aresta orderis jāizpilda pret kādu no valsts vadītājiem.

Atsauces

- ¹ H. Patch with R. Van Emden. *The Last Fighting Tommy*. London: Bloomsbury, 2009. P. 201.
- ² N. Ferguson. *The First World War, A Miscellany*. Chichester: Summerdale, 2014. P. 165.
- ³ H. Strachan. *The War to End All Wars? Lessons of World War I I Revisited*. In: *Foreign Affairs*, January/February, 2003. Pieejams: <http://www.foreignaffairs.com/articles/58637/hew-strachan/the-war-to-end-all-wars-lessons-of-world-war-i-revisited> (aplūkots 02.02.2015).
- ⁴ A. Fogelis. *Modernās starptautiskās tiesības*. Zvaigzne ABC, 2009, 172.-173. lpp.
- ⁵ J. Bojārs. *Starptautiskās publiskās tiesības III*. Zvaigzne ABC, 2007, 541.-633. lpp.
- ⁶ A. Ušacka. *Starptautiskās Krimināltiesas izaicinājums nesodāmībai un tās ietekme uz valstu ārpolitiku*. Pieejams: http://www.president.lv/images/modules/items/PDF/item_532_Anita_Usacka.pdf (aplūkots 01.02.2015).
- ⁷ Krūma K., *Starptautiskā krimināltiesa jeb spēle bez trumpjiem*. Pieejams: http://www.politika.lv/temas/pilsoniska_sabiedriba/6399/ (aplūkots 01.02.2015).
- ⁸ B. Kingsbury. *International courts: uneven judicialisation in global order*. In: *The Cambridge Companion to International Law*. Edited by J. Crawford and M. Koskenniemi. Cambridge University Press, 2012, p. 203.
- ⁹ *International Military Tribunal at Nuremberg* – angļu val.
- ¹⁰ *International Military Tribunal for the Far East in Tokyo* – angļu val.
- ¹¹ B. Kingsbury. *International courts: uneven judicialisation in global order*. In: *The Cambridge Companion to International Law*. Edited by J. Crawford and M. Koskenniemi. Cambridge University Press, 2012, p. 207.
- ¹² *International Criminal Tribunal for former Yugoslavia* – angļu val. Par tās darbību sīkāk skatīt: www.icty.org/ (aplūkots 29.01.2015).
- ¹³ *Residual Special Court for Sierra Leone* – angļu val. Par tās darbību sīkāk skatīt: <http://www.rscsl.org/> (aplūkots 29.01.2015).
- ¹⁴ <http://www.icty.org/sid/324#bringing> (aplūkots 29.01.2015).
- ¹⁵ Romas Starptautiskās krimināltiesas statūti: starptautisks līgums, Latvijas Vēstnesis, 28.06.2002.
- ¹⁶ Ibid.
- ¹⁷ Četras Ženēvas konvencijas: Konvencija par civiliedzīvotāju aizsardzību kara laikā: starptautisks līgums, Latvijas Vēstnesis, 19.04.2002; Konvencija par attieksmi pret karagūstekņiem: starptautisks līgums, Latvijas Vēstnesis, 05.04.2002; Konvencija par jūras bruņoto spēku ievainoto, slimo un kuģu avārijās cietušo stāvokļa uzlabošanu: starptautisks līgums, Latvijas Vēstnesis, 27.03.2002; Konvencijas par sauszemes bruņoto spēku ievainoto un slimo stāvokļa uzlabošanu: starptautisks līgums, Latvijas vēstnesis, 22.03.2002.
- ¹⁸ Pieejams: http://www.icc-cpi.int/en_menus/asp/states%20parties/Pages/the%20states%20parties%20to%20the%20rome%20statute.aspx (aplūkots 03.02.2015).
- ¹⁹ Statement of the European Union on the position of the United States towards the International Criminal Court. Brussels, 14 May 2002. Pieejams: www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/.../70471.pdf (aplūkots 03.02.2015).
- ²⁰ J. Bojārs. *Starptautiskās publiskās tiesības III*. Zvaigzne ABC, 2007, 563. lpp.
- ²¹ Ibid.
- ²² Pieejams: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/press%20and%20media/press%20releases/Documents/997/declarationVerkhovnaRadaEng.pdf (aplūkots 03.02.2015).
- ²³ Lietu materiāli pieejami: http://www.icc-cpi.int/en_menus/icc/situations%20and%20cases/cases/Pages/cases%20index.aspx (aplūkots 03.05.2015).
- ²⁴ *International Criminal Court for Rwanda* – angļu val.
- ²⁵ *Prosecutor vs. Thomas Lubanga Dyilo*. Decision establishing the principles and procedures to be applied to reparations (Case No. ICC-01/04-01/06) 7 August 2012 Pieejams: <http://www.icc-cpi.int/iccdocs/doc/doc1447971.pdf> (aplūkots 03.02.2015).

- ²⁶ V. Cadelo. Redress and reparation for victims of armed conflict: a critical review of practise in 2013. In: The war Report. Armed Conflict in 2013. Edited by S. Casey- Maslen. Oxford University press, 2014. P.565.

Abstract

Without any doubts, we have to recognize that the establishment of International Criminal Court (ICC) is positive step in international humanitarian and criminal law, in order to call to account persons, who has committed the most serious war crimes, crimes against humanity or genocide. The authority of the ICC internationally reduces the fact that United States of America and Russian Federation have not become member states of the ICC. The brief analysis of the court practice of the ICC proves that ICC acts according to the rule of law, taking into account its independent status.

In order to improve legal proceedings of the ICC, we have to find innovative mechanisms in cooperation with bodies and institutions of the United Nations Organization, to push the Member states of the United Nations Organization to actively cooperate with ICC; for example – to execute orders of the arrest of the accused persons. The special treatment must be in cases, when Heads of the State has been accused.

Аннотация

Следует признать, что создание Международного уголовного суда (МУС) является позитивным шагом в области международного гуманитарного и уголовного права, чтобы привлечь к ответственности лиц, совершивших самые серьезные военные преступления, преступления против человечности и геноцид. Авторитет МУС на международном уровне уменьшает тот факт, что Соединенные Штаты Америки и Российская Федерация не стали членами МУС. Краткий анализ судебной практики МУС доказывает, что МУС действует в соответствии с верховенством права, принимая во внимание его независимый статус.

В целях повышения эффективности судебных разбирательств в МУС мы должны найти инновационные механизмы в сотрудничестве с органами и учреждениями Организации Объединенных Наций, активно сотрудничать с МУС, например, выполнять постановления об аресте обвиняемых. Это особенно относится к случаям, когда обвиняется глава государства.

АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ЛИЦ ПРИ НАЗНАЧЕНИИ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

Dr. iur. Марина Сумбарова,

ассоциированный профессор Балтийской Международной академии, Латвия

Цель написания статьи – рассмотрение вопросов, связанных с процессуальной деятельностью участников уголовного процесса при расследовании преступлений.

Задачами исследования является определение отдельных уголовно-процессуальных положений, относящихся к правовой характеристике потерпевшего, анализ ситуации при назначении и производстве экспертиз в ходе досудебного уголовного процесса, взаимодействие лиц, направляющих процесс, и эксперта при расследовании преступлений.

В ходе написания статьи применялись различные методы, в том числе диалектический метод познания, сравнительно-правовой, логико-юридический, конкретно-социологический.

В настоящем исследовании автором рассматриваются проблемы качества расследования преступлений и ещё раз предпринимается попытка привлечь внимание учёных и практических работников правоохранительных учреждений к названным проблемам через призму объективных актуальных положений теоретического и практического свойства, связанных с рассмотрением некоторых норм Уголовно-процессуального закона (далее – УПК), характеристиками уголовно-процессуального права в соответствии с поставленными автором задачами.

Реформирование общественных отношений, происходящих в Латвийской Республике, требует совершенствования всех законов, в том числе и уголовно-процессуального, который должен гарантировать права и свободы личности, предусмотренные Сатверсме Латвийской Республики¹.

Современное правовое развитие Латвии обусловлено характером конкретного исторического времени, потребностями, интересами людей, живущих в стране.

1 октября 2005 года вступил в силу Уголовно-процессуальный закон, который подверг

изменению многие институты уголовно-процессуального права.

Вступление в силу Уголовно-процессуального закона – это факт, который оценивается как значительный шаг в направлении развития уголовно-процессуальных норм, но всё-таки видение того, что новый закон решит все проблемы, рождающиеся на практике и облегчит проведение уголовно-процессуальных действий, не оправдалось².

В настоящее время в нормы Уголовно-процессуального закона вносятся дополнения и изменения, что, безусловно, является необходимым условием для совершенствования названного закона в целях соблюдения прав участников уголовного процесса.

18 февраля 2015 года в Генеральной прокуратуре Латвии состоялось совещание о результатах работы прокуратуры за 2014 год, в котором приняли участие президент государства Андрис Берзиньш, премьер-министр Лаймдота Страуяма и руководители правоохранительных учреждений.

Президент Андрис Берзиньш указал, что Генеральный прокурор (Эрик Калнмейерс – прим. автора) всегда и, в том числе, на этом совещании, чётко обозначил своё мнение о значении качества досудебного расследования, в этом контексте акцентировал как ответственную и профессионально проделанную работу, так и достаточные человеческие и материально-технические ресурсы³.

В процессуальной деятельности лиц, направляющих процесс, следователя, прокурора, судьи, нередки случаи, когда по уголовным процессам возникают коллизии. Такие коллизии можно назвать конфликтами или конфликтными ситуациями, возникающими в уголовно-процессуальной деятельности между участниками уголовного процесса.

Профессор Сандра Казака преступное деяние интерпретирует как уголовно-правовой конфликт, в котором представлены интересы

общества (государства) и лица (потерпевшего, лица, совершившего преступное деяние)⁴.

Нередко в УПЗ не в полном объеме отражаются положения, регламентирующие порядок проведения отдельных процессуальных действий.

Процессуальная деятельность на стадии предварительного расследования представляет собой исключительную сложность. В ней объединяются, расходятся, сталкиваются устремления и действия лиц с разными, подчас противоположными мотивами и интересами⁵.

Одним из участников уголовного процесса в Латвии является потерпевший. В главе 6 УПЗ определены нормы (ст.ст. 95-108 УПЗ), регламентирующие уголовно-процессуальные положения, связанные с потерпевшим. Согласно части 1 статьи 95 УПЗ, потерпевшим в уголовном процессе может быть физическое или юридическое лицо, которому преступным деянием причинён вред, а именно: моральное ущемление, физические страдания или имущественный ущерб⁶.

В соответствии с пунктом 4 части 1 статьи 98 УПЗ, потерпевший в досудебном уголовном процессе имеет право ознакомиться с решением о назначении экспертизы до его передачи к исполнению и подать заявление о его изменении, если экспертиза проводится по его собственному заявлению.

В других случаях потерпевший не обладает правом ознакомления с постановлением о назначении экспертизы или заключением экспертизы. Поэтому он не может своевременно заявить отвод эксперту, поставить перед ним вопросы, ходатайствовать о проведении повторной, дополнительной экспертизы.

Только при окончании досудебного уголовного процесса потерпевший имеет право ознакомления со всеми материалами уголовного дела и, соответственно, в том числе, с постановлением о назначении экспертизы или заключением экспертизы.

Согласно статье 65 УПЗ если совокупность доказательств дает основание направляющему процесс лицу предполагать, что, всего вероятнее, расследуемое преступное деяние совершило конкретное лицо, оно принимает письменное решение о

признании лица подозреваемым.

Пунктами 7 и 8 части 1 статьи 66 УПЗ определены правовые положения относительно участника уголовного процесса – подозреваемого. Так, подозреваемый, согласно названным пунктам статьи, имеет право ознакомиться с постановлением о назначении экспертизы до его передачи к исполнению, если экспертиза распространяется на это лицо, и ходатайствовать о постановке дополнительных вопросов, по которым эксперт должен дать заключение, за исключением случаев, когда экспертиза назначена во время другого следственного действия; ознакомиться с заключением экспертизы после его получения, если экспертиза проведена по заявлению этого лица.

Согласно части 1 статьи 70 УПЗ, обвиняемый в досудебном уголовном процессе обладает теми же правами, что и подозреваемый, в том числе и относительно ознакомления с постановлением о назначении экспертизы и заключением экспертизы.

Таким образом, названные положения не дают участникам уголовного процесса, потерпевшему, подозреваемому, обвиняемому в полной мере обладать правом ознакомления со всеми постановлениями о назначении экспертизы, выносимыми по уголовному делу, и заключением экспертизы, ограничивают возможности указанных лиц в полной мере участвовать в этой области расследования уголовного дела. В данном случае речь идёт о ходатайствах и заявлениях лиц – участников уголовного процесса.

Кроме того, нам представляется необходимым дополнить статьи УПЗ содержанием о сроках ознакомления участников уголовного процесса – потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого в досудебном уголовном процессе при расследовании преступлений с постановлением о назначении экспертизы и заключением экспертизы.

Формулировка нововведения, на наш взгляд, могла бы содержать положения следующего свойства: срок ознакомления с постановлением о назначении экспертизы с момента его вынесения составляет 5 дней.

Как нами определено выше, одним из важных направлений в деятельности следователя и прокурора, чаще следователя,

является назначение и производство экспертиз. Однако незнание следователем процессуальной природы экспертизы, вопросов, связанных с компетенцией экспертов, их прав, обязанностей, специфических особенностей отдельных объектов, а также возможностей конкретных экспертиз приводит к несвоевременному вынесению постановлений о назначении экспертиз, не всегда правильной и качественной постановке вопросов перед экспертами.

Качество экспертизы, её полнота, своевременность и, вследствие этого, эффективность результатов при раскрытии преступлений и установлении виновных лиц в значительной мере зависит от того, как лицо, направляющее процесс, организует её назначение⁷.

Самыми распространенными ошибками следователей при назначении экспертиз являются: 1) постановка перед экспертом вопросов правового характера или не входящих в сферу его научной компетенции; 2) требование дать заключение на основе некачественного, недостаточного по объему материала; 3) возложение на эксперта обязанностей по сбору дополнительных материалов и образцов; 4) требование дать конкретный вывод, устраивающий следователя, по представленным объектам.

Право, отношение к нему власти есть своего рода критерий благополучия и здоровья общества. Ценность самого права как совокупность общеобязательных норм, установленных и гарантированных государством, возрастает в условиях информационного постиндустриального, инновационно выраженного общества. Иными словами, увеличивается роль закона, правового регулирования действия различных правовых механизмов⁸.

Следственная и судебная практика последних лет показывает, что расследование большинства преступлений является трудоёмким и сложным процессом. В данном аспекте следует обратить внимание на необходимость использования самых современных технико-криминалистических методов и средств.

Полагаю необходимым отметить, что инновационное общество предполагает опережающее развитие приоритетных направлений науки и применение её результатов во имя интересов человека.

Инновационность предполагает качественные характеристики общества, выражающиеся в высокой степени внедрения новых научных разработок.

Расследование преступлений представляет собой процесс познания. В его основе лежат многочисленные взаимодействия с людьми, в том или ином качестве вовлекаемыми в расследование уголовного дела.

В связи с этим следует обратить внимание руководителей правоохранительных учреждений на необходимость постоянного ознакомления лиц, направляющих процесс, с новыми тенденциями и научными исследованиями в области экспертизы как латвийских, так и зарубежных учёных. Необходимо акцентировать внимание на изучении тактики назначения отдельных видов экспертиз и по конкретной тематике разрабатывать и подготавливать информационные блоки в формате брошюр.

Кроме того, важно обратить внимание на улучшение взаимодействия лиц, направляющих процесс, в частности, следователя и эксперта-криминалиста, по подготовке вопросов для вынесения постановления о назначении экспертизы.

Наряду с названными обстоятельствами одной из важных проблем является подготовка специалистов – экспертов-криминалистов, которые, безусловно, должны иметь образование не менее второго уровня высшего, практический стаж работы, а также постоянно совершенствовать свою профессиональную деятельность в европейских и мировых учебных учреждениях.

Основным способом собирания доказательств при расследовании преступлений являются следственные действия.

Участники уголовного процесса, задействованные в проведении того или иного следственного действия, не всегда согласны с решением, принимаемым лицом, направляющим процесс, в ходе его проведения. Можно в этой связи выделить различные обстоятельства субъективного и объективного характера.

Таковыми являются, например, положения, связанные с квалификацией преступного деяния, совершённого в отношении потерпевшего. О квалификации потерпевший узнаёт в момент предоставления ему для ознакомления материалов уголовного дела.

В этом случае, даже если потерпевший не

согласен с правовой оценкой, практически повлиять на неё он, как правило, не может, потому что подача такого характера ходатайства или жалобы затруднены. Объясняется это тем, что прокуроры ограничены процессуальными сроками. А в случае законного требования потерпевшего и удовлетворения такого ходатайства после ознакомления с материалами уголовного дела следует предъявить обвинение ещё раз, при необходимости собрать дополнительные доказательства, а затем повторно выполнить ознакомление с материалами уголовного дела.

Практически так же обстоит дело и с решением любого другого процессуального вопроса, о котором потерпевший не информируется в ходе досудебного расследования. Так, о принятии такого решения, как соединение или выделение уголовных дел, потерпевший может получить информацию лишь при проявлении известной настойчивости со своей стороны, поскольку следственное учреждение, а в частности следователь, не связан обязанностью уведомлять данного участника уголовного процесса о принимаемых такого вида решениях по уголовному процессу.

Деятельность лиц, направляющих процесс, и, в данном случае, следователя, прокурора в досудебном уголовном процессе, и деятельность участника уголовного процесса – потерпевшего не могут совпадать. Объясняется это несовпадением целей, на которые направлена указанная деятельность.

Для правоохранительных учреждений конечная цель – установление истины по уголовному делу. Для потерпевшего – защита прав и законных интересов, нарушенных преступлением.

В связи с этим в УПЗ следует таким образом сформулировать комплекс прав и обязанностей потерпевшего, а также его представителя, чтобы, во-первых, эти участники не могли требовать у следователя и прокурора исполнения определённых условий расследования, а, во-вторых, – создать правовые гарантии для защиты своих интересов в уголовном процессе.

Нами изучены 18 уголовных дел в 2013–2014 годах. В ходе исследования постановлений о назначении экспертизы и заключений экспертизы было установлено, что с 12-ю постановлениями о назначении

экспертизы и заключениями экспертизы не были ознакомлены потерпевшие и обвиняемые в ходе досудебного расследования (в этих случаях о проведении экспертиз ходатайствовали вышеназванные участники уголовного процесса). Указанные процессуальные документы были им предъявлены в момент ознакомления со всеми материалами уголовного дела в соответствии с п. 8 ч. 1 ст. 98 УПЗ «Права потерпевшего в досудебном уголовном процессе» (после завершения досудебного уголовного процесса получать копии тех материалов, передаваемого в суд уголовного дела, которые непосредственно распространяются на преступное деяние, которым ему причинён вред, если они не выданы ранее, или с согласия прокурора знакомиться с этими материалами уголовного дела) и в соответствии с п. 1 ч. 1 ст. 70 УПЗ «Права обвиняемого в досудебном процессе» (после завершения досудебного уголовного процесса получать копии материалов передаваемого в суд уголовного дела, которые относятся к выдвинутому ему обвинению и его личности, если они не выданы ранее, или с согласия прокурора ознакомиться с этими материалами).

Рассмотренные нами некоторые уголовно-процессуальные нормы, связанные с правовым положением потерпевшего в досудебном уголовном процессе, ряд вопросов, относящихся к правовой регламентации вынесения и ознакомления с постановлением о назначении экспертизы и заключением экспертизы, а также условия взаимодействия следователя и эксперта-криминалиста при назначении экспертизы при расследовании преступлений – это, на наш взгляд, важные аспекты совершенствования уголовно-процессуального закона, необходимые для соблюдения прав участников уголовного процесса и гарантий прав человека.

С учётом выполненного исследования, полагаем необходимым:

1) Дополнить п. 4 ч. 1 ст. 98 УПЗ «Права потерпевшего в досудебном уголовном процессе» и изложить в следующей редакции: «Ознакомиться с решением о назначении экспертизы в течение пяти дней до его передачи к исполнению и подать заявление о его изменении, если экспертиза проводится по его собственному заявлению»;

2) ч. 11 ст. 98 УПЗ «Права потерпевшего в досудебном уголовном процессе» изло-

жить в следующей редакции: «Потерпевший в уголовном процессе о преступном деянии имеет право заявить направляющему процессу лицу ходатайство об информировании его о движении уголовного процесса в части преступного деяния, его квалификации, которым ему (потерпевшему) причинён вред»;

3) Дополнить п. 7 ч. 1 ст. 66 УПЗ «Права подозреваемого» и изложить в следующей редакции: «Ознакомиться с постановлением о назначении экспертизы в течение пяти дней до его передачи к исполнению, если экспертиза распространяется на это лицо, и ходатайствовать о постановке дополнительных вопросов, по которым эксперт

должен дать заключение, за исключением случаев, когда экспертиза назначена во время другого следственного действия».

4) Дополнить п. 8 ч. 1 ст. 66 УПЗ «Права подозреваемого» и изложить в следующей редакции: «Ознакомиться с заключением экспертизы после его получения в течение пяти дней, если экспертиза проведена по заявлению этого лица».

Относительно участника уголовного процесса – обвиняемого, в соответствии с ч. 1 ст. 70 УПЗ «Права обвиняемого в досудебном процессе», редакцию указанной нормы оставить без изменения: «Обвиняемый в досудебном уголовном процессе обладает теми же правами, что и подозреваемый».

Ссылки

- ¹ Сумбарова М. Правовое положение лица, против которого начат уголовный процесс, по уголовно-процессуальному закону Латвийской Республики. JUMI. Рига, 2011, с. 6.
- ² Meikališa Ā., Strada-Rozenberga K. Kriminālprocess. Raksti 2005-2010. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010., 8. lpp.
- ³ Prokuratūras gadskārtējā publiskā atskaite sabiedrībai. „Jurista vārds”. Nr. 8 (860). 24.02.2015. 6. lpp.
- ⁴ Kazaka S. Kriminālprocess kā konfliktoloģijas iespēju izmantošanas sfēra. Liepājas Universitātes Dabas zinātņu fakultātes XIV rakstu krājums „Sabiedrība un kultūra”. Liepāja, 2012, 269. lpp.
- ⁵ Медведева О.В. Конфликт интересов потерпевшего и других участников уголовного процесса на стадии предварительного расследования. Конфликты и конфликтные ситуации на предварительном следствии: Сб. науч. тр./ Под ред. А.П. Резвана. – Волгоград: ВА МВД России, 2003, с. 107.
- ⁶ Kriminālprocesa likums. Latvijas Republikas likums. 2005. gada 21. aprīlis, spēkā no 01.10.2005., Latvijas Vēstnesis, Nr.112 (4918) ar grozījumiem no 25.02.2015.
- ⁷ Kriminālistika. Otrā daļa. Kriminālistiskā taktika. Mācību grāmata. Autoru grupa profesora A. Kavaliera vadībā. Rīga, 1998. 174. lpp.
- ⁸ Рыбаков О.Ю. Стратегии правового развития России. Коллективная монография. Под редакцией профессора О.Ю. Рыбакова. Москва. JUSTITIA, 2015. – С. 21.

Anotācija

Rakstā analizēti aktuālie jautājumi, kas saistīti ar kriminālprocesa dalībnieku, it īpaši cietušā, procesuālajām tiesībām nozieguma izmeklēšanas laikā. Šie jautājumi skar cietušā tiesisko raksturojumu, ekspertīzu noteikšanas un veikšanas tiesisko reglamentāciju pirmstiesas kriminālprocesā, kriminālprocesa dalībnieku tiesības iepazīties ar ekspertīzes atzinumu un personu, kuras virza kriminālprocesu, savstarpējo sadarbību noziegumu izmeklēšanas laikā. Nobeigumā autore piedāvā organizatoriska un taktiska rakstura rekomendācijas, kuru ieviešana varētu uzlabot izmeklētāja un eksperta savstarpējo sadarbību, kā arī izsaka konkrētus priekšlikumus Kriminālprocesa likuma normu pilnveidošanai.

Abstract

The key issues in this article are related to procedural activity of participants of criminal procedure at investigation of crimes and, in particular, the victim are considered. The separate criminal procedure provisions relating to the legal characteristic of the victim are defined; situations of a legal regulation of appointment

and production of examinations are analyzed during pre-judicial criminal trial, the characteristic of the right of acquaintance of participants of criminal trial with the judgment and questions of interaction of the persons directing process with the expert at investigation of crimes. In the conclusion in the context of the designated problems, the author offers recommendations of organizational and tactical character for improvement of interaction of the investigator and the forensic expert at investigation of crimes and, in particular, at purpose of examinations. In the conclusion offers on a being of the executed research on improvement of concrete standards of the criminal procedure law are also formulated.

IESLODZĪJUMA VIETU DROŠĪBAS ASPEKTI

Dr. iur. Vitolds Zahars,

Daugavpils Universitātes Tiesību katedras profesors, Latvija

Mg. iur. Māris Stivrenieks,

Daugavpils Universitātes doktorants, Latvija

Ievads

A. Maslova vajadzību hierarhijā (piramīdā) viena no cilvēka pamatvajadzībām ir vajadzība pēc drošības. *Ar to saprotot aizsardzību no briesmām, kārtību un tiesības, proti, vajadzības, kas orientētas uz izdzīvošanu nākotnē*¹. Eiropas Padomes Ministru komitejas Ieteikumu Rec(2003)23 par cietuma administrācijas izturēšanos pret ieslodzītajiem uz mūžu un ilgtermiņa ieslodzītajiem 18.a. punktā noteikts, ka *cietumos kontrole jānodrošina, izmantojot dinamisko drošību, kas pastāv, ja darbiniekiem ir pozitīva attieksme pret ieslodzītajiem, kas balstīta uz stingrību un godīgumu, kā arī, ja darbiniekiem ir izpratne par ieslodzīto stāvokli un viņi apzinās risku, ko rada atsevišķi ieslodzītie*², bet Eiropas Padomes Ministru komitejas Ieteikumos Rec(2006)2 par Eiropas cietumu noteikumiem (turpmāk: Eiropas cietumu noteikumi) uzsvērtas, ka *brīvības atņemšanas soda piemērošana un izturēšanās pret ieslodzītajiem liek ievērot drošības, aizsardzības un disciplīnas prasības, vienlaikus nodrošinot tādus ieslodzījuma apstākļus, kas nav cilvēka cieņu aizskaroši*³.

Ieslodzījuma vietu drošība skatāma daudzās tās izpausmēs (materiālā, organizatoriskā, tehniskā, tehnoloģiskā un tml.), bet nevar ignorēt faktu, ka vienlaikus tā jāvērtē arī no cilvēktiesību un soda izpildes tiesību aspekta. Latviešu valodas vārdnīcā jēdziens „drošība” tiek skaidrots kā *1. stāvoklis, situācija, kad nedraud briesmas; 2. nodrošinājums, garantijas*⁴.

Rakstā atspoguļoti un analizēti autoru veiktā pētījuma rezultāti par drošības aspektiem ieslodzījuma vietās. Šajā pētījumā akcentētas drošības garantēšanas īpatnības Latvijas ieslodzījuma vietās, vadoties gan no brīvības atņemšanas soda izpildes tiesību, gan penitenciārās prakses viedokļa, identificētas problēmas un ieteikti iespējamie to risinājuma varianti.

Pētījumā ir veikta spēkā esošā Latvijas Sod-

izpildes kodeksa, Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma un 2006. gada 30. maija Ministru kabineta noteikumu Nr. 423 “Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi” normu analīze saistībā ar ieslodzījuma vietas drošības aspektiem, kā arī mūsu valstī īstenotie drošības ieslodzījuma vietās garantēšanas pasākumi un to atbilstība vispārpieņemtajām cilvēktiesību prasībām, starptautiskajām un Eiropas Savienības normām un standartiem. Pamatojoties uz pētījuma rezultātiem, izstrādāta virkne rekomendāciju ieslodzījuma vietu personālam drošības aspektu ievērošanai ieslodzījuma vietās, kā arī norādīts uz nepieciešamību veikt grozījumus Latvijas Sod izpildes kodeksa, Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma un Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumu normās.

Pētījuma mērķis ir parādīt, ka, panākot drošību ieslodzījuma vietās, dažkārt nākas saskarties ar problēmām, kuras izraisa nepietiekošs vai neprecīzs tiesiskais regulējums un kuru risinājums prasa dziļāku analīzi. *Pašreizējā negatīvā kriminogēnā situācija valstī un noziedzības līmeņa paaugstināšanās aizvien biežāk liek cilvēkiem aizdomāties par tiesiskās drošības līmeņa nodrošināšanu, sociālo normu ievērošanas priekšnoteikumiem, sociāli atstumto riska grupu iekļaušanu sabiedriskajā dzīvē, nenodarot pāri citiem indivīdiem, tiesiskās un morālās apziņas vienotības principu integrāciju sabiedrības apziņā*⁵. Pētījuma ietvaros veikta normatīvo aktu, zinātniskās literatūras un soda izpildes tiesību ekspertu izteikto atziņu apkopošana un analīze. Autori izsaka pieņēmumu, ka pētījuma ietvaros atklātie trūkumi un problēmas un piedāvātie risinājumi stimulēs turpmākus pētījumus kriminālsodu izpildes tiesību teorijā un pilnveidos šo tiesību piemērošanas praksi Latvijā. Izmantojot pētījumā izteiktās jaunākās zinātniskās atziņas, būs iespējams pilnveidot brīvības atņemšanas soda izpildes tiesisko regulējumu.

Notiesāto izvietošana brīvības atņemšanas iestādēs

Latvijas Soduzpildes kodeksa 13.¹ pantā ir noteikti notiesāto personu izvietošanas kritēriji, saskaņā ar kuriem *notiesāto izvietošanu konkrētajā brīvības atņemšanas iestādē nosaka Ieslodzījuma vietu pārvaldes priekšnieks, ievērojot medicīnas, drošības un noziedzības novēršanas kritērijus*⁶. Savukārt Latvijas Soduzpildes kodeksa 18. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka *brīvības atņemšanas iestādēs šķirti tur vīriešus un sievietes, kā arī nepilngadīgos un pieaugušos. Šķirti tur arī tos notiesātos, kuru personiskās īpašības un kriminālā pieredze negatīvi iespaido citus notiesātos vai arī kuri apspiež un izmanto pārējos*⁷.

Eiropas cietumu noteikumu 17.2. punktā noteikts, ka, *veicot ieslodzītā izvietošanu, ņem vērā arī notiekošās izmeklēšanas, drošības un aizsardzības prasības, kā arī to, ka ikvienam ieslodzītajam ir jānodrošina piemērots ieslodzījuma režīms*⁸, bet šo noteikumu 17.3. punktā noteikts, ka *cik vien iespējams, ar notiesātajiem apspriež gan viņu sākotnējo atrašanās vietu, gan arī turpmāko pārvietošanu no vienas ieslodzījuma vietas uz citu*⁹.

Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumu 13. punktā noteikts, ka *ar brīvības atņemšanas iestādes priekšnieka rīkojumu izveidotā notiesāto izvietošanas komisija nosaka, kurā brīvības atņemšanas iestādē nodalā, vienībā un kamerā notiesātais izvietojams (ņemot vērā brīvās vietas kamerās, notiesāto psiholoģisko saderību, izglītības līmeni un veselības stāvokli). Komisijas lēmumu ieraksta protokolā. Notiesātos ārvalstniekus brīvības atņemšanas iestādēs pēc iespējas izvieto tā, lai vienā valodā runājošie notiesātie varētu sazināties savā starpā*¹⁰.

Eiropas cietumu noteikumu 16. punkta b. apakšpunktā noteikts, ka pēc notiesātā pieņemšanas brīvības atņemšanas vietā, pēc iespējas īsākā laikā, ir jānosaka ieslodzītajam piemērojamo drošības režīmu¹¹, bet šī punkta c. apakšpunkts noteic, ka *jānosaka arī, cik lielus draudus drošībai ieslodzītais var radīt*¹². Autori uzsver, ka drošības pasākumu izvēlē cietuma administrācijai lielākā mērā jābalstās uz Eiropas cietumu noteikumu 51.1. punktu, kurš noteic, ka *katram ieslodzītajam piemēro minimālos drošības pasākumus, kas nepieciešams, lai ieslodzījums būtu drošs*¹³.

Veicot Latvijas Soduzpildes kodeksa normu analīzi, autori secina, ka kodeksa 13.1 pantā nav noteikti drošības kritēriji, saskaņā ar kuriem notiesātie jāizvieto brīvības atņemšanas iestādēs. Salīdzinājumam jānorāda Apcietinājumā turēšanas kārtības likuma 11. pants, kurā šādi apcietināto izvietošanas kritēriji ir noteikti vismaz daļēji. Arī Personu speciālās aizsardzības likuma 17. pantā noteiktas drošības prasības notiesātajiem, kuriem noteikta speciālā aizsardzība ieslodzījuma vietās.

2013. gada februārī Romā izveidotā Eiropas Cietumu Observatorija (ECO), kurā ietilpst astoņas Eiropas Savienības valstis, arī Latvija, ilgstošu pētījumu rezultātā nonāca pie secinājuma, ka ieslodzīto personība ir dominējošais kritērijs viņu izvietošanai soda izpildes iestādēs. Vēl krietni agrāk par minētās pieejas racionalitāti ir izteicies izcilais franču domātājs un varas filozofs Mišels Fuko, norādot, ka *nepārtrauktā indivīdu iepazīšana ļauj viņus izvietot cietumā nevis pēc viņu noziegumiem, bet gan pēc viņu interesēm. Cietums kļūst par tādu kā observatoriju, kas ļauj saskatīt netikumus vai vājo vietu daudzveidību*¹⁴.

Analizējot Latvijas Soduzpildes kodeksa 13.¹ pantu un Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumu 13. punktu, var secināt, ka šajos normatīvajos aktos noteiktajā regulējumā ir acīmredzamas pretrunas, jo notiesātajiem atbilstoša brīvības atņemšanas iestāde jāizraugās pēc vieniem kritērijiem, bet notiesāto izvietošana brīvības atņemšanas iestāžu kamerās (vienībās) notiek pēc citiem kritērijiem. Minētais apstāklis rada nenoteiktību un nekoncekvenci ieslodzīto izvietošanā soda izciešanai un pazemina soda izpildes iestāžu darbības efektivitāti. Šajā aspektā autori pilnībā atbalsta profesora A. Vilka pausto viedokli, ka *jebkuras valsts sekmīgas attīstības un labklājības balsts ir drošība – cilvēka dzīve bez bailēm no fiziskiem, mantiskiem, seksuāliem, morāliem, intelektuāliem un cita veida apdraudējumiem. Valsts un tās institūciju pienākums ir rūpēties gan par visas sabiedrības, gan par ikvienu tās iedzīvotāja drošību*¹⁵.

Pirms notiesātā izvietošanas brīvības atņemšanas iestādes administrācijas norādītajā kamerā (vienībā) ļoti būtiski ir uzklaut notiesātā viedokli par šo kameru (vienību), lai jau sākotnēji notiesātajam neradītu drošības

apdraudējumu. Pirms kameras (vienības) norādīšanas ir jāizvērtē notiesātās personas iepriekšējā kriminālā pieredze, kā arī esošās krimināllietas materiāli, un sākotnēji jānovērtē notiesātā drošības riski. Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra rīkojumā Nr. 50 „Ieslodzījuma vietu infrastruktūras attīstības koncepcija” (Informatīvajā daļā), cita starpā, ir minēts, ka daļa no ieslodzījuma vietām ir *projektētas nevis kā cietumi, bet kā padomju laika kolonijas – tajās ieslodzītos izvietoja lielās koplietošanas telpās, kas ir pretrunā ar drošības apsvērumiem un Eiropas Savienības valstu izpratni par soda izciešanas apstākļiem*¹⁶.

Ļoti daudzās ieslodzījuma vietās sākotnējās pārrunas ar notiesāto par viņa turpmāko izvietojumu nenotiek, bet notiesātie tiek izvietoti uz to brīdi brīvās vietās kamerās (vienībās). Šādas neprofesionālas rīcības rezultātā notiesātie dažkārt atsakās ieiet vai arī uzturēties šajā administrācijas nozīmētajā kamerā (vienībā), vai arī pēc kāda laika šajās kamerās notiek incidenti, kas agri vai vēlu noved pie drošības apdraudējuma. *Drošība ir saistīta ne tikai ar kontroles pasākumiem, kratīšanām vai šķēršļu radīšanu, bet būtībā drošību rada dzīves attiecību kvalitāte iestādē. Drošība ir vairāk saistīta ar to, ka cilvēki mācās ieklausīties viens otrā, veidot labas attiecības un risināt problēmas, nevis skatās viens uz otru kā “suns uz kaķi”. Tāpēc, lai izveidotu labu kārtību cietumā, ir svarīgi pārdomāt kādā veidā ieslodzītie tiek iesaistīti cietuma dzīvē un kā tiek ievērots viņu viedoklis*¹⁷.

Saskaņā ar disciplinārprakses materiāliem, notiesātie bieži tiek disciplināri sodīti par atteikšanos uzturēties ieslodzījuma vietas administrācijas norādītajā kamerā (vienībā), tai skaitā saskaņā ar Latvijas Sodū izpildes kodeksa 70. panta ceturtās daļas 6. punktu, par *atteikšanos izpildīt iestādes darbinieku likumīgās prasības* tiek piemērota ievietošana soda vai disciplinārajā izolatorā¹⁸. Ņemot vērā iepriekš minēto, būtu jāaizliedz disciplinārsodu piemērošana notiesātajiem par atteikšanos no uzturēšanās konkrētajā kamerā (vienībā), jo šis „pārkāpums” nav saistīts ar darbinieku likumīgo prasību nepildīšanu, bet gan ar konkrētā ieslodzītā dzīvības vai veselības apdraudējuma iespējamību. Franču penitenciārās prakses speciālisti ir ļoti kritiski attiecībā uz notiesāto personu pakļaušanu cietumu administrācijas prasību tūlītējai un

bezierunu izpildei eksistenciāli svarīgos jautājumos, neļaujot ieslodzītajiem izteikt savu viedokli pirms jautājuma galīgas izlemšanas. *Patiešām, ir konstatēts, ka uz vardarbību tendēta kultūra veidojas apstākļos, kur trūkst struktūru (mehānismu) kas ļautu ieslodzītajiem izteikt savu nepiekrīšanu un iebildumus*¹⁹.

Ieslodzījuma vietas iekšējā drošība

*Drošības pasākumi ir iedalāmi preventīvajos un ārkārtas operatīvajos pasākumos. Preventīvie drošības pasākumi ir cietuma ārējās apsardzes nodrošināšana, uzraudzības organizēšana un operatīvās darbības pasākumi cietuma teritorijā. Ārkārtas operatīvie pasākumi netiek iepriekš plānoti, – tā ir reakcija uz atsevišķiem notikumiem – piemēram, kratīšana, aizturēšana, ieskaitot specvienības piesaisti, spēka paņēmieni, speciālo līdzekļu un šaujamo ierociņu pielietošanu. Ja preventīvie pasākumi ir pareizi plānoti un mērķtiecīgi īstenoti, ārkārtas operatīvo pasākumu skaits samazinās līdz minimumam vai vispār nav nepieciešams*²⁰. Eiropas cietumu noteikumu 52.1. punktā noteikts, ka *iespējami isā laikā pēc pieņemšanas ieslodzījuma vietā ieslodzītos novērtē, lai noteiktu, vai tie apdraud citu ieslodzīto, kā arī ieslodzījuma vietas darbinieku vai citu ieslodzījuma vietā nodarbināto personu un apmeklētāju drošību un vai tie varētu nodarīt kaitējumu sev*²¹. Neskatoties uz to, ka ne Latvijas Sodū izpildes kodeksā, ne Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumos šādu drošības risku izvērtējums nav paredzēts, tomēr praksē ieslodzījuma vietu Drošības daļu amatpersonas veic notiesāto izvērtējumu un nosaka sekojošus drošības riskus:

1. tendēts uzbrukt ieslodzījuma vietas administrācijai;
2. ir nosliece uz bēgšanu no ieslodzījuma vietas;
3. ir nosliece uz suicidālu uzvedību.

Atsevišķās ieslodzījuma vietās Drošības daļu amatpersonu veiktais notiesāto personu drošības risku izvērtējums ir atšķirīgs. Ņemot vērā iepriekš minēto, autori iesaka papildināt Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumus ar jaunu 13. punktu, kuru izteikt sekojošā redakcijā: *pēc uzņemšanas ieslodzījuma vietā notiesātajiem veic drošības risku izvērtējumu, lai noteiktu, vai tie apdraud citus*

ieslodzītos, ieslodzījuma vietu darbiniekus vai citas ieslodzījuma vietā nodarbinātās personas, vai tie varētu nodarīt kaitējumu sev vai izdarīt bēgšanas mēģinājumu no ieslodzījuma vietas.

Svarīgi ir atcerēties, ka drošības uzturēšanai ir daudzējādi aspekti. Tā nav atkarīga tikai no fiziskajām barjerām un tehniskajiem līdzekļiem (pasīvās drošības), bet arī no darbinieku personīgās saskares ar ieslodzītajiem un zināšanām par to, kas notiek iestādē (dinamiskā drošība)²². Labu iekšējo kārtību un visaugstāko drošības līmeni ieslodzījuma vietā var panākt, ja par drošību, uzraudzību un resocializāciju atbildīgās amatpersonas savstarpēji sadarbojas, nevis konkurē vai dominē viena pār otru, dalās ar informāciju, nevis to slēpj. Tikai visu funkciju savstarpējās mijiedarbības rezultātā ieslodzījuma vietā var garantēt drošību un sasniegt izvirzīto brīvības atņemšanas soda mērķi²³.

Drošības un iekšējās kārtības procesu nodrošināšana ir viens no galvenajiem pamatprincipiem ieslodzījuma vietās. No cilvēktiesību viedokļa režīma un personīgās drošības nodrošināšana ir valsts atbildība, lai nodrošinātu šo personu aizsardzību ieslodzījuma vietās. Ierobežojot notiesātajiem iespēju brīvi pārvietoties un paš aizsardzības iespējas, valsts uzņemas paaugstinātu atbildību drošības un aizsardzības nodrošināšanā ieslodzījuma vietās²⁴. Eiropas cietumu noteikumu 52.3. punktā noteikts, ka cietuma administrācija dara visu iespējamo, lai ikviens ieslodzītais varētu pilnībā piedalīties ikdienas dzīvē un lai nevienam to neapdraudētu²⁵, bet šo noteikumu 52.4. noteikts, ka ieslodzījuma vietas administrācijai ir jānodrošina, lai ieslodzītie jebkurā diennakts laikā varētu sazināties ar ieslodzījuma vietas administrāciju²⁶. Diemžēl Latvijas ieslodzījuma vietu vecās infrastruktūras dēļ ne visās kamerās (vienībās) ir trauksmes pogas (izsaukuma pogas). Drošības aspektiem ieslodzījuma vietā ir būtiska nozīme, jo resocializēt var tikai tādu notiesāto, kurš atrodas drošībā, nav pakļauts stresam un jūt sev apkārt drošu vidi.

Pamatojoties uz Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 2. panta ceturto daļu, Pārvaldei ir operatīvās darbības subjekta tiesības, lai veiktu noziedzīgu nodarījumu profilaksi, novērstu un atklātu tos, noskaidrotu noziedzīgu nodarījumu izdarījušās personas un pierādījumu avotus²⁷. Operatīvās darbības likuma 30. panta pirmajā

daļā noteikts, ka operatīvās darbības subjektu pilnvarotām amatpersonām ir tiesības uz brīvprātības un savstarpējas uzticības pamata iesaistīt operatīvajā darbībā kā slepenos palīgus rīcībbspējīgas personas²⁸.

Autori piekrīt atzīņai, ka dažās valstīs ieslodzījuma vietu administrācija informācijas iegūšanai par plānotajiem drošības vai soda izpildes režīma pārkāpumiem, izmanto noteiktus ieslodzītos, kuri anonīmi ziņo par citiem ieslodzītajiem. Šī ir ļoti bīstama procedūra. Ja šāds informators tiks atklāts, tad pārējie ieslodzītie var mēģināt ļoti nežēlīgā formā ar viņu izrēķināties. Informatori var sniegt arī nepatiesas ziņas, lai panāktu citu ieslodzīto sodīšanu vai arī lai saglabātu kontroli pār viņiem. Pats informatoru sistēmas pastāvēšanas fakts, vai pat aizdomas, rada ieslodzījuma vietā saspīlētas attiecības, neuzticību un vardarbību²⁹.

Nopietns drauds ieslodzījuma vietas drošībai ir kriminālās subkultūras esamība ieslodzījuma vietā, it īpaši smaga situācija var izveidoties tajās ieslodzījuma vietās, kur cietumu administrācija šo subkultūru atbalsta. Jārēķinās ar to, ka šodien zināmā mērā pastāv neformāla paritāte starp administrāciju un uzraudzībā esošajām personām. Katrā cietumā tā izpaužas un izplatās atšķirīgi. Par šo delikāto jautājumu skaļi nerunā un arī neafīšē. Dīvaini, bet izveidojusies situācija apmierina un ir izdevīga pretējām pusēm, kaut gan tādas attiecības ir pretrunā ar sabiedrības un valsts interesēm³⁰. Kriminālās subkultūras attīstību veicinošas iespējas un vardarbība pastāv tajās ieslodzījuma vietās, kur vēl joprojām notiesātos izvieta cietumu vecajā infrastruktūrā lielās un plašās telpās (vienībās), kur vienlaikus var atrasties līdz pat simts notiesāto. Vardarbību ieslodzīto vidū var veicināt vairāki faktori: ieslodzīto hierarhija ("nerakstītie cietumu likumi"), dienas režīma nepiepildīšana ar saturiskām nodarbēm, kazarmu tipa telpas, kurās izvietots liels ieslodzīto skaits, darbinieku trūkums, kompetences trūkums, sadarbības trūkums starp cietuma struktūrdalām, darbinieku nevēlēšanās iesaistīties ieslodzīto savstarpējos strīdos, nesodāmības sajūta – ieslodzītais un cietuma amatpersona zina, ka netiks sodīts par ļaunprātīgu apiešanos³¹. Vislabākais risinājums kriminālās subkultūras izskaušanai ieslodzījuma vietās ir notiesāto izvietošana mazvietīgās kamerās un pozitīviem un sabiedriski lietderīgiem pasākumiem piesātināta

dienas kārtība. Pēc postpadomju sabiedrības pētnieka A. Oleiņika atziņas *notiesāto ikdienas dzīvē nepastāv vienlīdzība un simetrisks tiesību un pienākumu apjoms, tas ir atkarīgs no tā, pie kādas subkultūras notiesāto kastas pieder notiesātais. Tieši pretēji, galvenais priekšnosacījums šīs kārtības pastāvēšanai ir asimetrisks tiesību un pienākumu apjoms. Katrai notiesāto kategorijai ir savs specifisks tiesību un pienākumu apjoms, turklāt atbilstība starp pienākumiem un tiesībām ir izņēmums, nevis noteikums*³².

Īpaši paaugstinātas aizsardzības vai drošības pasākumi

Eiropas cietumu noteikumu 53.1. punktā noteikts, *ka īpašus paaugstinātas aizsardzības vai drošības pasākumus piemēro tikai ārkārtējos apstākļos*³³, bet noteikumu 53.2. punktā noteikts, *ka ir jābūt noteiktām skaidrām procedūrām, kas jāievēro, ja kādam no ieslodzītajiem jāpiemēro minētie drošības pasākumi*³⁴. Eiropas Padomes Ministru komitejas Ieteikumu Rec (2003)23 par cietuma administrācijas izturēšanos pret uz mūžu ieslodzītajiem un ilgtermiņa ieslodzītajiem 19.a. punktā noteikts, *kasodu izpildes režīms cietumā jāorganizē tādā veidā, lai būtu iespējams ātri reaģēt gadījumā, ja mainās aizsardzības un drošības prasības*³⁵. *Drošība ir ļoti atkarīga no personāla vērīguma un sadarbības ar notiesātajiem, kad personāls ir informēts par notikumiem cietumā un notiesātie ir iesaistīti pozitīvās aktivitātēs. Šādu modeli bieži dēvē par dinamisko drošību. Uzturot pastāvīgus kontaktus ar ieslodzītajiem, vērīgs cietuma uzraugs spēs reaģēt uz situāciju, kura ir atšķirīga no pieņemamās un var kļūt par apdraudējumu cietuma drošībai. Dinamiskās drošības pozitīvais aspekts ir tas, ka tā ļauj konstatēt drošības apdraudējumu agrīnā pakāpē*³⁶.

Veicot Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma, Latvijas Soduzpildes kodeksa un Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumu normu analīzi, autori konstatē, ka tiesību aktos nav noteikta amatpersonu rīcība ārkārtas situācijās (gadījumos), kā arī nav definēts, kādi gadījumi ieslodzījuma vietās ir uzskatāmi par ārkārtas gadījumiem. Tikai Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 23. pantā noteiktas *amatpersonu tiesības lietot fizisku spēku, speciālos cīņas paņēmienus un speciālos līdzekļus*³⁷, bet šī

likuma 24. pantā *noteiktas amatpersonu tiesības pielietot šaujameroci*³⁸.

Eiropas cietumu noteikumu 53.2. punktā attiecībā uz īpašas paaugstinātas aizsardzības vai drošības pasākumiem noteikts, *ka minēto pasākumu veidus, kā arī to piemērošanas ilgumu un iemeslus, kuru dēļ tos var piemērot, nosaka attiecīgās valsts tiesību aktos*³⁹. Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 23. pantā noteiktas *amatpersonu tiesības lietot fizisku spēku, speciālos cīņas paņēmienus un speciālos līdzekļus*⁴⁰, taču autori konstatē, ka ne likumā, ne tam atbilstošos Ministru kabineta noteikumos nav noteikta fiziska spēka, speciālo cīņas paņemienu un speciālo līdzekļu pielietošanas kārtība. Papildu iepriekš minētajam, Eiropas cietumu noteikumu 54.1. punktā noteikts, *ka ieslodzījuma vietas darbinieki neizmanto pret ieslodzītajiem spēku, izņemot gadījumus, kad tas tiek darīts paš aizsardzības nolūkos, vai tad, ja notiek bēgšanas mēģinājums vai arī aktīva vai pasīva fiziska pretošanās likumīgam rīkojumam; spēka izmantošana vienmēr ir galējais līdzeklis*⁴¹.

Ievērojot iepriekš minēto, autori iesaka grozīt Ieslodzījuma vietu pārvaldes likuma 23. pantu, papildinot ar jaunu sesto daļu, kuru izteikt sekojošā redakcijā: *Rīcību ārkārtas situācijās ieslodzījuma vietās nosaka Ministru kabinets. Minētais prezumē, ka pēc autoru ieteikto grozījumu izdarīšanas Ieslodzījuma vietu pārvaldes likumā ir nepieciešams izstrādāt atbilstošus Ministru kabineta noteikumus.*

Eiropas cietumu noteikumu 56.1. punktā noteikts, *ka disciplinārās procedūras ir galējais līdzeklis*⁴², bet šo noteikumu 56.2 punktā noteikts, *ka ja vien iespējams, cietuma administrācijas strīdus ar un starp ieslodzītajiem risina izlīguma ceļā*⁴³. Latvijas Soduzpildes kodeksa 70. pantā noteikti disciplinārsodi, kādus ieslodzītajiem var uzlikt ieslodzījuma vietas vadība, kā arī kodeksa 71. pantā noteikta kārtība, kādā ar brīvības atņemšanu notiesātajiem uzliedzami sodi. Autori kā būtisku trūkumu cietumu administrācijas un notiesāto personu attiecībās disciplinārpārkāpuma gadījumā atzīmē izlīguma procedūras neesamību. *Administrācijas darbinieks, kurš ar savu darba stilu un izturēšanos pastāvīgi liek manīt savu pārākumu kā cilvēks un amatpersona, tādējādi būtībā pazemojot ieslodzītā cilvēcisko cieņu, nevar cerēt uz lietišķu un rezultatīvu sadarbību, it sevišķi*

ekstremālās situācijās⁴⁴.

Cietumu subkultūra ir cilvēku, kuri piespiedu kārtā ir pakļauti disciplinārajai varai, darbības rezultāts, protestējot pret despotisko oficiālo normu varu, ieslodzītie varu pār sevi nodod citiem ieslodzītajiem⁴⁵. Latvijas Sodū izpildes kodeksa 71. panta pirmajā daļā noteikts, ka, uzliekot sodu, ievēro, kādos apstākļos pārkāpums ir izdarīts, notiesātā uzvedību pirms pārkāpuma, agrāk uzlikto sodu skaitu un raksturu, kā arī viņa paskaidrojumus par pārkāpuma būtību. Uzliktajam sodam jāatbilst notiesātā izdarītā pārkāpuma smagumam un raksturam⁴⁶.

Nedrīkst arī aizmirst Eiropas cietumu noteikumu 57.1. punktā noteikto, ka par disciplīnas pārkāpumu drīkst uzskatīt tikai tādu rīcību, kas varētu apdraudēt labu kārtību, drošību vai aizsardzību⁴⁷. Varas filozofs M. Fuko uzskata, ka disciplinārās varas izmantošana prasa kompleksu pieeju gan problēmai, gan tajā iesaistītajām personām. *Disciplinārās varas režīma soda māksla netēmē nedz uz vainas izpirkšanu, nedz pat uz tiešu represiju. Tā satur piecas ļoti lielas atšķirīgas darbības – piedēvēt rīcību, sasniegumus un neparastas uzvedības tādām kopumam, kas reizē ir salīdzinājuma lauks un diferenciācijas telpa un kur tiek likts lietā likuma ievērošanas princips. Diferencēt vienus indivīdus attiecībā pret citiem un saskaņā ar šo kopuma likumu – likt tam darboties kā minimālajam sliekšnim, kā vidējam, kas jāievēro, vai optimumam, kam jātuvojas⁴⁸.* Sistemātiska un masveida disciplinārsodu piemērošana neveicina pozitīvas attiecības starp ieslodzītajiem un ieslodzījuma vietu personālu, bet, tieši otrādi, rada negativismu, dažkārt pat nevajadzīgu spriedzi, un mazina uzticēšanos ieslodzījuma vietu personālam.

Nemot vērā iepriekš minēto, autori iesaka veikt grozījumus Latvijas Sodū izpildes kodeksa 71. pantā, papildinot šo pantu ar jaunu astoto daļu, kuru izteikt sekojošā redakcijā: *Disciplinārsoda uzlikšana notiesātajam ir galējais disciplinārprakses līdzeklis. Ieslodzījuma vietas administrācija strīdus ar un starp notiesātajiem risina pārrunu un izlīguma ceļā.*

Ieslodzījuma vietu personāla un notiesāto savstarpējās attiecības

Lai uzturētu labu kārtību, Eiropas Cietumu Observatorija iesaka fokusēties uz dinamisko

drošību, proti – attīstīt darbinieku pozitīvas attiecības ar ieslodzītajiem, pamatojoties uz stingrību un taisnīgumu, apvienojot to ar izpratni par personīgo situāciju. Tam ir nepieciešami: ilgstoša mijiedarbība starp ieslodzītajiem un cietuma darbiniekiem, it īpaši aktivitāšu kontekstā, mehānismi strīdu risināšanai ar un starp ieslodzītajiem izlīguma ceļā un iespējas ieslodzītajiem uzņemties aktīvu lomu un pieņemt personīgus lēmumus par ikdienas dzīvi cietumā, uzticot viņiem pēc iespējas plašāku jautājumu loku⁴⁹. Ieslodzījuma vietu personāla un ieslodzīto savstarpējām attiecībām ir būtiska loma drošības un labas pārvaldības principu ieviešanai ieslodzījuma vietās. Ja cietuma personāls uztur regulāras un lietišķi draudzīgas attiecības ar notiesātajiem un pazīst katru notiesāto kā personību, tas ļauj saņemt daudz vairāk patiesas informācijas par iespējamām problēmām uzraudzības un drošības procesu nodrošināšanā⁵⁰.

Eiropas cietumu noteikumu 8. punktā noteikts, ka ieslodzījuma vietu darbinieki pilda būtisku valsts civildienestu, un to pieņemšana darbā, kā arī apmācība un darba apstākļi ļauj tiem saglabāt augstus standartus darbā ar ieslodzītajiem⁵¹. Ar Ieslodzījuma vietu pārvaldes Mācību centra kā iestādes likvidēšanu 2008. gadā un Latvijas Policijas akadēmijas likvidēšanu 2009. gadā, kura īstenoja augstākās izglītības programmas penitenciāro iestāžu darbiniekiem, tagad ir visai apgrūtināši nodrošināt augsta līmeņa profesionālos standartus ieslodzījuma vietās. *Valsts ir galvenais subjekts sabiedrības un indivīda drošības garantēšanā un labklājības celšanā. Sabiedrības un indivīda pastāvēšana, normāla un prognozējama attīstība nav iedomājama bez sabiedrības un indivīda garantijām būt aizsargātiem no noziedzīga nodarījuma apdraudējuma⁵².*

Eiropas cietumu noteikumu 72.1. punktā noteikts, ka ieslodzījuma vietas tiek vadītas saskaņā ar ētikas kodeksu, kurā atzīts pienākums pret visiem ieslodzītajiem izturēties humāni, neaizskarot cilvēka personībai piemītošo pašcieņu⁵³, bet noteikumu 75. punktā noteikts, ka ieslodzījuma vietas darbinieki vienmēr rīkojas un pilda savus pienākumus tā, lai ieslodzītos ietekmētu labvēlīgi, rādot tiem labu piemēru, un iegūtu ieslodzīto cieņu⁵⁴. Drošības, savstarpējo pozitīvi lietišķo attiecību un savstarpējās cieņas jautājums ir cieši saistīts ar to, ka cietuma personāls ar savu

darbību un uzvedību neprovocē, neaizvaino, neaizskar, bet rāda personisko piemēru, dalās ar pozitīvo pieredzi, ir iejūtīgs un atvērts. *Cietuma darbinieku sabiedriskais reitings nav ne par matu augstāks nekā cietumu prestižs*⁵⁵. Ieslodzījuma vietu pārvaldes Ētikas kodeksa 10. punktā noteikts, ka *Pārvaldes amatpersona un darbinieks saskarsmē ar jebkurām citām personām respektē un aizsargā cilvēka cieņu, ir pieklājīgs un iecietīgs. Pildot pienākumus, nodrošina katras personas cilvēktiesību ievērošanu, neatkarīgi no tautības, rases, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai kādas citas pārliecības, vecuma, izglītības vai sociālā stāvokļa*⁵⁶.

Būtiska loma drošības aspektu nodrošināšanā ir atbilstoša un profesionāla personāla atlasei. Eiropas cietumu noteikumu 77. punktā noteikts, ka *izvēloties jaunus darbiniekus, cietuma administrācija īpaši uzsver to, ka sarežģītajā darbā, kas šiem darbiniekiem jāveic, nepieciešama godprātība un cilvēcība, kā arī profesionālas spējas un personīgā piemērotība*⁵⁷. Personāla darba efektivitāte ir cieši saistīta ar personāla zināšanām, profesionalitāti un personisko piemērotību šī sarežģītā darba veikšanai, protams, tādi faktori kā darba specifika, biežā darbinieku maiņa, drošības apdraudējuma risks, kas pastāv ieslodzījuma vietās, pastāvīga uzmanība un spriedze mazina darba efektivitāti.

Tāpēc būtiska loma ir katras ieslodzījuma vietas personāla saliedētībai un sadarbībai. *Pamatdoma ir tāda, ka cietumi ir spējīgi pildīt savu misiju, proti, resocializēt notiesātās personas un panākt viņu tiesisku uzvedību pēc soda izpildes tikai tad, ja stingrie apsardzes, uzraudzības un disciplīnas nodrošināšanas pasākumi ir līdzsvarā ar liberālā gaisotnē organizētu sociālās rehabilitācijas un uzvedības korekcijas programmu norisi*⁵⁸.

Ir ļoti svarīgi brīvības atņemšanas soda izpildē iesaistīt sabiedriskās, nevalstiskās un reliģiskās organizācijas, kuras savu darbību ieslodzījuma vietās īsteno, vadot dažāda rakstura resocializācijas programmas un nodrošinot ieslodzīto pastorālo aprūpi. Sabiedrības iesaiste resocializācijas procesa nodrošināšanā veicina notiesāto personu resocializāciju, ļauj cietumiem kļūt atvērtākiem sabiedrībai un veicina izpratni par brīvības atņemšanas soda izpildi. Autori nevar nepieņemt E. Krūmiņa un S. Pokšāna paustajam viedoklim, ka vēl pavisam nesen savstarpējās cieņas izpausmes starp sabiedrību visumā un penitenciārajiem darbiniekiem attīstījās visai īpatnēji – ar pirmās nievājošu attieksmi pret otrajiem un penitenciāro darbinieku noslēgšanos savā vidē, nemeklējot kontaktus ar sabiedrību, kuras negatīvais noskaņojums pret cietumiem ir visai stabils un gandrīz nemainīgs jau no cietumu pirmsākumiem⁵⁹.

Atsauces

- 1 Maslow, A. 1943. A Theory of Human Motivation. Originally Published in *Psychological Review*, 50, 370-396. Pieejams: <http://psychclassics.yorku.ca/Maslow/motivation.htm>.
- 2 Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member States on the management by prison administrations of life – sentence and other long-term prisoners. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/%28Rec%20_2003_%2023%20E%20Manag%20PRISON%20ADM%20Life%20Sent%20Pris%20%20REPORT%2015_205%29.pdf.
- 3 Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- 4 Guļevska, D., Rozenštrauha, I., Šnē, D. 2006. Latviešu valodas vārdnīca. 30000 pamatvārdu un to skaidrojums. Rīga: Izdevniecība „Avots”, ISBN 9984-757-79-x, 257. lpp.
- 5 Ņesterova, M. 2013. Ieslodzīto sociālie priekšstati par taisnīgumu un ticību taisnīgai pasaulei. Zinātniskā monogrāfija. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saule”. ISBN 978-9984-14-611-9., 4. lpp.
- 6 Latvijas Sodū izpildes kodekss 23.12.1970. likums/Ziņotājs, 1, 01.01.1971.
- 7 Turpat.
- 8 Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- 9 Turpat.

- ¹⁰ Brīvības atņemšanas iestādes iekšējās kārtības noteikumi. Ministru kabineta 30.05.2006. noteikumi Nr. 423/LV, 86 (3454), 02.06.2006.
- ¹¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ¹² Turpat.
- ¹³ Turpat.
- ¹⁴ Fuko, M. 2001. Uzraudzīt un sodīt. Cietuma rašanās. Omnia Mea. ISBN 9984-9250-4-8. 117.-167. lpp.
- ¹⁵ Vilks, A. 2013. Krimināltiesiskā politika: diskursa analīze un attīstības perspektīvas. Drukātava. Rīga. ISBN 9789984853833., 5. lpp.
- ¹⁶ Ministru kabineta 2013. gada 12. februāra rīkojums Nr. 50 „Ieslodzījuma vietu infrastruktūras attīstības koncepcija” (Informatīvā daļa) 8. lpp. Pieejams: <http://polsis.mk.gov.lv/view.do?id=4244>
- ¹⁷ Kreteno, M. 2013. Interesantas iniciatīvas cietumu pārvaldīšanā: no valstu praksēm līdz Eiropas vadlīnijām. Eiropas cietumu observatorija. Ieslodzījuma apstākļi Eiropas Savienībā., Roma: izdevniecība „Antigone”, ISBN 978-88-98688-09-8.
- ¹⁸ Latvijas Sodū izpildes kodekss 23.12.1970. likums/Ziņotājs, 1, 01.01.1971.
- ¹⁹ Chauvenet, A., Monceau, A., Morlic, F., Rostaing, C. 2005. La violence carcerale en question, Mission de Recherche Droit et Justice. Paris., Recherche GIP., rapport de recherche.
- ²⁰ Kronberga, I., 2013. Soda izpildes tiesību programma. Latvijas Universitātes Juridiskās fakultāte Krimināltiesisko zinātņu katedra, Rīga. Pieejams: http://www.jf.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/jf/studijas/kursprogrammas-R/KTZK/Sodu_izpildes_tiesibas_13.pdf.
- ²¹ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ²² Luste, M. 1994. Dānijas ieslodzījuma vietu un probācijas darba principu programma. Pieejams: <http://marisluste.files.wordpress.com/2010/11/danija1.pdf>.
- ²³ Стиврениекс, М. 2013. Современное понятие режима исполнения наказания в виде лишения свободы. Samorzadnosc w warunkach kryzysu. Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II. Lublin. ISBN 978-83-7702-662-5., с. 306.
- ²⁴ Бишоп, Д. 2013. Баланс безопасности и человеческого достоинства в тюрьмах – рамки профилактического мониторинга. Международная тюремная реформа. London. ISBN: 978-1-909521-23-0, с. 3. Pieejams: http://www.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/11/security-dignity-russian-v4_FINAL.pdf.
- ²⁵ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ²⁶ Turpat.
- ²⁷ Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums. 31.10.2002. likums/LV, 168 (2743), 19.11.2002., Ziņotājs, 23, 12.12.2002.
- ²⁸ Operatīvās darbības likums. 16.12.1993. likums/LV, 131, 30.12.1993., Ziņotājs, 1, 13.01.1994.
- ²⁹ Койл, Э. 2002. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Международный центр тюремных исследований. Лондон. ISBN 0-9535221-5-6. с.65.
- ³⁰ Makuševs, A. 2008. Roku dzelžu vietā – profesionālisms un autoritāte. Provedusdomnīca. Pieejams: <http://provedus.lv/article/roku-dzelzu-vieta-profesionalisms-un-autoritete-i>.
- ³¹ Piļāne, I. 2012. Vardarbība ieslodzījuma vietās. Latvijas Vēstneša portāls „Par likumu un valsti”. Pieejams: <http://www.lvportals.lv/visi/likumi-prakse/242929-vardarbiba-ieslodzijuma-vietas/>.
- ³² Oleinik, A. 2001. Criminalité organisée, prison et sociétés post-soviétiques. Paris. Harmattan. ISBN 5-16-000765-2. Page 15-177.
- ³³ Recommendation Rec(2006)2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ³⁴ Turpat.
- ³⁵ Recommendation Rec(2003)23 of the Committee of Ministers to member States on the

- management by prison administrations of life – sentence and other long-term prisoners. Pieejams: http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/cdpc/%28Rec%20_2003_%2023%20E%20Manag%20PRISON%20ADM%20Life%20Sent%20Pris%20%20REPORT%2015_205%29.pdf.
- ³⁶ Койл, Э. 2002. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Международный центр тюремных исследований. Лондон. ISBN 0-9535221-5-6. с.65.
- ³⁷ Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums. 31.10.2002. likums/LV, 168 (2743), 19.11.2002., Ziņotājs, 23, 12.12.2002.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁴⁰ Ieslodzījuma vietu pārvaldes likums. 31.10.2002. likums/LV, 168 (2743), 19.11.2002., Ziņotājs, 23, 12.12.2002.
- ⁴¹ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁴² Turpat.
- ⁴³ Turpat.
- ⁴⁴ Krūmiņš, E. 2000. Cietumzinību pamati. Latvijas Policijas akadēmija. Rīga. ISBN – 9984-655-78-4, 8. - 19. lpp.
- ⁴⁵ Oleinik, A. 2001. Criminalité organisée, prison et sociétés post-soviétiques. Paris. Harmattan. ISBN 5-16-000765-2. Page 15-177.
- ⁴⁶ Latvijas Sodū izpildes kodekss 23.12.1970. likums/Ziņotājs, 1, 01.01.1971.
- ⁴⁷ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁴⁸ Fuko, M. 2001. Uzraudzīt un sodīt. Cietuma rašanās. Omnia Mea. ISBN 9984-9250-4-8. 117.-167.lpp.
- ⁴⁹ Kreteno, M. 2013. Interesantas iniciatīvas cietumu pārvaldīšanā: no valstu praksēm līdz Eiropas vadlīnijām. Eiropas cietumu observatorija. Ieslodzījuma apstākļi Eiropas Savienībā., Roma: izdevniecība „Antigone”, ISBN 978-88-98688-09-8.
- ⁵⁰ Койл, Э. 2002. Подход к управлению тюрьмой с позиций прав человека. Пособие для тюремного персонала. Международный центр тюремных исследований. Лондон. ISBN 0-9535221-5-6. с.65.
- ⁵¹ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁵² Zahars, V. 2011. Latvijas kriminālpolitika: retrospekcija un nākotnes vīzija. Monogrāfija. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”. ISBN 978-9984-14-456-6, 104.lpp.
- ⁵³ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams:<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁵⁴ Turpat.
- ⁵⁵ Krūmiņš, E. 2000. Cietumzinību pamati. Latvijas Policijas akadēmija. Rīga. ISBN – 9984-655-78-4, 8. - 19. lpp.
- ⁵⁶ Ieslodzījuma vietu pārvaldes ētikas kodekss. 2008. gada 2. decembra Ieslodzījuma vietu pārvaldes kodekss Nr. 1/15-2.kod. Pieejams: http://www.ievp.gov.lv/index.php?option=com_content&view=article&id=58&Itemid=65&lang=lv.
- ⁵⁷ Recommendation Rec(2006)2of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules. Pieejams: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=955747>.
- ⁵⁸ Zahars, V. 2014. Kriminālpolitika: mūsdienu tendences un procesi. Monogrāfija. Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds „Saulē”. ISBN 978-9984-14-669-0., 106. lpp.
- ⁵⁹ Krūmiņš, E., Pokšāns, S. 1996. Brīvības atņemšanas soda izpilde I. Latvijas Policijas akadēmija. Rīga. ISBN-9984-545-47-4, 459. lpp.

Abstract

Nowadays the prisons management and process control are based not only to physical security of prisons (premises, buildings, engineering equipment and technological equipment), but more to dynamic security (positive relationship between prison staff and inmates, based to rigidity and equity).

The article reflects the results of the research about custodial sentence enforcement aspects of security in Latvian prisons. In this research are highlighted specificities of custodial sentence enforcement aspects of security in imprisonment places from point of view of rights of the custodial sentence enforcement law and practice. In this research are identified issues of the problem and suggested possible solutions.

Within the framework of the research the norms of the Sentence Execution Code of Latvia, Prisons Administration Act and Regulations No.423 of the Cabinet of Ministers of May 30, 2006 – Internal rules of Penitentiary institutions, have been analyzed based on the safety aspects of the prison and its compliance with the requirements of generally accepted human rights, the Council of Europe and international norms and standards. Within the research the scientific literature and viewpoints from legal experts have been collected and analyzed.

The aim of the research is to show, that the safety aspects of the prisons are insufficiently and inaccurately regulated and requires a deeper analysis. On the bases of this research were developed series of recommendations for prison staff to comply with the safety aspects of prisons as well as the necessity to make amendments in norms of the Sentence Execution Code of Latvia, Prisons Administration Act and Regulations No.423 of the Cabinet of Ministers of May 30, 2006 – Internal rules of Penitentiary institutions.

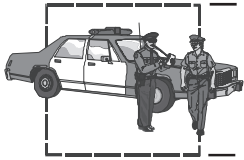
Аннотация

Управление тюрьмами и процессы, которые контролируются в них, сегодня в значительной степени основаны не только на физической безопасности тюрем (здания, строения, инженерно-техническое и информационное обеспечение), но и в высшей степени на динамической безопасности (положительное отношение сотрудников к заключенным, основанное на строгости и справедливости).

Статья отражает результаты проведенных исследований об аспектах безопасности исполнения наказания в виде лишения свободы в местах заключения Латвии. В этом исследовании акцентированы особенности аспектов безопасности исполнения наказания в местах лишения свободы с точки зрения норм уголовно-исполнительного права, определены проблемные вопросы и предложены возможные варианты их решения.

В ходе исследования проведен анализ норм Кодекса Латвии об исполнении наказаний, Закона об управлении местами заключения, Правил внутреннего распорядка мест лишения свободы, утвержденных Кабинетом министров Латвийской Республики 30 мая 2006 года, в отношении аспектов безопасности в местах лишения свободы и их соответствия требованиям общепринятых норм прав человека, международным и региональным нормам и стандартам. Также авторское исследование основано на анализе многочисленных научных монографий и научных исследований известных специалистов уголовно-исполнительного права и практики.

Цель исследования – показать, что аспекты безопасности в местах лишения свободы недостаточно или неточно урегулированы нормативными актами и требуют более глубокого анализа. На основании исследования были разработаны рекомендации для тюремного персонала по соблюдению аспектов безопасности в местах заключения, а также указано на необходимость внести поправки к нормам Кодекса Латвии об исполнении наказаний, Закона об управлении местами заключения и Правил внутреннего распорядка мест лишения свободы.

ADMINISTRATĪVO TIESĪBU APAKŠNOZARE

THE LEGAL PROTECTION OF FINANCIAL INTERESTS IN A DEMOCRATIC SOCIETY

Mg. iur. Lauris Bočs,

Rīgas Stradiņš university, Doctoral Studies Programme «Law», Latvia

Introduction

The last decade has seen one of the biggest economic shifts in the past century¹. That includes not just the European Union (EU), but also much of the rest of the world. The circumstances of the financial sector in Latvia, like in other EU member states, have given rise to considerable economic, political and social shifts. Yet the legal aspects of the contemporary financial sector remain a niche within the studies of law, especially in Latvia. The author does not consider any recent changes unuseful, but considers most of the current results merely reactionary which can have further unwanted legal consequences and therefore require sufficient research.

The understanding of financial interests can be somewhat misleading, because fundamentally they have an economic motivation². The author considers the fundamental human rights of today a fairly recent concept which needs further development, especially in terms of financial interest protection outside of the prohibition of discrimination³. In times where legal persons can share the realization of different human rights just as natural persons, the author considers the financial interests of both to be at least partly attributable to the rights to property. The reason is that life and the gratification of human senses is beyond the scope of economics. Yet economic interest realization does represent a major component of modern life within a democratic society and therefore there is a need for a clear legal understanding of the protection limits for the human rights to property in relation to financial interests.

The research area is EU public law, the subject of the paper is human rights (rights to

property). The aim of the research is to establish the theoretical and fundamental understanding of financial interests and the needed amount of legal protection in the EU. The research resources consists of legal, theoretical and political documentation, as well as industry research material. The used methods are: descriptive – for the textual description of the conditions, logical – for the structural representation of the research content, inductive – for general conclusions from individual premises, comparative – for the comparison of similar conditions, and legal-technical – for the reasoning of legal merits.

The author concludes that the legal protection of financial interests can be in part compared to the protection of the environment. On one hand you have the special commercial interests that want to exploit the available resources in order to gain a financial benefit and on the other you have the interests of the society for long term sustainable growth and safety of the environment⁴. Therefore the author concludes that the environment, neither physical, nor financial, can be singled out of the systemic governance of human rights in a democratic society and has to reflect equally comprehensive conditions in a contemporary democratic society, including the EU. Additionally, alongside this paper the author prepared a downloadable audio article⁵.

1. The legal importance of financial interest protection

The paper is about the interests of persons within the EU in relation to financial services. Financial services are a multitude of activities, the most common historically being banking,

investment and insurance⁶. It is possible to assume that financial interests are rather speculative in nature, because there is a need for certainty within uncertain conditions⁷. The financial sector by its very definition does not create any value of use, but rather a medium of value sustenance and exchange⁸. Accordingly the author considers value as a broad term meaning not just economically viable resources like natural resources, workforce or skills, but also any particular interests for people that are willing to deplete other resources for advancement of those interests. Even though it is not fully understood how human beings consider and evaluate time as a resource, the limited nature for a single human being is justification enough to consider it as a value of economical merit.

The reason the author determines the nature of financial interests to be speculative is because they are monetized, i.e., dependent on a particular currency as a legal payment tool in a particular jurisdiction⁹. That by itself distinguishes the science of law from the rest of the social sciences, because in the financial sector economic values are represented according to legal prerequisites. The paper is intended to be one of several to come about those legal prerequisites with respect to the scope of financial interests and their methodical legal protection within the European Union.

The author differentiates between the economic and financial interests only in the introduction to demonstrate the possible content of each term. Otherwise the paper is about the financial interests which can be considered at least part of economic interests. As the globalization process continues the financial sector becomes ever more important as a means to facilitate the transactions of goods and services from all over the world¹⁰. The commercial business interests therefore do have an important role in creating demand for financial services. Yet the meaning of these services is ease the transactions, not to determine their outcome.

The financial interests and therefore the need for financial services can be summarized into three general categories of the financial sector: 1. transaction management, 2. asset protection, 3. asset increase. As all business and free enterprise systems, the financial sector with its services gives persons the opportunity to scale the rights to property by taking on certain risks which can

result in possible gain or loss. The private sector of the economy falls under the private law part within the science of law. Yet the author points out the indicative nature of the economic policy of several countries with respect to funding private financial service institutions that have a supposed systemic meaning to the whole economic stability¹¹. The author considers such matters within public law.

The economic issues of our society that have arisen during the last decade do not exclude the democratic interests of the majority, rather reflect the systemic shortcomings for the timely evaluation of legal regulation within the financial sector *ante factum*, that is, before the events¹². Considering the contemporary perception of human rights in its most basic form as the rule that the state should not intervene in operations of persons if there is no democratic need to do so, the legal importance of financial services could be viewed as one of easing the realization of the rights to property. Yet the author considers such a conclusion as theory which is being shaped by the practical issues.

2. The conceptual issues with the financial sector

The financial sector encompasses all aspects of every day life within a western democratic society. The need to buy and sell goods and services globally, do transactions in legal tender and take precautions from possible monetary loss shows the real practical use of financial services. However, the need does not necessarily mean a debated demand within a democratic society¹³. That creates a dual perspective on practical issues.

As mentioned earlier, the science of law has a special weight when we analyze the financial sector. Law is the medium in which the political views of a society take shape. Accordingly law can be a well suited dependant when there is a need to take the democratic viewpoints into the speculative markets. The author concludes this by considering the merit that the human rights have given to society like the freedom of capital, workforce etc. Yet the author points out the fact that law is an ill suited management master, i.e., the law is not suited for hypothetical scenario resolution. Also from a legal sociology standpoint law does not create the social anchoring for

certain rules to be respected.

The legal viewpoint of economics can be criticized in at least two ways. One is that the freedom of choice determines the actions of human beings, therefore no legal norm in a free society will take hold of the freedom of choice. The second is that people ultimately seek gratification of their instincts and wishes. What the law distinguishes separately as needed does not mean that it has the legal justifications (for instance, human rights issues in the EU with respect to freedom of goods and services, movement of capital etc.).

The author differentiates substantially between the need for a legal basis for freedom of choice and the free will within a democratic society. For instance, Latvia is a republic where elected officials democratically vote on different political issues. The majority of society may or may not like the choices of the parliament, yet the prevailing political assumption is that the society has chosen their representatives and all decisions are in the direct interests of their respective electorate. The author considers the lack of evidence for the effectiveness of such an assumption to be self evident, especially during the last five years of political reforms, state debt crises etc. in order without a considerable prospect of resolution¹⁴. Even when the assumption is being considered true, the economic value seeking will remain somewhat constant and the demand in a democratic society might not be what is politically needed.

Another shortcoming of the financial interest protection in the EU is the lack of regulation with respect to lobbying. The need for a comprehensive legal framework is determined by not just the recent global economic problems, but also from the systemic approach to the main industries such as banking¹⁵. The practical issue of the financial services industry is not that it does not fulfill accelerating functions for economic value enhancement, but that it can have the upper hand in terms of legal risk management. Currency as the legal denominator determines the actions of persons in its respective jurisdiction. Yet the currency is dependent on the financial sector¹⁶. So there is an infinite cycle risk. The legal norms create the basis for a self enhancing system of monetary volume without an effective control mechanism. To be more clear the author points

out the fact that people gradually increase their productivity, which means they use their time more effectively in terms of achieving a desired goal. Yet most prices for goods and services increase as well. There is no established judicial value for inflation, meaning the increasing volume of circulating currency. Therefore the financial services like banking, investment and insurance demand bigger costs for the same amount of risk. Such a system has its roots in political economy and not necessarily in the legal interests of a democratic society, which the author considers to be superior.

3. The legal merit of long term regulation

Considering the requirements for the paper length, the author leaves out for future papers certain aspects of the legal understanding of the financial sector, including market capitalization, trade and trust law requirements. This is not to say that those are not important. Yet the author deals with a much broader concept for all readers to understand initially. Namely that the general meaning of the financial sector is to serve the economic long term value interests of the members of society within a scope of the rights to property. The speculative nature of financial services and trading creates a somewhat distorted approach to the long term risk management of everyday people, which may even constitute the bigger part of our contemporary society in the EU.

The author considers the economic reforms of the last decade as sufficient evidence for a need for basic and simple legal approaches to the regulation of financial services. Mostly those are private economic interests which enjoy the protection of the rights to property as human rights. Yet the author considers that the legal interests of a democratic society is to build on the previous generations achievements and leave added value to the next generation. The collective interests ought to be represented by the particular sovereigns which ought to have the best interests of their society at heart.

Within public finance accounting there is a long term fiscal sustainability concept which basically defines the ability of public bodies to fulfill the present and potential future liabilities by evaluating the current financial policies¹⁷. Yet

the mere abstinence of a legal concept for long term development of the financial sector could be considered sufficient evidence for the need to seek legal approaches to the regulation of the financial sector *ab extra*, that is, outside of the particular industry. The reasoning being that real social issues do not have an expiration date, meaning that as long as there will be people, there will be a need for an efficient and just mechanism of trade and exchange. However, the real legal obligation is not to create a unique approach to credit, savings and risk management institutions. The author considers that the fundamental legal obligation lies in the successful adaptation of already working methods *mutatis mutandis*, that is, with the needed adjustments.

Notwithstanding other options, the author proposes environmental law as a general guiding branch of law for the long term conceptual legal regulation of the financial sector. The author distinguishes at least two legal merits. One is the concept of sustainable development which includes not just mere evaluation principles, but also long term interest protection of the general public¹⁸. The author proposes to use “long term sustainability” as a slight change in wording so as to differentiate between the financial and physical environment. That is to say that the conceptual meaning would be approximated to the financial interest protection according to the comparison between special commercial interests and the interests of the general public for sustainable development in the economy.

The second is the economic and commercial interest subordination to the physical and social considerations¹⁹. The author has no intentions of representing left political views by stating that the physical, social and emotional well being of the contemporary society is the primary source of economical prosperity. Therefore

the environmental law principle of sustainable development could be used as a tool for the long term development of the financial sector, because it could lead to an advancement of legal norm evaluation *ex ante*, that is, before the adoption of legislature.

Summary

1. The legal financial interests consist mainly of the international human rights to property as they represent interests for economic value protection and growth within the modern day economic systems.

2. The effectiveness of contemporary legal regulation of the financial sector within the European Union can be evaluated within the science of private law, yet the nature of financial interests of systemic importance creates a need for analysis within public law.

3. The very intentions of the financial sector determine the need for a timely effect to cost analysis by the controlling institutions of the European Union, because of the assumption that the democratic society does not seek tremendous profit as it does protection of the purchasing power of the earned currency as payment for time spent earning an income that is fixed by a denomination of that particular currency.

4. The legal concept of sustainable development can be embodied within the legislature for the financial sector as an *ex ante* legal evaluation basis for the legal protection of financial interests within the contemporary democratic society.

5. The author proposes long term sustainability as the industry specific term for the concept of sustainable growth which is being used in environmental law.

References

- ¹ Lista A. EU Competition Law and the Financial Services Sector. New York: Routledge, 2013, P.115. Available at: <http://books.google.com> [visited March 20, 2015].
- ² Mityakov S. Special Interests and Financial Liberalization: The Case of Mexico. Ann Arbor: ProQuest, 2008, P.5. Available at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ³ See also: Cartwright P. Consumer Protection in Financial Services. London: Kluwer Law International, 1999, P.271. Available at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ⁴ Asafu-Adjaye J., Mahadevan R. Managing Macroeconomic Policies for Sustainable Growth.

- Gheltenham: Edward Elgar Publishing, 2012, P.1. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ⁵ List of public files for Lauris Bočs. Available at: <http://failiem.lv/laurisbocs> (failiem.lv/u/avhaexk). [visited 16th march, 2015].
- ⁶ Fawcett A.C. Examining the Objectives of Financial Regulation - Will the New Regime Succeed? A Practitioner's View. In: Regulating Financial Services and Markets in the Twenty First Century. Oxford: Hart Publishing, 2001, P.39. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 21, 2015].
- ⁷ See also: Online Dictionary Merriam-Webster. „Speculative”. Available at: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/speculative> [visited March 21, 2015].
- ⁸ See also: Online Dictionary Merriam-Webster. „Finances”. Available at: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/finances> [visited March 21, 2015].
- ⁹ Money and Its Laws: Embracing a History of Monetary Theories, and a History of the Currencies of the United States. New Jersey: The Lawbook Exchange, 2009, P.45. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹⁰ Barth J.R., Li L., Li.T., Song F. Policy issues of China's Financial Globalization. In: The Evidence and Impact of Financial Globalization. London: Elsevier, 2013, P.364. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹¹ Goode R. Principles of Corporate Insolvency Law. Fourth Edition. London: Sweet&Maxwell, 2011, P.57. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹² Grundmann S., Atamer Y.M. Financial Services, Financial Crisis and General European Contract Law: Failure and Challenges of Contracting. Aalphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2011, P.10. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹³ See also: The Financial Crisis in Constitutional Perspective: The Dark Side of Functional Differentiation. Oxofrd: Hart Publishing, 2011, P.165. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹⁴ Legal Challenges in the Global Financial Crisis: Bail-outs, the Euro and Regulation. Oxford: Hart Publishing, 2014, P.235. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹⁵ See also: Inclusive capitalism: creating a sense of the systemic. Speech by Mark Carney, May 31st, 2014. Available at: <http://www.bankofengland.co.uk/publications/Pages/speeches/2014/731.aspx> [visited March 23rd, 2015].
- ¹⁶ See also: Caprio G., Honohan P., Vittas D. Financial Sector Policy for Developing Countries. Washington: World Bank, 2002, P.158. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].
- ¹⁷ Reporting on the long-term sustainability of a public sector entity's finances. Toronto: International Federation of Accountants, 2011, P.6. Aivalable at: https://www.ifac.org/sites/default/files/publications/files/IPSASB_RepLong-Term_Sustainability_of_Public_Finances.pdf [visited March 24, 2015].
- ¹⁸ See also: The Aarhus Convention. An Implementation Guide. United Nations Economic Commission for Europe. P.252. Available at: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/Publications/Aarhus_Implementation_Guide_interactive_eng.pdf [visited March 24, 2015].
- ¹⁹ Kiss A., Shelton D. A Guide to International Environmental Law. Leiden: Koninjlke Brill Nv, 2007, P.14. Aivalable at: <http://books.google.com> [visited March 24, 2015].

Anotācija

Raksta mērķis ir uzsākt Eiropas Savienības finanšu sektora fundamentālo analīzi ar uzsvāru uz finansiālo interešu tiesisko aizsardzību. Īstenojot mērķi, tiek aprakstīts finanšu pakalpojumu teorētiskais pamats un tiesiskā nozīme. Autors izšķir saistītās cilvēktiesības uz īpašumu un to nozīmi uz normatīvo regulējumu mūsdienu demokrātiskā sabiedrībā. Autors iesaka ilgtermiņa uzturēšanas konceptu finanšu sektora normatīvajam regulējumam analogi ilgtspējīgas attīstības konceptam vides tiesībās.

Zusammenfassung

Das Ziel des Artikels ist eine grundlegende Analyse des Finanzsektors in der Europäischen Union mit dem Schwerpunkt auf den Rechtsschutz von Finanzinteressen vorzunehmen. Zur Umsetzung des Zieles werden die theoretischen Grundlagen für finanzielle Dienstleistungen und ihre Rechtsbedeutung beschrieben. Der Autor betrachtet Recht auf Eigentum als Menschenrecht und dessen rechtliche Bedeutung in einer modernen demokratischen Gesellschaft. Der Autor schlägt das Konzept der nachhaltigen Aufrechterhaltung der rechtlichen Regulierung im Finanzsektor analog zum Konzept von nachhaltigem Wachstum im Umweltrecht vor.

LATVIJAS OSTU NOTEIKUMU TIESISKĀS ĪPATNĪBAS UN PROBLEMĀTIKA

*Mg. iur. Aldis Dreiblatheņs,
Rīgas Stradiņa universitātes doktorants, Latvija*

Latvija ir pazīstama kā jūras valsts ar vairāk nekā 500 km garu jūras robežu, desmit ostām, kuras jūras piekrastē notiek intensīva kuģu satiksme. Palielinoties kravu apgrozījumam ostās un, līdz ar to, kuģu satiksmes intensitātei, pieaug arī nepieciešamība nodrošināt drošu satiksmi un jūras vides un piekrastes aizsardzību. Šo mērķu sasniegšana ir atkarīga no Starptautiskās Jūras organizācijas konvenciju efektīvas ieviešanas un turpmākās piemērošanas. Tādēļ ir svarīgi ieviest starptautiskos instrumentus jūrlietās, t.i., starptautiskos līgumus un standartus jūras drošības, piesārņojuma novēršanas un jūras satiksmes efektivitātes nodrošināšanas jomās. Starptautiski noteiktās prasības ir attiecināmas uz kuģi, kuģa personālu, kravu, navigāciju, kā arī cilvēku drošību uz jūras un drošību ostās.

Kuģošanas drošības problēma ir viena no vissvarīgākajām jūras transportā, jo no tās ir atkarīga kuģu apkārpju, kā arī pasažieru drošība un dzīvība, kuģu kravas un jūras vides saglabāšana. Kuģošana vienmēr ir bijusi nesaraucami saistīta ar tās drošības tiesisko regulējumu, tādēļ ir tik svarīgi pētīt un izvērtēt ostu noteikumos ietvertās kuģu kustības drošības tiesiskās īpatnības. Ostu svarīgums un liels attīstības potenciāls ir saistīts ar Latvijas valsts ģeogrāfisko atrašanās vietu starp Eiropu un Āziju. Var uzskatīt, ka Latvija ir robežvalsts starp Eiropas un Āzijas tirgiem, kas ļauj balstīt Latvijas ostu attīstību uz divu milzīgu tirgu apkalpošanu.

Latvijas ostās darbojas speciālo teritoriju režīms, kur tiek piemērotas speciālas kontrolējošās normas, kas atšķiras no valsts vispārējā regulējuma. Speciālā režīma izveide bija ļoti svarīgs solis Latvijas ekonomikas vēsturē. Režīma veidošanas sākumā šāda režīma rezultāts bija grūti prognozējams, bet, paejot laikam, var izdarīt secinājumus par speciālās zonas efektivitāti un Latvijas ostu svarīgumu. Izveidojot brīvostu pārvaldes Rīgā un Ventpilī, ostu Kapteiņdienesti tika pakļauti šīm Brīvostu pārvaldēm, bet Liepājā, izveidojot Speciālo ekonomisko zonu, – Liepājas speciālās ekonomiskās zonas pārvaldei.

Raksta mērķis ir analizēt kuģošanas drošību un kontroles dienestu darbību Latvijas jūras

teritorijā un ostās regulējošos normatīvos aktus, pamatojoties uz kuriem kontroles dienesti veic kuģošanas noteikumu ievērošanas kontroli. Šim pētījumam ir ne vien zinātniska, bet arī praktiska nozīme, jo, izpētot tiesiskā regulējuma atbilstību starptautisko jūras tiesību normām, tiks noskaidroti kritiskie punkti ostu tiesiskajā regulējumā. Vienlaikus būtu jāraugās, lai šis regulējums ir nevis apgrūtinošs, bet pretimnākošs kuģu ienākšanai Latvijas ostās.

Rakstā tiek izvērtēta Latvijas likumu (jūrniecības jomā), kā arī Latvijas lielo ostu ostas noteikumu atbilstība starptautisko tiesību normām. Tiek apzināti risinājumi šo noteikumu pilnveidošanai un izteikti konkrēti ostas noteikumu pilnveides priekšlikumi.

Rīgas, Liepājas un Ventpils Kapteiņdienestu vadaattiecīgo ostukapteiņi, kurupamatpienākums ir kontrolēt navigācijas drošību Latvijas ostās un ostu pievadceļos. Kapteiņdienestu sastāvā ietilpst arī ostu kontroles dienesta un kuģu satiksmes dienesta darbinieki, loči un citi darbinieki.

Jūras administrācijas kompetence noteikta Jūrlietu pārvaldes un jūras drošības likuma 6. pantā¹, atbilstoši normatīvajiem aktiem un starptautiskajām tiesību normām:

- uzrauga Kuģu reģistrā iekļauto kuģu atbilstību drošības prasībām, atzīst kuģu būves un modernizācijas tehniskos projektus un izsniedz kuģu sertifikātus;
- veic Kuģu reģistrā iekļauto kuģu tilpības mērīšanu un izsniedz tilpību apliecinājošus dokumentus;
- apstiprina kuģu dokumentāciju;
- īsteno valsts ostas kontroli attiecībā uz ārvalstu kuģiem;
- kontrolē Starptautiskā drošas pārvaldes kodeksa (turpmāk – ISM kodekss) prasību izpildi attiecībā uz ārvalstu kuģiem;
- veic jūrnieku profesionālās kompetences novērtēšanu, ja noticis pārkāpums, kas saistīts ar profesionālo pienākumu nepienācīgu izpildi vai neizpildi;
- kontrolē, kā Latvijas Republikas ūdeņos

tiek ievērota kārtība, kādā sniedzami ziņojumi par pasažieriem uz kuģa, kā arī par bīstamām un piesārņojošām kravām;

- saskaņo ostu noteikumus kuģošanas drošības jautājumos un kontrolē to ievērošanu;

- izsniedz sertifikātus ločiem un kuģu satiksmes (VTS) operatoriem, kā arī veic loču un kuģu satiksmes vadības (VTS) operatoru apmācības un kvalifikācijas pārbaužu uzraudzību;

- noformē, izsniedz, apmaina, aiztur, anulē, atzīst par nederīgām jūrnieku grāmatiņas, un veic to uzskaiti, veic personu datu apstrādi saistībā ar jūrnieku grāmatiņu un profesionālās kvalifikācijas sertifikātu izsniegšanu darbam uz kuģiem, kā arī uztur jūrnieku sertificēšanas datu bāzi;

- izvērtē un saskaņo jūrnieku profesionālās izglītības programmu un mācību kursu atbilstību starptautiskajiem tiesību aktiem, organizē jūrnieku kvalifikācijas pārbaudes un izsniedz profesionālo kvalifikāciju apliecinājošus dokumentus darbam uz kuģiem;

- veic kuģu un kuģu hipotēku reģistrāciju un izsniedz ar to saistītos dokumentus;

- uztur Kuģu reģistra un Zvejas kuģu reģistra datu bāzes;

- uzrauga bāku, boju, citu navigācijas līdzekļu un sistēmu izveidošanu un darbību Latvijas Republikas ūdeņos;

- kontrolē dziļuma mērījumus, kā arī hidrogrāfiskos mērījumus un pētījumus Latvijas ūdeņos;

- organizē navigācijas publikāciju sagatavošanu, iespiešanu un izplatīšanu;

- saskaņo Latvijas Republikas ūdeņos nogrimušas mantas izcelšanu no kuģošanas drošības viedokļa;

- saskaņo ostu hidrotehnisko būvju un kuģu ceļu projektus no kuģošanas drošības viedokļa un piedalās projektu pieņemšanas darbā;

- piedalās Starptautiskās jūras organizācijas, Helsinku komisijas, Starptautiskās hidrogrāfijas organizācijas un citu starptautisko organizāciju darbā;

- sagatavo priekšlikumus normatīvo aktu projektu izstrādei;

- sertificē atzītās aizsardzības konvencijas;

- uzrauga atzīto aizsardzības organizāciju, kā arī klasifikācijas sabiedrību darbību;

- veic atbildīgās organizācijas funkcijas ISPS kodeksa prasību ieviešanai un kontrolei;

- saskaņo kuģu, kuģošanas kompāniju, ostu un ostas iekārtu aizsardzības personāla apmācības programmu atbilstību ISPS kodeksa prasībām;

- uzrauga, lai komersanti, kas komplektē apkalpi un iekārto personas darbā uz kuģiem, atbilstu prasībām, kuras noteiktas 1978. gada Starptautiskajā konvencijā par jūrnieku sagatavošanu un diplomēšanu, kā arī sardzes pildīšanu un tās grozījumos noteiktajām prasībām;

- izsniedz jūrnieku profesionālās apmācības instruktoriem un jūrnieku profesionālās kvalifikācijas vērtētājiem sertifikātus, kas apliecina viņu atbilstību 1978. gada Starptautiskajā konvencijā par jūrnieku sagatavošanu un diplomēšanu, kā arī sardzes pildīšanu un tās grozījumos noteiktajām prasībām;

- izsniedz atbilstības apliecību (sertifikātu) komersantam, kas veic kuģu būvi, projektēšanu, modernizāciju vai remontu;

- izsniedz atbilstības apliecību (sertifikātu) komersantiem, kas veic kuģa drošības aprīkojuma pārbaudes, kā arī izstrādā tarifus tās sniegtajiem maksas pakalpojumiem, kas saistīti ar hidrogrāfiju, kuģošanas drošību, vides piesārņojuma novēršanu, jūrnieku sagatavošanu un sertifikāciju.

Minētās funkcijas Latvijas Jūras administrācija nodrošina ar Jūrnieku reģistra, Kuģu reģistra, Kuģošanas drošības inspekcijas un Kuģu un ostu aizsardzības nodaļas, kā arī Hidrogrāfijas dienesta darbību.

Kuģošanu Rīgas ostā reglamentē 2006. gada 7. marta Rīgas domes saistošie noteikumi Nr.42 „Rīgas brīvostas noteikumi”²², kas izdoti saskaņā ar Likuma par ostām 6. panta pirmo daļu. Rīgas brīvostas noteikumi nosaka Rīgas brīvostas iekšējo kārtību un kuģošanas drošību Rīgas brīvostas akvatorijā. Noteikumos ir noteiktas brīvostas robežas, kārtība, kādā sniedzama informācija par kuģu ienākšanu un izešanu no ostas, noformējamie dokumenti, sakaru sistēma ostā, loču un kuģu satiksmes dienesta pakalpojumi, kuģu kustības kārtība un ierobežojumi, kuģu stāvēšanas un tauvošanas noteikumi, piestātņu sagatavošanas un lietošanas noteikumi, attauvošanās kārtība, vides aizsardzības noteikumi, padziļināšanas darbu kārtība, ostas drošības un aizsardzības pamatprincipi, muitas, robežsardzes, sanitārais un ugunsdrošības režīms, ostā ņemamās maksas un atbildība par ostas noteikumu pārkāpšanu.

Ir noteiktas ostas kapteiņa pilnvaras, kuģu aizturēšanas kārtība, hidrotehnisko būvju un iekārtu ekspluatācijas noteikumi, velkoņu pakalpojumu sniegšanas kārtība un noteikumi un zvejas noteikumi ostas akvatorijā. Papildus noteikts, ka bez šiem noteikumiem, Latvijas Republikas un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, kuģiem, komersantiem, juridiskām un fiziskām personām, kas atrodas vai darbojas ostā, ir jāievēro:

- SJO Rekomendācijas drošai bīstamo kravu transportēšanai un ar to saistītajām aktivitātēm ostās (IMO Recommendations on the Safe Transport of Dangerous Cargoes and Related Activities in Port Areas, SJO cirkulārs MSC/Circ.675);

- SJO Kravu drošas kraušanas un nostiprināšanas kodeksu ar tā labojumiem (IMO Code of Safe Practice for Cargo Stowage and Securing, SJO rezolūcija A.714(17));

- 1997. gada "Ro-ro termināļu droša darbība" (ICHCA Safe Operation of Ro-ro Terminals, 1997);

- SJO Beramkravu kuģu iekraušanas un izkraušanas drošas prakses kodeksu (BLU kodekss, Code of Practice for the Safe Loading and Unloading of Bulk Carriers (BLU Code), SJO rezolūcija A.862(20));

- SJO, Starptautiskās darba organizācijas, ANO Eiropas ekonomisko lietu komitejas izdotās Vadlīnijas kravas transporta vienību iepakojšanai (IMO/ ILO/ UN ECE Guidelines for Packing of Cargo Transport Units (CTUs), 1997);

- Starptautiskās ostu asociācijas rokasgrāmatu "Bīstamās kravas un ostas vide" (IAPH Dangerous Goods and Port Environment);

- Starptautisko naftas tankkuģu un termināļu drošības rokasgrāmatu (ICS /OCIMF/ IAPH International Safety Guide for Oil Tankers & Terminals – ISGOTT);

- Starptautisko graudu beramkravu drošas pārvadāšanas kodeksu (International Code for the Safe Carriage of Grain in Bulk, SJO rezolūcija MSC.23(59));

- SJO Drošas prakses kodeksu kokmateriālu pārvadāšanai uz kuģa klāja un tā grozījumus (Code of Safe Practice for Ships Carrying Timber Deck Cargoes, as amended, SJO rezolūcija A.715(17));

- 1998. gada "Droša darbība uz konteineru kuģiem" (ICHCA Safe Working on Container Ships, 1998);

- Starptautisko kuģu un ostas iekārtu aizsardzības kodeksu (International Ship and Port Facility (ISPS) Code)³.

Par šo noteikumu neievērošanu personas ir saucamas pie administratīvās, civiltiesiskās vai kriminālatbildības. Personu saukšana pie administratīvās, civiltiesiskās vai kriminālatbildības neatbrīvo no nodarīto zaudējumu atlīdzināšanas pienākuma civiltiesiskā kārtībā. Rīgas brīvostas pārvalde nav atbildīga par citas juridiskās vai fiziskās personas darbības vai bezdarbības rezultātiem un ir tiesīga prasīt jebkuru ostai radīto zaudējumu pilnu kompensāciju.

No 2011. gada 1. maija darbu uzsākusi Rīgas Brīvostas pārvaldes Ostas policija. Ostas policijas nolikumā noteikti šādi pienākumi: kompetences ietvaros kontrolēt ostas noteikumu ievērošanu; nodrošināt personu, transportlīdzekļu un kravu kustības kontroli ostas teritorijā un šķērsojot ostas teritorijas sauszemes robežu; kontrolēt ostas teritorijas aizsardzību pret piesārņojumu; nodrošināt ostas teritorijā radušos piesārņojuma sekas likvidēšanu; kontrolēt Starptautiskā kuģu un ostu iekārtu aizsardzības kodeksa (ISPS) prasību izpildi ostā; kontrolēt ostas teritorijā izvietoto organizāciju darbību atbilstoši ostu iekārtu aizsardzības plāniem; nodrošināt ostas teritorijas sauszemes robežas kontroli; atbilstoši kompetencei nodrošināt ostas iekšējo ūdeņu/ akvatorijas kontroli; nodrošināt personu un sabiedrības drošību. Turklāt, saskaņā ar Ministru kabineta noteikumiem Nr.1060 „Noteikumi par bīstamo un piesārņojošo kravu apripi un kontroli ostās”⁴, Ostas policijas pienākumos ietilpst bīstamo un piesārņojošo kravu termināļu pārbaude; administratīvo un citu likumpārkāpumu novēršana; administratīvo pārkāpumu atklāšana; palīdzības sniegšana personām, iestādēm, uzņēmumiem un organizācijām tiesību aizsardzībā un likumā noteikto pienākumu izpildē ostas teritorijā; administratīvo sodu piemērošana atbilstoši savai kompetencei.

Ostas policijas struktūrā ietilpst: Ostas policijas vadība; Administratīvais birojs; Operatīvās vadības nodaļa; Sabiedriskās kārtības kontroles nodaļa; Ostas perimetra apsardzes nodaļa; Ostas iekšējās drošības dienests. Ostas policija pienākumus veic ciešā sadarbībā ar Valsts policiju un Drošības policiju, tai skaitā garantējot arī NATO civilo un citu kravu drošību Rīgas ostā.

Kuģošanu Ventspils ostā reglamentē 2005. gada 21. novembra Ventspils saistošie noteikumi

Nr.5 "Ventspils brīvostas noteikumi"⁵, kas izdoti saskaņā ar Likuma par ostām 6. pantu. Šajos noteikumos ir noteiktas brīvostas robežas, kuģu pieļaujamie izmēri un parametri kuģošanai ostas akvatorijā, noteikta Kuģu satiksmes dienesta un krasta radiolokācijas stacijas darbības kārtība, loču un velkoņu pakalpojumu izmantošanas kārtība, enkurvietu izmantošanas kārtība, kuģu satiksmes ierobežojumi un aizliegumi, tauvošanās operāciju kārtība, kravas un pasažieru operāciju kārtība, kuģu aizturēšanas, aresta, formalitāšu un ziņošanas kārtība. Ir noteikts robežsardzības, muitas, caurlaižu un sanitārais režīms, vides aizsardzības noteikumi un aizliegumi, ugunsdrošības režīms. Noteikta padziļināšanas darbu kārtība, būvju un iekārtu aizsardzība, ostas maksas, reglamentēta ostas kapteiņa darbība, sakaru struktūra un atbildība par brīvostas noteikumu neievērošanu.

Brīvostas pārvalde, fiziskās vai juridiskās personas, kas darbojas brīvostā, nav atbildīgas par jebkuras citas juridiskas vai fiziskas personas darbības vai bezdarbības rezultātiem un ir tiesīgas panākt kompensāciju par jebkuriem radītajiem zaudējumiem saskaņā ar Civillikumu, Jūras kodeksu⁶ un citiem spēkā esošajiem normatīvajiem aktiem.

Šo noteikumu papildnosacījumos noteikts, ka visi kuģi un uzņēmumi (komercsabiedrības), organizācijas, juridiskās un fiziskās personas, kas atrodas vai darbojas Brīvostā, bez šajos Noteikumos minētajiem Latvijas Republikas un starptautiskajiem normatīvajiem aktiem ievēro:

- Starptautiskās Jūrniecības organizācijas Rekomendācijas drošai bīstamo kravu transportēšanai un ar to saistītajām aktivitātēm ostās (IMO Recommendations on the Safe Transport of Dangerous Cargoes and Related Activities in Port Areas (IMO – 290E, 1995));

- Starptautiskās Jūrniecības organizācijas Kravu drošas kraušanas un nostiprināšanas kodekss (IMO Code of Safe Practice for Cargo Stowage and Securing (IMO – 292E, 1992)) un 1994./1995. gada Labojumi kodeksam (1994/1995 Amendments to the Code IMO – 295E, 1995));

- Ro-ro terminālu droša darbība, 1997. gads (ICHCA Safe Operation of Ro-ro Terminals, 1997);

- Droša darbība uz konteineru kuģiem, 1998. gads (ICHCA Safe Working on Container Ships, 1998);

- Cieto masveida kravu iekraušana un izkraušana, 1998. gads (ICHCA The Loading and Unloading of Solid Bulk Cargoes, 1998);

- Starptautiskās Jūrniecības organizācijas/

Starptautiskās Darba organizācijas/ ANO Eiropas ekonomisko lietu komitejas Vadlīnijas kravas transporta vienību iepakojšanai (IMO/ ILO/ UN ECE Guidelines for Packing of Cargo Transport Units (CTUs) (IMO – 284E, 1997));

- Starptautiskās Ostu asociācijas Bīstamas kravas un Ostas vide (IAPH Dangerous Goods and Port Environment);

- Starptautisko kuģu un ostu iekārtu aizsardzības kodeksu (ISPS kodekss – International code for the security of ships and of port facilities – ISPS code);

- Starptautisko tankkuģu un terminālu drošības rokasgrāmatu – ISGOTT (International Safety Guide for Oil Tankers and Terminals).

Kuģošanu Liepājas ostā reglamentē 2007. gada 20. decembra Liepājas pilsētas domes saistošie noteikumi Nr.23 "Liepājas ostas noteikumi"⁷. Šajos noteikumos noteiktas ostas robežas, sakari ostā, ostas kapteiņa pilnvaras, piestātņu lietošanas noteikumi, loču un velkoņu pakalpojumu sniegšanas kārtība, enkurvietu robežas un to lietošanas kārtība, kuģu ienākšanas un kuģu satiksmes kārtība ostas akvatorijā, kuģu pieņemšanas tehniskās iespējas, kuģu stāvēšanas un iziešanas no ostas noteikumi, ūdenslidēju darbu kārtība, ostas padziļināšanas un mazo kuģu satiksmes kārtība. Ir noteikti ugunsdrošības, vides aizsardzības, bunkurēšanas, kuģu, ostas un ostas iekārtu aizsardzības noteikumi. Noteikts muitas, robežsardzes un sanitārais režīms, ostas maksas un atbildība par ostas noteikumu neievērošanu. Par ostas noteikumu pārkāpšanu ir atbildīga jebkura fiziska vai juridiska persona saskaņā ar Administratīvo pārkāpumu likumu un citiem spēkā esošiem normatīvajiem aktiem. Nekādas norādes vai atsauces uz starptautiskajiem normatīvajiem aktiem, kuri papildus šiem noteikumiem ir jāievēro kuģiem un uzņēmumiem (komercsabiedrībām), organizācijām, juridiskām un fiziskām personām, kas atrodas vai darbojas ostas teritorijā, netiek norādītas.

Liepājas speciālā ekonomiskā zona⁸ tika izveidota 1997. gada 1. martā un tās darbība noteikta līdz 2035. gada 31. decembrim, ar mērķi attīstīt un veicināt tirdzniecību, rūpniecību, kuģniecību un gaisa satiksmi, kā arī starptautisko preču apmaiņu. Respektīvi, tā ir izveidota, lai attīstītu atsevišķu reģionu, kā arī visu valsti kopumā, lai attīstītu ekonomisko situāciju, kā arī piesaistītu investīcijas gan no ārvalstīm, gan no Latvijas. Rīgas un Ventspils brīvostas ir izveidotas ar tiešu tādu pašu mērķi. Ostas ir nodibinātas teritoriāli un stratēģiski svarīgās Latvijas vietās – pie robežām, ūdens, gaisa ceļiem un dzelzceļiem. Lai piesaistītu uzņēmējus, potenciālus partnerus un investorus,

šajās zonās ir izveidots speciālais nodokļu režīms, noteikti īpaši nodokļu atvieglojumi. Tomēr ne visi uzņēmēji pilnīgi izprot situāciju. Šajā gadījumā, nodokļu atvieglojumu iegūšana nozīmē ne tikai pievilcīgu uzņēmējdarbības vidi, bet ir jārēķinās ar papildus izdevumiem kuģošanas drošības nodrošināšanai ostās. Nereti uzņēmējiem tā tomēr nav prioritāte, un kuģošanas drošībai tiek piešķirta sekundāra nozīme.

Roterdama, kas ir viena no Eiropas lielākajām ostām, savos ostas noteikumos ir iekļāvusi sekojošas sadaļas: Bīstamo kravu pārveidāšanas noteikumi pa iekšzemes ūdens ceļiem, kuģu atkritumu nodošanas kārtība, bīstamo vielu pārkraušanas noteikumi, prasības kuģu tauvotāju organizācijām un tauvotājiem, kuģu sagatavošanas noteikumi kravas operācijām, ostas kapteiņa kompetence un atbildība. Ir noteikta kārtība kuģu kravas operāciju ierobežojumiem, kuģa ceļa zīmju izvietojuma kārtība, kuģu dzinēju izmantošanas ierobežojumi, ja kuģi atrodas pie piestātnēm, uz enkura vai uz sēkļa, enkura izmešanas ierobežojumi, ziņojumu kārtība, ostas un vides drošības noteikumi, bunkurēšanas un degvielas pārkraušanas zonas ar noteiktiem atklātas uguns un smēķēšanas ierobežojumiem. Ir noteikti zonēšanas noteikumi attiecībā uz kuģiem, kas pārvadā bīstamas vielas iepakotā veidā vai konteineros. Noteikumos ir iekļauta atsevišķa sadaļa par ostas pakalpojumiem – tauvošanas un attauvošanas kārtība, tauvotāju kompetences un sertificēšanas prasības, drošības prasības kuģiem, tauvotāju un pasažieru pārvadājumiem un ostas drošības noteikumi⁹.

Šajos ostas noteikumos nav iekļauti kuģošanas ierobežojumi meteoroloģisko apsvērumu dēļ, bet, atšķirībā no Latvijas lielo ostu noteikumiem, ir vērsta uzmanība uz navigācijas zīmju izvietojuma kārtību un kuģu tauvotāju kompetenci, sertificēšanu un drošību.

Kā viena no lielākām Eiropas ostām ir jāmin Amsterdamas osta. Tās ostas noteikumos ir ietvertas tādas sadaļas kā vispārīgās definīcijas un piemērošanas joma, vispārīgie noteikumi par atļaujām, izņēmumiem un norādījumiem, noteikumi par ostas izmantošanu un apsaimniekošanu, navigācijas zīmju, slūžu un tiltu lietošanas noteikumi, norāde, ka pašvaldības amatpersonas var izdot papildus noteikumus attiecībā uz kuģošanas obligāto ātrumu ostā. Ir iekļauti vides aizsardzības un drošības noteikumi sabiedriskās kārtības interesēs. Noteikts, ka kuģu

tauvotāji vai kuģu tauvotāju kompānijas nedrīkst nodarboties ar kuģu tauvošanu bez pašvaldības amatpersonu atļaujas. Noteikti tauvošanas noteikumi tankkuģiem, atbildība par noteikumu neievērošanu, kā arī pārejas un nobeiguma noteikumi¹⁰.

Arī šajos noteikumos, līdzīgi kā Roterdamas ostas noteikumos, nav noteikti hidrometeoroloģisko iemeslu ierobežojumi, bet iekļauta atruna, ka tādi var tikt izdoti. Uzmanība tiek vērsta arī uz kuģu tauvotāju kompetenci un sertificēšanu. Šo ostu noteikumi ir orientēti nevis uz ierobežojumu atrunām (ātrums, vēja stiprums, redzamība), bet atrunāta atbildība par negadījumu izraisīšanu, kuģa droša ātruma izvēli atstājot kuģa kapteiņa izvēlē.

Turklāt vēja un redzamības ierobežojuma kritērijus nav iespējams objektīvi izstrādāt, vadoties tikai pēc kuģa garuma vai tonnāžas. Katra atsevišķa kuģa aprīkojums un manevrēšanas spējas ir ļoti individuālas, tādēļ noteikumos tas netiek atspoguļots.

Kaļiņingradas ostas noteikumos arī ietvertas normas, kas paredz kuģa maksimālā ātruma ierobežojumus. Tie ir no 6 līdz 9 mezgliem atkarībā no kuģa iegrimes. Vēja stipruma ierobežojumi ir noteikti pēc kuģu garumiem. Šajos noteikumos arī ir iekļauta norma, ka kuģu kustība ir atļauta tikai pēc atļaujas saņemšanas no kuģu satiksmes dienesta¹¹. Līdzīgi kā Latvijas lielo ostu noteikumos, nav atrunāta kuģu tauvotāju sertificēšana un kompetence.

Līdz ar to ir jāsecina, ka ostas noteikumi Latvijas ostās ir būtiski atšķirīgi no regulējuma citās Eiropas ostās. Tajos iekļautas normas, kuras ar savu ierobežojošo raksturu tieši apdraud kuģu satiksmes dalībnieku civiltiesiskās intereses. Neskatoties uz to, ka pasaulē nav divu vienādu ostu, un katras ostas noteikumi tiek pielāgoti konkrētajai ostai, tomēr atbildīgajām institūcijām un Latvijā – konkrēti pašvaldībām, būtu jāizvairās no šādu normu iekļaušanas savos saistošajos noteikumos. Nav pieļaujams, ka ar saistošajiem noteikumiem var tikt apdraudētas ostas darbinieku intereses gadījumos, kad tie apzinīgi pildījuši tiešos darba pienākumus.

Šobrīd kuģu satiksmes vadības centros (KSVC) darbojas moderni navigācijas un sakaru iekārtu kompleksi, kas spēj nodrošināt kuģu kustības drošību pasaules standartu līmenī. Tas sekmē kuģu drošu ienākšanu Latvijas ostās un paātrina Latvijas iekļaušanos Globālo jūras

avārijas un drošības sakaru sistēmā (GMDSS) un agra brīdinājuma sistēmā (Early Warning System), kas ir ļoti būtiski attiecībā uz bīstamo kravu pārvadātājiem Baltijas jūrā. KSVC ir izvietoti ostas kontroles dienesti, ostas kapteiņi un kuģu satiksmes operatori. KSVC darbinieki kuģu kustības informācijas apstrādei izmanto a/s HMS projektēto informācijas sistēmu Velkonis – vienu no modernākajām ostu IS Baltijas valstīs. Turklāt Latvijas Jūras administrācijas Hidrogrāfijas dienesta Kartogrāfijas daļa ir vienīgā institūcija Latvijā, kas sagatavo un izdod jūras kartes gan elektroniskā, gan papīra formātā. Jūras administrācijas sagatavotās kartes pārklāj visus Latvijas Republikas teritoriālos ūdeņus un ekskluzīvo ekonomisko zonu. No kartogrāfu veikuma ir atkarīgs, cik kvalitatīvas, precīzas, saprotamas un lietošanai ērtas kartes saņem kuģotāji, turklāt ne tikai Latvijā, bet gandrīz visā pasaulē.

Tomēr, pētot ostu darbību, intervējot ostu vadošās amatpersonas kuģošanas drošības jautājumos, analizējot ar kuģošanas drošību saistīto ostas darbinieku anketēšanas rezultātus, ir jāsecina, ka pastāv būtiskas problēmas kuģošanas drošības tiesiskajā regulējumā:

1. Ostas noteikumos tiek ietvertas normas, piemēram, maksimālais kuģošanas ātrums 8 mezgli, kā noteikts Rīgas brīvdostas noteikumu 71. punktā, 5 mezgli - Ventspils brīvdostas noteikumu 67. punktā un Liepājas ostas noteikumu 70. punktā. Šādas normas ievērošana bieži vien nav iespējama, jo tā ir atkarīga no kuģu tehniskajiem parametriem, meteoroloģiskajiem apstākļiem, straumes, kuģošanas maršruta un virkni citu apstākļu. Bieži ir gadījumi, kad atbilstoši labai jūras praksei, kuģa drošs ātrums pārsniedz noteiktos ierobežojumus, un kuģa kapteinim, locim un kuģu satiksmes dienesta operatoriem ostas noteikumu ievērošana nav iespējama. Šāda ostas noteikumu neievērošana (ostas noteikumi ir pašvaldību izdots administratīvs akts) izraisa gan administratīvo, gan civiltiesisko, gan arī kriminālatbildību smagu seku gadījumā.

2. Vienvirziena satiksme ostas akvatorijā ir noteikta Rīgas brīvdostas noteikumu 71. punktā, Ventspils brīvdostas noteikumu 69. punktā un Liepājas ostas noteikumu 81. punktā. Liepājā šāds kustības ierobežojuma noteikums kuģu satiksmes dienesta operatoriem ir jāpārkāpj ikdienā. Šis bojas atrodas 2,5 jūras jūdzes no ostas vārtiem, un kuģu divvirziena kustība, izvērtējot apstākļus, praktiski ir iespējama vismaz vēl 1 – 1,5 jūras jūdzes. Bez šaubām, neviens normatīvais akts neliek šos noteikumus pārkāpt. Bet tā kā Kapteiņdienests ir pakļauts Brīvdostas pārvaldei,

vai Liepājas gadījumā – LSEZ pārvaldei, kas pēc savas būtības ir komercstruktūras un ir ieinteresētas kuģu apgrozījuma paaugstināšanā, šādu darbinieku rīcību var uzskatīt par biznesa kavēkli un var tikt pārskatīts jautājums par darbinieka kompetenci vai atbilstību amatam, neskatoties uz to, ka noteikumos ir atruna, ka lēmumu var pieņemt kuģu satiksmes dienesta operators. Tādā viedā pastāv iespēja, ka darbiniekiem par noteikumu striktu ievērošanu iestāsies nelabvēlīgas sekas.

3. Kā vienu no lielākajām problēmām var minēt ostu darbības struktūru, kas izpaužas kā Kapteiņdienesta pakļautība Brīvdostu pārvaldēm un Liepājā – Liepājas speciālās ekonomiskās zonas pārvaldei, kas pēc būtības ir komercstruktūras. Tieši Kapteiņdienests ir atbildīgs par kuģošanas drošības nodrošināšanu ostās, un tā pakļautība komercstruktūrām ir ne tikai nelohģiska, bet arī bīstama kuģošanas drošībai, rada apkārtējās vides piesārņošanas draudus un apdraud cilvēku dzīvības uz jūras.

4. Atbilstoši IALA¹², kuģu satiksmes dienesta darbība noris ierobežotās vai ierobežotas piekļuves zonās un izpaužas kā konsultatīva un atbalsta sniegšanas darbība šajās teritorijās. Tas nozīmē, ka tas ir informācijas sniegšanas serviss un visiem kuģu satiksmes dienesta ieteikumiem var būt tikai ieteikuma raksturs. Tomēr visos Latvijas lielo ostu noteikumos ir iekļauti punkti, ka kuģi kustību drīkst uzsākt tikai pēc atļaujas saņemšanas no šī dienesta. Līdz ar to kuģu satiksmes dienesta operatoriem tiek uzlikts pienākums rīkoties pretēji Starptautiskajām normām – atļaut vai neatļaut kuģim uzsākt kustību. Šāda ostas noteikumu norma, protams, nevar radīt dienesta operatoram tiesiskas sekas. Tomēr, vadoties pēc starptautisko tiesību normām, kuģu īpašnieki vai kapteiņi, uzrakstot Jūras protestu, ir tiesīgi nepakļauties operatoru rīkojumiem. Līdz ar to kuģu satiksmes dienesta rīcība var radīt tiesiskas sekas Latvijas valstij.

5. Latvijas tiesību normās nav prasīta kuģu tauvotāju sertifikācija, līdz ar to kuģus drīkst pietauvot un attauvot personas bez speciālas sagatavotības. Tas savukārt rada draudus cilvēku drošībai kuģu pietauvošanas un attauvošanas procedūru laikā. Latvijas lielajās ostās kuģu tauvotāju kompetence tiek apstiprināta ar matroža apliecību, un tiek uzskatīts par pieņemamu, ja tauvotājam ir Matroža uz iekšējo ūdeņu kuģiem sertifikāts. Bet matrožu darbs uz kuģiem būtiski atšķiras no kuģu pietauvotāju un attauvotāju darba, jo tam ir cita specifika. Iekšējo ūdeņu kuģi parasti ir mazizmēra, bet kuģu tauvotājiem pārsvarā ir darbs ar lielizmēra kuģiem. Tautvotāji

nav speciāli apmācīti ne tauvošanā, ne arī drošības jautājumos.

6. Nevienos lielo ostu noteikumos netiek noteikts maksimālais kuģa garums, kad ostas tauvotāju pakalpojumi ir obligāti. Līdz ar to kuģiem ir iespēja tos neizmantojot un tauvot kuģi ar savas ekipāžas palīdzību. Tas rada tiešus draudus kuģošanas un cilvēku drošībai. Šajā gadījumā tiek pārkāpta SOLAS konvencija, jo kuģa ekipāžas locekļi, pietauvojot savu kuģi, tiek nogādāti uz piestātnes bez konvencijā noteiktā, atbilstošā aprikojuma.

7. Ostas noteikumos nav noteikts boju izvietojuma minimālais attālums uz kuģu ceļiem. Kuģim, ejot pa kuģa ceļu, galvenais virziena orientieris ir vadlīnija vai bojas. Ja noteikumos noteiktā minimālā redzamība, kad ir atļauta kuģu kustība, ir 0,3 j.j., tad arī bojām būtu jāatrodas vienai no otras ne tālāk par 0,3 j.j. Šāds boju izvietojums sliktas redzamības apstākļos, kad vadlīnijas ugunis nav redzamas, var novērst kuģa novirzīšanos no kursa un uzskriešanu uz sēkļa, tādā veidā pasargājot no civiltiesiskām sekām ostas, ločus un kuģu kapteiņus.

Atsauces

- ¹ Jūrlietu pārvaldes un jūras drošības likums. 31.10.2002. likums/LV, 168 (2743), 19.11.2002., Ziņotājs, 23, 12.12.2002.
- ² Rīgas brīvostas noteikumi. Rīgas domes 07.03.2006. saistošie noteikumi Nr. 42/LV, 55 (3423), 05.04.2006.
- ³ Starptautiskais kuģu un ostas iekārtu aizsardzības kodekss. 12.12.2002. starptautisks dokuments / LV, 100 (3048), 28.06.2004.
- ⁴ Noteikumi par bīstamo un piesārņojošo kravu apriti un kontroli ostās. Ministru kabineta 15.09.2009. noteikumi Nr.1060/LV, 149 (4135), 18.09.2009.
- ⁵ Ventpils brīvostas noteikumi. Ventpils pilsētas domes 02.03.2012. saistošie noteikumi Nr. 9/LV, 59 (4662), 17.04.2012.
- ⁶ Jūras kodekss. 29.05.2003. likums/LV, 91 (2856), 18.06.2003., Ziņotājs, 14, 24.07.2003.
- ⁷ Liepājas ostas noteikumi. Liepājas pilsētas domes 20.12.2007. saistošie noteikumi Nr. 23/LV, 18 (3802), 01.02.2008.
- ⁸ Liepājas speciālās ekonomiskās zonas likums. 17.02.1997. likums/LV, 63/64 (778/779), 04.03.1997., Ziņotājs, 6, 27.03.1997.
- ⁹ Rotterdam Port Management Bye-Laws (version: September 2011) http://www.portofrotterdam.com/de/Hafen/hafenstatistiken/Documents/rotterdam_port_management_byelaws_non-authoritative_%2004112011.pdf. Skatīts 2014.gada 20 aprīlī. Autora tulkojums.
- ¹⁰ Regionale Havenverordening Noordzeekanaalgebied 2010 (2010 Regional Port Bye-laws) <http://www.portofamsterdam.nl/docs/uk/Legislation%20and%20regulations/Regionale%20havenverordening%20NZK%202010%20engelstalige%20versie%20def%20100426.pdf>. Skatīts 2014. gada 20. aprīlī. Autora tulkojums.
- ¹¹ http://www.intorg.gazinter.net/english/regulation_2_eng.htm. Skatīts 2014. gada 20. aprīlī. Autora tulkojums.
- ¹² http://www.iala-aism.org/iala/publications/documentspdf/doc_262_eng.pdf. Autora tulkojums.

Abstract

The importance and the great potential for improvements for Latvian ports are directly linked to its geographic position, being located between Europe and Asia. This is why due to the essential role it plays in maritime, Latvian ports cannot be excluded from the international law of the Sea. A prerequisite for maritime safety insurance in ports is the development of maritime security and port legal acts in accordance with the modern international law and regulations. Operations of the major ports in Latvia as well as the maritime safety in ports are controlled and regulated by binding rules issued by municipalities. This study focuses on examining the norms included in the port regulations

as well as to what extent ports are capable of ensuring navigation safety in ports according to the legal framework. The study also compares and analyses the differences in legal frameworks in the major Latvian ports, their solution in improving the regulations as well as suggesting a possible way on how the port rulemaking body should be structured.

Аннотация

Порт, его важность и большой потенциал развития в Латвии связан с географическим положением страны между Европой и Азией. Латвийские порты, как важнейшая составная часть плавания, неотделима от морского права и международных правовых норм. Главным условием является обеспечение безопасности плавания в портах, безопасность судовождения и действие права в соответствии с современными международными требованиями. Деятельность крупных латвийских портов, в том числе безопасность судовождения, регулируется правилами порта, которые издаются местными самоуправлениями. В статье рассмотрены сегодняшние нормы и правила, включенные в правила порта, и возможности обеспечения безопасности плавания в портах в соответствии с правовым регулированием. В статье также сравниваются и анализируются различия правового регулирования деятельности больших портов Латвии и Европы, предложены решения по совершенствованию правил портов и выражено мнение автора о том, как создавать структуру разработки правил портов.

VALSTS TIESĪBU ARAKŠNOZARE

МЕСТО ЛИБЕРАЛЬНО-ПРАВОВОЙ МЫСЛИ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ В СОВРЕМЕННОМ ЮРИДИЧЕСКОМ ОБРАЗОВАНИИ

Руслан Пузиков, заслуженный работник науки и образования РАЕ, кандидат юридических наук, профессор РАЕ, заместитель директора Института права по научной работе ФГБОУ ВПО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина», Россия

Ольга Макарова, аспирант кафедры теории государства и права Института права ГОУВПО «Тамбовский государственный университет имени Г.Р. Державина», Россия

Согласно ст. 1 Конституции РФ, Россия есть демократическое федеративное правовое государство с республиканской формой правления. Однако провозглашение государства в качестве правового является важнейшим фактом, поскольку не все конституции, даже самых развитых демократических государств, таких как США, Германия, Франция, Нидерланды, содержат подобные положения. Вместе с тем, признание Российского государства правовым на сегодняшний день надлежит рассматривать скорее не как состоявшееся явление, а как одну из основных целей, которую еще предстоит достичь в ходе реформирования государства и создания свободного гражданского общества. Ведь русский народ всегда относился к власти иначе, чем европейские народы. Он редко боролся с властью и, главное – старался не участвовать в ней. Русский человек всегда смотрел на власть как на зло, от которого он должен устраняться. Но в то же время русский народ, в силу своего менталитета, тоскует по сильной руке, по мощному государству. Поэт XX века Игорь Губерман по этому поводу писал:

Российский нрав прославлен в мире,
Его исследуют везде.
Он так диковинно обширен,
Что сам тоскует по узде.

В данном контексте особое значение приобретает вопрос о правовом сознании юристов. Так, юрист, обладая развитым со-

знанием, способен стать активным носителем правовой культуры идей демократии и справедливости, а, следовательно, успешно участвовать в решении проблем укрепления законности, повышения правовой культуры и правосознания населения. Юридическое образование в единстве обучения и воспитания является одним из главных способов формирования правосознания юристов. Профессиональная подготовка является одним из важных этапов становления личности будущего специалиста.

От уровня деятельности юристов в значительной мере зависит не только эффективное функционирование механизма правового регулирования, но и отношение рядовых граждан к праву и правовым институтам. Другими словами, авторитет права и государства, уровень правового сознания, правовой культуры населения во многом определяются профессионализмом юридических кадров.

К сожалению, в настоящее время в современном юридическом образовании либерально-правовая мысль конца XIX – начала XX вв. занимает весьма скромное место. Так, в курсе истории политических и правовых учений данная тематика изложена фрагментарно, в основном дается всего лишь общая оценка деятельности отдельных ученых, таких как Б.Н. Чичерин, А.Д. Градовский. Не уделено должного внимания либерально-правовому наследию конца XIX

– начала XX вв. и в рамках курса теории государства и права, несмотря на то, что ученые данного периода активно участвовали в формировании новой правовой науки, характеризующейся тенденцией строгой систематизации знаний о праве, тщательной разработки вопросов юридической техники, широких научных обобщений, сравнительного метода анализа.

Перед современной юридической наукой возникла необходимость критического осмысления, оценки и пересмотра идейного отечественного наследия с иных теоретико-методологических позиций в изменившихся социально-политических и идеологических условиях жизни.

Далее мы рассмотрим разработанные либеральными учеными основные учения о праве и государстве, которые необходимо было бы включить в курс истории политических и правовых учений, а также теории государства и права. Начнем с предпосылок и основных тенденций развития либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв.

Во второй половине XIX – начале XX века в государствоведении и правоведении сложилось несколько научных направлений. Наиболее значительными были консервативное, либеральное, социалистическое. Либерализм как политическое течение занимал срединное место на российской политической арене между революционным радикализмом и консервативным охранительным направлением. Российский либерализм, зародившись в эпоху правления Екатерины II, прошел в дальнейшем несколько этапов развития.

Партийное оформление российской либерализм получил в период революции 1905 – 1907 гг. К примеру, 12 – 18 октября 1905 г. в Москве состоялся учредительный съезд партии конституционных демократов. Собравшиеся на съезде делегаты объявили, что их партия создана для выражения общих интересов всего народа. В принятых на первом съезде документах провозглашалась цель установления в России конституционного строя на демократических началах и улучшения экономического положения трудящихся масс.

Либеральные ценности выражались в программных положениях партии консти-

туционных демократов. Серьезными были предложения по вопросу реального осуществления в России института гражданских прав и свобод. Либералы предлагали ввести принцип равенства всех граждан перед законом, свободу слова и совести, свободу собраний и союзов, правовые гарантии неприкосновенности личности.

В либеральных законопроектах оформлялась демократическая идея о расширении судебной защиты, невмешательстве административной власти в судебные дела.

Общеполитические требования и конституционно-правовая программа либералов были направлены на постепенное реформирование государственного строя России по пути формирования конституционно-правового государства.

Либеральные реформы 60 – 70-х гг. затронули все сферы политической, социальной и культурной жизни общества, стимулировали интенсивное развитие правовой мысли и правовой теории. Центрами юридической науки стали университеты, где кафедры занимали такие звезды первой величины, как Б.Н. Чичерин, А.Д. Градовский, В.И. Сергеевич и др.

Яркие фигуры появились и в консервативном политическом лагере. Охранительная идеология К.П. Победоносцева подкрепляется блестящими исследованиями о власти и праве Л.А. Тихомирова и К.Н. Леонтьева. Консерваторы считали, что необходимо вернуться ко многим традиционным, глубоко национальным принципам российской государственности; они осуждали поспешность и радикализм реформ. Вскоре многие прогнозы представителей этого направления оправдались.

1 марта 1881 г. был убит император Александр II. В день своей смерти он намеревался подписать так называемую конституцию. Вслед за террористическим актом царское правительство приняло ряд чрезвычайных законов, органично вписавшихся в волну контрреформ, нараставшую в стране.

Либеральная политико-правовая мысль на время затухает и уступает место менее прогрессистским идеям. Однако одновременно с «подмораживанием прогресса» (выражение

К.Н. Леонтьева) усиливаются социально-утопические и социалистические идейные влияния. Ненадолго «властителями дум» становятся Н.К. Михайловский, П.Л. Лавров, К.Д. Кавелин. И уже вслед за ними последовала череда менее романтических, более целеустремленных марксистских и не вполне марксистских социалистов: Г.В. Плеханов, Н.И. Зибер, П.Б. Струве, В.И. Ленин и др.

В конце XIX столетия отечественная правовая мысль впервые предприняла попытку выделить из достаточно неопределенной сферы философии права собственно теорию права. Этому благоприятствовал господствовавший в общественных науках позитивизм. Он повлиял на методологию даже таких идеалистически настроенных деятелей, какими были М.Н. Катков и К.П. Победоносцев¹.

Для российской либерально-правовой мысли был характерен вопрос о соотношении естественного и позитивного права. Данная проблема возникла в отечественной юриспруденции в силу того, что процесс либерализации неизбежно привел к возрождению теории естественного права, в то время как традиционным для русской философско-правовой мысли был позитивизм.

Так, к началу XX века в России появляется течение, известное под названием «возрождённого естественного права». Это было одно из наиболее авторитетных направлений в русском правоведении, тесно связанное с философско-правовой мыслью данного периода. Его наиболее яркие представители в лице П.И. Новгородцева, Б.А. Кистяковского, Е.Н. Трубецкого, С.А. Котляревского, Н.А. Бердяева, С.Н. Булгакова, И.А. Покровского, И.В. Михайловского, А.С. Яценко, В.М. Гессена, Б.П. Вышеславцева, С.Л. Франка и других, продолжая традиции Б.Н. Чичерина и В.С. Соловьёва, отстаивали тесную связь права и нравственности, отстаивали первостепенную значимость личности, власти и свободы для построения правового государства, а в политическом плане выступали за установление в России конституционного строя².

С одной стороны, естественно-правовая теория обогатила российское правопонимание признанием социальной значимости

правовых и государственных институтов, обусловленности их становления и развития индивидуальной свободой и характером взаимодействия индивидов между собой. С другой стороны, традиционность русской философско-правовой мысли не позволила отказаться от позитивистского подхода.

Наоборот, позитивизм под влиянием естественно-правовой идеи обрел новые черты и более четко определил свои методологические основания. Взаимодействие естественно-правового и позитивного направления в русской правовой школе в XIX – начале XX вв. явилось необходимым условием развития отечественной философско-правовой мысли³.

Либеральная доктрина, как известно, включала в себя такие базовые принципы, как приоритет человеческой личности, свободы личности как абсолютной универсальной ценности; следование политическому и идейному плюрализму, политической борьбе в цивилизованных правовых формах; парламентская демократия как наиболее приемлемая форма государственного устройства; разделение властей и т. д. Их не только изучение, но даже простое упоминание имеет для современной России существенное практическое политическое значение. В частности, поможет объяснить, или хотя бы предпринять такую попытку, причины такого явления как отторжение либеральных ценностей в современной России⁴.

Для научного сообщества конца XIX – начала XX века характерно отсутствие специальных трудов, посвященных осмыслению интеллектуального наследия того или иного ученого, однако безусловный интерес представляют отзывы и рецензии А.Д. Градовского, М.М. Ковалевского, Н.М. Коркунова, А.А. Кизеветтера, И.В. Вернадского и других по поводу наиболее значимых, с точки зрения избранной нами темы, работ, а также публикации П.И. Новгородцева, А.А. Боголепова, С.А. Котляревского, К.М. Солодова, П. Сорокина, П.Н. Милюкова, Г.Ф. Шершеневича, приуроченные к юбилеям или смерти исследователей.

В советской историко-правовой науке безраздельно господствовало учение о пролетарской демократии, и по понятным

идеологическим мотивам научное наследие российских либеральных ученых второй половины XIX – начала XX века оказалось невостребованным.

С конца 1970-х, особенно в 1990-е годы, политические и научные портреты отечественных мыслителей начинают довольно рельефно вырисовываться в трудах по истории политических и правовых учений, социологии, политологии, истории и философии права.

Этот период характеризуется появлением устойчивого интереса к либеральным представителям юридической науки и российскому либерализму в целом (труды С.А. Пяткиной, В.Д. Зорькина, Н.Я. Куприца, А.И. Экимова, В.С. Нерсесянца, В.Г. Графского, Л.С. Мамута, П.С. Грацианского, И.А. Исаева, А.Н. Медушевского, А.М. Величко, Л.В. Селезневой, Н.В. Иллерицкой и др.). В исследовательских работах намечаются новые подходы, которым присущи попытки выделить рациональные зерна этого идейного направления, где фигуры Б.Н. Чичерина, М.М. Ковалевского и П.И. Новгородцева становятся одними из наиболее значимых.

Из массива работ этого периода необходимо выделить труды Н.Я. Куприца, В.Д. Зорькина, А.И. Экимова, В.Г. Графского и И.А. Исаева, в которых впервые в советской юридической науке на монографическом уровне исследованы государственно-правовые взгляды крупнейших либеральных представителей российской юриспруденции – М.М. Ковалевского, С.А. Муромцева, Б.Н. Чичерина и Н.М. Коркунова⁵.

Вполне объяснимое сохранение определенных идеологических клише не помешало авторам раскрыть сущность методологических и юридических воззрений либеральных ученых, в том числе на происхождение государства, право, классификацию форм правления, теорию разделения властей, проблему прав и свобод человека, политико-правовой идеал и т. д. Отметим, что в последнее время появились диссертационные исследования данной тематике⁶.

Научная мысль этого периода фиксирует чрезвычайную значимость для юриспруденции осмысления идеи свободы и создания теории народного представительства

Б.Н. Чичериным; исследования происхождения и развития западноевропейских либерально-демократических идей, характеристики исторических форм демократии, разработки теории прогресса М.М. Ковалевским; изучения институтов прямой демократии, в частности швейцарского референдума, П.И. Новгородцевым; постановки проблемы осмысления европейского конституционализма и местного самоуправления в России А.Д. Градовским; идеи договорного начала как основной черты раннефеодального государства, теории народного правления в Древней Руси, трактовки земских соборов в качестве представительных учреждений В.И. Сергеевичем. Далее мы подробнее рассмотрим данные вопросы.

Либеральная теория государства представляет собой синтез юридических и мета-юридических концептуальных положений. Теоретики государства не ограничивались догматической разработкой институтов конституционного государства. В исследовании государства либеральные ученые-юристы широко использовали знания, полученные социологической и психологической науками. В поле их научного зрения находилось выяснение социально-психологической природы общества, государства, власти и права. Важным для них в этом смысле было исследование причин и процесса происхождения государства с тем, чтобы показать, что государство не только правовой институт, но и реально существующий социальный факт, имеющий историческое происхождение.

Происхождение и функционирование государства исследовались либеральными теоретиками во взаимосвязях с обществом. Поэтому важной характерной чертой их взглядов является тщательная и всесторонняя разработка учения об обществе. На фоне критики механистической (теория общественного договора), органической и других теорий ими было выработано синтетическое учение об обществе, которое сочетало в себе индивидуально-психологические и социально-исторические подходы.

Либеральные ученые-юристы России работали собственную теорию правового государства. Теория правового государства,

разработанная русскими мыслителями, во многом опиралась на западноевропейские аналоги. Но объясняется это не только тем, что имело место простое заимствование чужого опыта, но и тем, что фундаментальные основы правового государства имеют внеклассовый и даже внеисторический характер и должны быть отнесены к общечеловеческим ценностям. Как при постройке моста необходимо соблюдать определённые законы механики, так и при строительстве правового государства необходимо следовать определённым руководящим началам. Прежде всего, это соблюдение и развитие всех прав и свобод человека, включая как гражданские, так и социальные и политические права, это верховенство права над государственной властью и закона над подзаконными актами; наконец, это разделение властей как необходимая предпосылка для реализации вышеназванных принципов и высокий уровень правосознания общества, позволяющий воспринимать право как онтологическую ценность⁷.

В отличие от ученых Германии, которые обосновали теорию формального правового государства, русские юристы считали, что правовое государство – это понятие метаюридическое, которое представляет собой идеальный тип государства. Эмпирическим же типом являлось конституционное государство как необходимая предпосылка становления в будущем правового государства.

Государство исследовалось не только в статике как система конститутивных элементов: власть, территория, население. Теоретические разработки либеральных ученых-юристов не ограничивались также чисто юридическими конструкциями, когда государство определялось как субъект права или правовое отношение. Такие взгляды на государство имеют научное значение, но не дают инструментария для раскрытия его сущности. Поэтому либеральные теоретики исследовали государство в его динамике, то есть через посредство анализа его функций.

Функциональная характеристика государства позволяла ученым-юристам исследовать вопросы социальной ценности и социального назначения государства. Про-

веденный анализ взглядов российских либеральных теоретиков на функции государства приводит к выводу о том, что в них обнаруживается отражение объективных закономерностей трансформации государства «ночного сторожа» в социально ориентированное государство.

Изменение парадигмы правопонимания в русской юридической науке, раскрытие социально-психологической природы власти выводит ученых на исследование проблемы соотношения государства (власти) и права. Под этим углом зрения выясняется роль государства в правотворчестве. Обосновывается императивный характер правовых норм не только для граждан, но и для государства.

Особое значение приобретают либеральные концепции связанности государства правом, их социальное назначение. Отход от теории юридического позитивизма дал возможность по-новому интерпретировать проблему связанности государства правом.

Деятельность государства ограничивается правом потому, что нормативные предписания имеют не только государственно-властную природу, но содержание правовых норм определяется общественным правосознанием. Нормы права выражают, прежде всего, интересы и потребности общества. Государство уже не может бесконтрольно, руководствуясь только своими интересами, творить право.

Социальное назначение концепции связанности государства (власти) правом состояло в том, чтобы государство стало институтом общественного служения, имело развитую социальную функцию и способствовало формированию принципов социального государства и социальной солидарности. Этот вывод важен для современной России, поскольку в процессе проводимых реформ недооценивается роль государства. Формирование сильного социально-ориентированного государства, действующего в правовых рамках, – это то, что необходимо для современного российского человека и общества.

Конституционное государство, в соответствии со взглядами ученых, представляло определенную степень воплощения правового

государства. Оно ассоциировалось с рядом правовых институтов, закрепленных в конституционно-правовых актах. Наибольшее внимание обращалось на раскрытие истории становления и выявления юридической природы принципа разделения властей, народного суверенитета в его соотношении с государственным суверенитетом, а также места и роли в конституционном государстве института судебной власти и административной юстиции.

Либеральные теоретики государства не выработали концепцию конституционализма, поэтому ими анализировались конституции государств, существовавших на тот исторический период. Обобщенные выводы, полученные в результате анализа институтов конституционного государства, применялись для интерпретации тех положений, которые нашли свое закрепление в новой редакции Основных законов российской империи⁸.

Теория разделения властей у русских юристов приобрела своеобразную интерпретацию. По своей сути это уже была не теория разделения властей, а теория разделения функций и теория совместного властвования. В системе органов государственной власти приоритет признавался за народным представительством как органом правотворчества, обеспечивающим верховенство закона в иерархии нормативных правовых актов.

Таким образом, в модификации теории разделения властей, данной русскими юристами, обосновывается господство представительного органа государственной власти. Разделение власти на законодательную, исполнительную и судебную ими не принималось, так как, по мнению либеральных теоретиков государства, власть неделима, дифференцироваться могут только функции единой власти, осуществление которых возлагается на соответствующие органы, которые действуют в пределах установленной законом компетенции. Н.М. Коркунов предлагал заменить его принципом «совместного властвования». Нет ни одного государства, констатирует учёный, где бы законодательство, исполнение и суд были строго обособлены друг от друга. Подчёркнуто академический анализ теории разделения властей скрывает определённую

направленность концепции Н.М. Коркунова – ограничить произвол самодержавия, добиться модернизации политической власти в угодном для либералов направлении⁹.

Б.А. Кистяковский по этому поводу писал: «Как государство есть нечто целое, единое и неделимое, так и власть неделима. Власть принадлежит государству в его целом, и в нём не несколько властей, а только одна единая власть, поэтому, разделение властей не может служить гарантией политической свободы, неприкосновенности личности, конституционного строя и правового характера государственной власти»¹⁰.

Б.А. Кистяковский считал, что гарантии верховенства права не в том или другом распределении власти, а в самом характере государственной власти, которая должна подчиняться, прежде всего, Конституции. Хотя, отвергнув теорию разделения властей в её целом, Кистяковский всё-таки признавал, что «некоторые положения её, как, например, требование, чтобы законодательная власть принадлежала народному представительству, очень способствовали развитию конституционных идей»¹¹.

Идея народного суверенитета рассматривалась русскими государствоведами в историческом её развитии. Они отмечали, что эта идея сыграла положительную роль в эволюции взглядов на государство. Народный суверенитет противопоставлялся монархическому суверенитету.

Вместе с тем, либеральные теоретики государства приходят к выводу, что по мере исторического развития все очевидней становится иллюзорность и юридическая фиктивность идеи народного суверенитета, поскольку в такой её интерпретации, которая содержится в работах Ж.Ж. Руссо, она неосуществима на практике. На самом деле речь может идти не о народном суверенитете, а о суверенитете государства, так как вне государственной организации народа, как юридической категории, быть не может.

В механизме конституционного государства важная роль отводилась суду и административной юстиции. Изучив практику зарубежных государств, либеральные юристы положительно отнеслись к институту конституционного контроля, который к тому

времени существовал в США в лице Верховного суда. Учеными глубоко исследовались теория и практика административной юстиции в таких государствах, как Германия, Франция и др. Они приходят к выводу о необходимости и целесообразности учреждения административной юстиции в системе органов российского государства как одной из предпосылок демократической модернизации российского государства.

Форму правления либеральные теоретики государства рассматривали как организацию верховной государственной власти. С формально-юридических позиций анализируются особенности таких форм правления, как абсолютная и конституционная монархия, виды конституционной монархии, республики и их виды. Выявляются особенности юридической природы перечисленных форм правления. Особое место отводится анализу формы правления российского государства. Во взглядах на эту проблему существовали различные точки зрения как в среде либеральных ученых, так и их оппонентов – юристов консервативного и социалистического направления в политико-правовой мысли России.

Проблема форм государственного устройства (форм организации государственного единства) была неотъемлемой частью теории государства. Всестороннему юридическому анализу подвергаются такие государственные соединения, как протекторат, сюзеренное и вассальное государство, личная и реальная уния, союз государств (конфедерация), союзное государство (федерация), а также унитарное государство.

Наибольшую сложность для исследования представляла федерация, в частности, вопрос о принадлежности суверенитета в федеративном государстве. По мнению авторов, наиболее аргументированной является позиция тех ученых, которые признавали наличие государственного суверенитета за федерацией в целом, как единого государства, и отрицали теории несuverенного государства. Анализ формы государственного устройства Российской империи дал весьма интересные результаты, которые являются, на наш взгляд, ценными не только с познавательной, но и с практической точки зрения¹².

Весьма плодотворными для развития теории естественного права были идеи М.М. Ковалевского о необходимости дополнения публичных прав граждан, провозглашенных французской Декларацией 1789 г., политическими и экономическими правами, в частности правом на труд.

Разрабатывалось учение и о государственном праве. Так, исходя из своей концепции государства как юридического отношения властвования, Н.М. Коркунов учение о государственном праве понимает как учение об этом отношении и его элементах. Соответственно система государственного права подразделяется на четыре основных отдела: 1) общая характеристика государственного строя; 2) учение о субъектах государственного отношения – монарха и подданных; 3) учение об объекте – о власти, ее функциях и органах; 4) учение о содержании государственного отношения – о правах и обязанностях монарха и подданных. В рамках этой проблематики автор выделяет общую и особенную части курса, в которых последовательно раскрывает содержание всех вопросов русского государственного права конца XIX в.

Труды Г.Ф. Шершеневича были посвящены вопросам новой тогда для российского правоведения области – торговому праву, а докторская диссертация – авторскому праву на литературные произведения; во вторых, его монографии, учебные курсы и университетские учебники, посвященные проблемам торгового, конкурсного, вексельного, гражданского права являлись важным вкладом в отечественное и европейское правоведение¹³. В условиях модернизации хозяйственной системы страны его труды были актуальны и востребованы. Цивилистические сочинения Г.Ф. Шершеневича оказали значительное воздействие на судебную практику России. Кроме того, научные исследования общих вопросов кодификации гражданского права в России привели к тому, что Г.Ф. Шершеневич сделал вывод о необходимости устранения дуализма в частном праве и объединения гражданского и торгового кодекса, что было практически использовано составителями проекта Гражданского Уложения.

Профессор Г.Ф. Шершеневич внёс существенный вклад в юридическую науку, в разработку её методологии, проанализировав 4 метода: догматический, исторический, социологический и критический. Изучение методологических приемов права переносит центр исследовательского интереса Г.Ф. Шершеневича на освоение проблем общей теории права¹⁴. Так, многие положения «Общей теории права» (в 4 томах: вып. 1 – М., 1910; вып. 2 – М., 1911; вып. 3 и 4 – М., 1912) не потеряли своей актуальности и в наше время.

Следует отметить, что именно Б. Н. Чичерин, представитель либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв., первым начал в конце 60-х гг. XIX в. читать курс лекций под названием «История политических учений» в Московском университете¹⁵.

На наш взгляд, такие воззрения не мо-

гут не находить поддержки научного общества, ибо они являются прямым продолжением традиций российской правовой и политической культуры, основной составляющей которой являются представления о справедливом государстве. Данные положения не могут быть не использованы при подготовке молодых кадров. На наш взгляд, указанные выше идеи должны быть включены в курсы истории политических и правовых учений, теории права и государства, отраслевых наук: гражданского, уголовного, конституционного (государственного) права.

Кроме того, большой вклад в приобщении студентов к наследию либеральных ученых указанного периода могли бы внести круглые столы, научно-практические конференции, студенческие олимпиады, посвященные данной тематике.

Ссылки

- ¹ См.: Антология мировой политической мысли. Т.V. М.: Мысль. – 1997. – С. 5.
- ² См.: Власть и право: Из истории русской правовой мысли (Сост.: А.В. Поляков, И.Ю. Козлихин). Л.: 1990. С. 12 – 13.
- ³ См.: Никищенкова М.А. Идея правового государства в русской либерально-правовой мысли конца XIX - начала XX вв. (Историко-правовой и теоретико-методологический аспекты) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Никищенкова. – Казань, 2002. С. 21 – 23.
- ⁴ См. Акашкин И.А. Формирование политико-правовой доктрины российского либерализма во второй половине XIX – начале XX веков [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И.А. Акашкин. Современная гуманитарная академия. – М., 2009. – С. 23 – 24.
- ⁵ См.: Грязнова Т.Е. Идея демократии в российской либеральной правовой мысли второй половины XIX – первой половины XX века [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.Е. Грязнова. – Нижний Новгород, 2010. С. 5.
- ⁶ См.: Акашкин И.А. Формирование политико-правовой доктрины российского либерализма во второй половине XIX – начале XX веков [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / И.А. Акашкин; Современная гуманитарная академия. – М., 2009. – 28 с.; Брояка Б.Ю. Политико-правовые воззрения А. Д. Градовского [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Б. Ю. Брояка. СГАП. – Саратов, 2006. – 21 с.; Желдыбина Т.А. Государственно-правовые взгляды Г.Ф. Шершеневича: Автореф... диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.А. Желдыбина – Саратов, 2007. – 30 с.; Захаров А.В. Государственно-правовые воззрения Б.Н. Чичерина: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Белгород, 2002. – 22 с.; Зорина Е.О. Идея разделения властей в российской политико-правовой мысли конца XIX – начала XX вв.: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. М., 2000. – 21 с., Никищенкова М.Н. Идея правового государства в русской либерально-правовой мысли конца XIX – начала XX вв. (Историко-правовой и теоретико-методологический аспекты) [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Никищенкова. – Казань, 2002. – 25 с.; Петровская О.В. Эволюция российской государственности на рубеже XVIII – XIX веков: либеральная и консервативная тенденция [Текст]: автореф. дис.

- ... канд. юрид. наук / О.В. Петровская. Московская гос. юрид. акад. им. О.Е. Кутафина. – М., 2010. – 21, [1] с.; Пустовалов А.Р. Развитие идей конституционализма в русско-правовой мысли XIX – начала XX века [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. Р. Пустовалов. Российская акад. правосудия. – М., 2006. – 24 с.; Шаповал О.В. Учение Н.М. Коркунова о праве. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2005. – 23 с.; Шульженко Д.Ю. Становление науки русского государственного права во второй половине XIX века: [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Д.Ю. Шульженко. – М., 2009. – 30 с. и др.
- ⁷ Власть и право: Из истории русской правовой мысли (Сост.: А.В. Поляков, И.Ю. Козлихин). Л.: 1990. С. 15 – 16.
- ⁸ См.: Корнев В.Н. Проблемы теории государства в либеральной правовой мысли России второй половины XIX – начала XX века [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук / В.Н. Корнев. – М., 2006. С.11 – 12.
- ⁹ См.: Экимов А.И. Коркунов. – М.: Юрид. лит. 1983. С. 72 – 73.
- ¹⁰ Кистяковский Б.А. Философия и социология права. СПб. 1998. С. 486.
- ¹¹ Там же. С. 487.
- ¹² См.: Корнев В.Н. Проблемы теории государства в либеральной правовой мысли России второй половины XIX – начала XX века [Текст]: автореф. дис. ... докт. юрид. наук / В.Н. Корнев. – М., 2006. С. 13.
- ¹³ Шершеневич Г.Ф. Критика основных понятий торгового права. Казань, 1888. – 317 с.; Учебник торгового права. СПб., 1899. – 347 с.; выдержал 7 изданий); Курс торгового права. В 2 томах: 1888 – 1889; выдержал 3 издания; затем в 4 томах: тома 1 и 2 – СПб., 1908; т. 3 – СПб., 1909; т. 4 – М., 1912); Учебник русского гражданского права. – Казань, 1894; выдержал 11 изданий на протяжении 20 лет и др.
- ¹⁴ См.: Желдыбина Т.А. Государственно-правовые взгляды Г. Ф. Шершеневича: Автореф. ... диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.А. Желдыбина – Саратов, 2007. С. 22 – 23.
- ¹⁵ См.: Чичерин Б.Н. Опыты по истории русского права. СПб., 1858; История политических учений. Ч. 1 – 5. М., 1869-1902; Собственность и государство. Ч. 1-2. М., 1882-1883 и др.

Anotācija

Rakstā analizēta 19. gs. beigās – 20. gs. sākumā liberāli-tiesiskās domas nozīme mūsdienu juridiskajā izglītībā. Autori norāda, ka vairākas šā laika posma liberālo zinātnieku idejas ir aktuālas arī mūsdienās, taču tās netiek iekļautas juridisko augstskolu studijuursos.

Abstract

The article analyzes the role and place of the liberal-legal thinking in the late 19th and early 20th centuries in contemporary judicial education. The authors point out that many of the ideas of liberal scholars of this period are relevant nowadays, but they are not covered by the training course in law schools.

Scientific-Theoretical Journal of the Baltic International Academy
Administrative and Criminal Justice
Submission of Manuscripts
Instructions for Authors

1. Papers that are submitted for publication to the scientific-theoretical journal *Administrative and Criminal Justice* **must be problem-oriented and must contain an element of scientific research or scientific creativity.** Papers must address problematic issues in legal issues. They also should represent scientific novelty. Papers must be **original**, namely, they could not be previously published or be under review at any other scientific journal. Papers are blindly peer reviewed. Reviewers are asked to comment on correspondence between the content of the paper and the researched subject as well as scientific quality and novelty of the paper. If a paper is submitted by a student, it must be accompanied by comments of the student's scientific advisor.

2. The Journal accepts papers in the following languages – Latvian, English, German or Russian.

3. The length of a submitted paper must be between 20,000 and 40,000 characters including spaces. It must be written in Times New Roman and must be saved as a *Microsoft Word* document. The page size must be A4. Page margins must be as follows: the left margin must be 2,5cm, right margin 2cm, top and bottom margins 2cm each. All text must be single spaced. Paragraph indent (*Tab*) must be 1,27cm. Authors must use a single space between words and after punctuation marks, the exception being quotation marks and parentheses which do not require single spacing.

4. A submitted paper must contain:

- **The paper title**, written in Times New Roman 14 points, Caps Lock, **Bold**, Centered, must be translated into the languages in which the abstracts were written.

- **Information about the author/s:**

- a) The scientific, academic or professional degree must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- b) The author's first name and surname must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, **Bold**, aligned to the left margin of the page.

- c) The author's affiliation and academic/professional post, the higher education institution and academic/professional program in which a student is enrolled must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- **The body of the paper.** The introduction of a submitted paper must contain information on the following issues: topicality of the researched legal issue, aim, objectives as well as research methods. Sections of the paper should contain clear and logical paper outline, based on arguments. The conclusion section should clearly state the main research results, conclusions and suggestions/proposals. The font size of sections must be 12 points, Regular, Justify.

Section titles, if at all, must be written in font size 12 points, **Bold**, Centered.

If any part of a submitted paper needs an emphasis, it should be delivered by using **Bold** or *Italic*.

All figures, tables and other non-textual objects must be placed into *TextBox*. They must be enumerated and entitled with the font size 12 points, *Italic*, **Bold**. Published tables, figures and diagrams should be designed in such a way that the white and black version can differentiate between columns, sectors and lines, thus, facilitating readers' comprehension of the presented information.

Any two sections of a submitted paper must be separated by one row space.

- **References** must be enumerated automatically and must be placed at the end of the body of the paper. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the *References* title, using 10 points, **Bold**, centered.

- **Abstracts** must be written in two languages different from the language of a submitted paper. Abstracts must contain the aim of the paper, research question/s, research novelty and main conclusions. Abstracts must be 1000 characters in length, including spaces. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the **Abstract** title (in a relevant language) – 10 points, **Bold**, centered.

5. Papers must be submitted either electronically to justicija@bsa.edu.lv or in person to the editor's office, Room 216, 1 Lomonosova st, Rīga, Latvia. The author must include his/her contact information, which should be either a telephone number or e-mail address.